

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA
1979, LET. XVI, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

2

IZ VSEBINE:

Adolf Biblič: Kardeljeva vizija politike in socializma

Boštjan Markič: Volilni proces in samoupravna družba

Aktualni intervju: Univerza danes – na vprašanja uredništva odgovarjajo: Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Igor Kerstein, Matjaž Kmecl in Oto Norčič

Zdravko Tomac: Delegatski sistem – stanje, problemi in perspektive

Peter Klinar: O življenjskem stilu družbenih slojev na Slovenskem

Veljko Cvjetičanin: Evrokomunizem in diktatura proletariata

Drago Košmrlj: Dileme in razpotja evropske levice

Enrico Berlinguer: Za nas Lenin ni dogma

Nicola Badaloni: Leninizem, demokracija in italijanski komunizem

Osnutek tez za XV. kongres KP Italije
(usmeritve in splošni cilji KPI)

TEORIJA IN PRAKSA

1979

2

revija za družbena vprašanja, let. 16, št. 2, str. 145—304, Ljubljana, februar 1979 — UDK 3,
YU ISSN 0040—3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob
podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir
Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Ma-
jer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik,
Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Ker-
ševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril
Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 60 din, za druge individualne naročnike 120 din, za delovne organiza-
cije 200 din, za tujino 300 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 20 din in dvojne
številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

ADOLF BIBIČ: Kardeljeva vizija politike in socializma 147

ČLANKI, RAZPRAVE:

BOŠTJAN MARKIČ: Volilni proces in samoupravna družba 153

AKTUALNI INTERVJU:

Univerza danes 166

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

ZDRAVKO TOMAC: Delegatski sistem — stanje, problemi in perspektive 189

IZ EMPIRIČNIH RAZISKAV:

PETER KLINAR: O življenjskem stilu družbenih slojev na Slovenskem 196

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

IGOR RAVNIKAR: Cilji in metode ekonomske propagande 216

DRUŽBA IN IZOBRAZEVANJE:

Študij na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo 222

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

VELJKO CVJETIČANIN: Evrokomunizem in diktatura proletariata 234

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:

DRAGO KOŠMRLJ: Dileme in razpotja evropske levice 247

ENRICO BERLINGUER: Za nas Lenin ni dogma 254

NICOLA BADALONI: Leninizem, demokracija in italijanski komunizem 260

Osnutek tez za XV. kongres KP Italije 264

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

BOGDAN KAVČIČ: Indijsko-jugoslovanski simpozij o participaciji in samoupravljanju 277

PRIKAZI, RECENZIJE:

VLADO BENKO: Ernest Petrič — Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin 280

MARKO KERSEVAN: Todo Kurtović — Cerkev in religija v socialistični samoupravni družbi 284

Listamo po tujih revijah 288

Med novimi knjigami 291

Iz domačih revij 296

Bibliografija knjig in člankov 299

Avtorski sinopsisi 303

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja,
let. 16, št. 2, str. 145—304
Ljubljana, februar 1979

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

EDITORIAL:		ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:	
ADOLF BIBIČ: Kardelj's Vision of Politics and Socialism	147	АДОЛЬФ БИБИЧ: Политика и социализм в жизни Е. Кардэля	147
ARTICLES, DISCUSSIONS:		СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:	
BOSTJAN MARKIČ: Voting Process and Self-management Society	153	БОШТЯН МАРКИЧ: Избирательный процесс и самоуправленное общество	153
THE INTERVIEW:		АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:	
»University to days« — taking part in the interview are: Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Igor Kerstein, Matjaž Kmecl, Oto Norčič	166	»УНИВЕРСИТЕТ СЕГОДНЯ« — на вопросы редакции отвечают: Стане Южнич, Богдан Кавчич, Игор Керштейн, Матяж Кмецл, Ото Норчич	166
PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:		ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
ZDRAVKO TOMAC: The Delegate System — its Situation, Problems and Perspectives	189	ЗДРАВКО ТОМАЦ: Делегатская система — положение, проблемы, перспективы	189
FROM EMPIRICAL RESEARCH:		ИЗ ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ:	
PETER KLINAR: The Life-Style of Social Strata in Slovenia	196	ПЕТЕР КЛИНАР: О жизненном стиле общественных слоев в Словении	196
VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:		БЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
IGOR RAVNIKAR: The Goals and Methods of Advertising	216	ИГОР РАВНИКАР: Цели и методы экономической пропаганды	216
SOCIETY AND EDUCATION:		ОБЩЕСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ:	
The Study at the Faculty for Sociology, Political Science and Journalism	222	Приобретение знаний на ФСПН	222
SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:		СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
VELJKO CVJETIČANIN: Eurocommunism and the Dictatorship of the Proletariat	234	ВЕЛЬКО ЦВЕТИЧАНИН: Эврокоммунизм и диктатура пролетариата	234
INTERNATIONAL WORKER'S MOVEMENT:		МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:	
DRAGO KOŠMRLJ: Dilemmas and Crossroads of the European Left	247	ДРАГО КОШМРА: Дилеммы и распутия	247
ENRICO BERLINGUER: Lenin is not a Dogma to Us	254	ЭНРИКО БЕРАИНГВЕР: Нам Ленин не предоставляет догмы	254
NICOLA BADALONI: Leninism, Democracy and the Italian Communism	260	НИКОЛА БАДАЛОНИ: Ленинизм, демократия и итальянский коммунизм	260
Draft of Theses for the 15th Congress of the Italian KP	264	Тезисы за 15 Съезда КП Италии	264
PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:		ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:	
BOGDAN KAVČIČ: Indian-Yugoslav Symposium on Participation and Self-management	277	БОГДАН КАВЧИЧ: Индийско-Югославская беседа по вопросам партиципации и самоуправления	277
REVIEWS, NOTES:		ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
VLADO BENKO: Ernest Petrič — Protection of National Minorities in the Light of International Law	280	ВЛАДО БЕНКО: Эрнест Петрич — Международно-правовая защита национальных меньшинств	280
MARKO KERSEVAN: Todo Kurtovič — Church and Religion in Socialist Self-management Society	284	МАРКО КЕРШЕВАН: Тодо Куртович — Церков и религия в социалистическом самоуправленном обществе	284
From foreign reviews	288	По страницам иностранных журналов	288
A survey of new books	291	Среди новых книг	291
From domestic reviews	296	По страницам отечественных журналов	296
Authors' synopses	303	Библиография статей и книг	299
		Авторские синопсисы	303

Kardeljeva vizija politike in socializma

1910—1979

Umrl je tovariš Edvard Kardelj.* Te besede padajo kot kruto dejstvo v našo zavest; vendar jih občutimo kot nekaj neresničnega, saj se nam zdi nemogoče, da njega, ki je petdeset let aktivno posegal v naše družbeno življenje, njega, ki se je tako globoko vtisnil v našo socialno in nacionalno usodo in v naše vsakdanje bivanje — ni več. Vedeli smo, da ga že nekaj let razjeda huda, verjetno neozdravljiva bolezen; toda ko smo bili v zadnjih letih priče pravega razcveta njegove ustvarjalnosti, ki se je zgostila v njegov politični testament, smo bili na tihem prepričani, da je ta naš veliki revolucionar in mislec tako nepremagljiv, da mu tudi zahrbtna bolezen ne bo kos. Upali smo, da se bomo letos, ob 60-letnici univerze, oddolžili njegovemu prispevku k politični znanosti tudi s posebnim priznanjem, za katerega je bila pobudnik naša fakulteta.

Toda smrt je prehitela naše pobude. Smrt je iztrgala iz naše sredine enega največjih revolucionarnih mislecev našega časa, enega najzasluž-

* Beseda dekana Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo na žalni seji delavcev in študentov fakultete dne 12. februarja 1979.

nejših borcev za osvoboditev delavcev in kmetov, enega velikih pobornikov za socialne pravice in narodno enakopravnost, enega najodločnejših zagovornikov politike miru in mednarodnega sožitja. Smrt je iztrgala izmed nas gotovo doslej največjo osebnost slovenskega naroda in eno izmed največjih osebnosti v zgodovini jugoslovanskih narodov.

Edvard Kardelj, najbližji Titov sodelavec, se je globoko zapisal v zgodovino Slovencev, vseh jugoslovanskih narodov in vsega naprednega človeštva. Zapisal se je s svojo izjemno analitično in teoretično sposobnostjo, da prodira v stvarne družbene tokove, da odkriva zakonitosti razvoja socializma, posebno naše družbe, in da pronicljivo razkriva zgodovinsko možno zaradi spreminjanja stvari.

V slovenskem narodu, v katerem je bila kultura od nekdanj nadomestek politike, se je s Kardeljem uveljavil politik-državnik in politični mislec svetovnih razsežnosti in svetovnega slovesa. Takšnega misleca in politika ni moglo roditi klavrno slovensko meščanstvo niti omejeni slovenski klerikalizem. Takšen državnik in teoretik je lahko zrasel le iz delavskega gibanja, ki je postavilo na dnevni red vprašanje socialistične revolucije.

Nasproti drobtinčarskemu politikanstvu je Kardelj uveljavil načelno politiko, katere poslanstvo je socialna emancipacija in oblikovanje svobodne skupnosti svobodnih ljudi. Takšno politiko je moči po njegovem uresničiti samo s povezovanjem dela in odločanja o skupnih zadevah. »Politika ne sme biti ločena — takole je pisal — od dela in interesov delovnih ljudi; politika ne sme ustvarjati poklica politikantov, marveč mora biti — tako kot praksa kakor tudi kot znanost in teorija — izraz neposrednih in dolgoročnih interesov delovnih ljudi v njihovem združenem delu in uresničevanja njihovih individualnih in kolektivnih interesov na vseh področjih družbene in kulturne uveljavitve človeka.« Zoper tradicionalni politični monopol, pa najsi se pojavlja v mnogostrankarski preobliki ali v državnolastniški izvedbi, postavlja Kardelj koncept politike kot sestavnega dela samoupravljanja in kot izpeljanke iz združenega dela, politični proces pa pojmuje kot proces demonopolizacije odnosov med ljudmi in družbenimi skupinami. Politika je zanj spreminjanje stvari, spreminjanje stvari pa osvobajanje človeka in njegovega dela. Politika zanj izhaja od človeka in njegovih potreb in se vrača k potrebam človeka.

Takšen odnos do politike temelji v Kardeljevi globoki zakoreninjenosti v konkretnih interesih delovnih ljudi, delavcev, kmetov, inteligence. Ta tesna zasidranost v svetu dela in ustvarjanja je bila in je ostala stalnica Kardeljeve misli in dejanja. Ta zasidranost v množicah, ta posluš za njihove zgodovinske potrebe, se je pokazal, ko je daljnovidno zasnoval Manifest novi Komunistični partiji Slovenije, kjer je z globokim vpogledom v naloge, ki so bile revolucionarne in narodnoosvobodilne hkrati, opredelil program akcije progresivnih sil slovenske družbe. Takšna zasidranost v množicah veje iz njegovih spisov o graditvi temeljnih organov ljudske oblasti med narodnoosvobodilno vojno. Isti duh povezanosti z

množicami napolnjuje njegove prve povojne spise o ljudski demokraciji. Velika vera in zaupanje v množice je bila temelj njegovi neusmiljeni kritiki birokratskih pačenj socializma, njegove kritike stalinizma in odpora zoper imperializem in vsakršen hegemonizem.

Iz zaupanja v ustvarjalne moči delavskega razreda in množic sploh je klila — ob naslonitvi na teoretično marksistično misel in revolucionarno izkušnjo — tudi njegova koncepcija socialističnega samoupravljanja, ki je njegov brez dvoma najpomembnejši prispevek k teoriji in praksi socializma. Kardelj je odločno zavračal tiste, ki razglašajo samoupravljanje za utopijo. V samoupravljanju je videl eno izmed bistvenih zakonitosti prehodnega obdobja. Samoupravljanje zanj ni nekakšen parcialni odnos, ki se uresničuje v formalističnem soglasju, ki ga dajejo množice k že sprejetim odločitvam. Samoupravljanje je zanj integralni družbeni projekt, ki sega na vsa področja in čedalje bolj tudi na vse ravni družbene in političnega življenja. Samoupravljanje je svoboda delavca — proizvajalca materialnih dobrin. Samoupravljanje pa je tudi svoboda ustvarjalca kulture in znanosti. Samoupravljanje je most, ki povezuje fizično in umsko delo. Je sredstvo, prek katerega politika postaja kultura, kultura pa politika, v katerem se postopoma briše nasprotje med človekom kot nosilcem ekonomskih in človekom kot nosilcem političnih funkcij, v katerem se postopoma presega prepad med zasebništvom partikularnih interesov in univerzalizmom splošnega interesa.

Takšno samoupravljanje (na to je Kardelj zopet in zopet opozarjal), še ni pri nas stvarnost, vendar pa tudi niso samo sanje. Je proces, ki se je začel uresničevati, ki se sicer še marsikje in marsikdaj opoteka, ki pa vendarle napreduje in napreduje tembolj, kolikor bolj se ljudje zavedajo njegovega zgodovinskega pomena. Sodobna družbena praksa ne samo pri nas, ampak čedalje bolj v vsem svetu potrjuje moč ideje samoupravljanja in s tem tudi pravilnost Kardeljeve samoupravne misli. Ta izkušnja in nova teoretična zavest, ki se v specifičnih oblikah poraja na vseh kontinentih, tudi potrjuje, kako globokega pomena je Kardeljeva koncepcija družbene lastnine kot protislovne kategorije, ki pomeni proces preraščanja lastniškega monopola, tudi tistega, katerega nosilec je država. Kardelj je z razsvetlitvijo protislovij lastnine v prehodnem obdobju in z razkrivanjem protislovij družbenoekonomskih odnosov sploh v tem razdobju dal socialističnim silam močno orožje za dejansko socializacijo ekonomije in s tem tudi odpiral realno zgodovinsko perspektivo podružbljanje politike.

Njegova koncepcija samoupravljanja ni temeljila in ne temelji na abstraktnem pojmu človeka, marveč na človeku kot delavcu, človeku kot ustvarjalcu, človeku kot občanu. In tudi — tega ne smemo pozabiti — na človeku kot pripadniku določenega naroda, na človeku kot Slovincu, kot Makedoncu. Kardelj je že zelo zgodaj, in to v usodnih trenutkih naše zgodovine, proniknil v jedro nacionalnega vprašanja. Ta za naše narode, za Jugoslavijo in za sodobni svet usodni problem ga je

zaposloval do zadnjih dni njegovega življenja. Kot Sperans je z Razvojem slovenskega narodnega vprašanja ustvaril delo, s katerim je bistveno vplival na mobilizacijo vseh naprednih Slovencev za življenjski obstoj tik pred drugo svetovno vojno. Nacionalno vprašanje je vtikal v svoje pojmovanje naše revolucije in v svoj prispevek k oblikovanju in uresničevanju sklepov AVNOJ. S tem vprašanjem se je ukvarjal, ko je skupaj s Titom in drugimi sobojevniki na avnojskih temeljih razvijal idejo jugoslovanskega federalizma, vse do ustave iz leta 1974. Z vidika svojega pogleda na vprašanje naroda je motril tudi odnose med socialističnimi deželami in sodobne odnose v svetu. Kardelj je bil med redkimi marksističnimi teoretiki, ki so se v svoji koncepciji naroda osvobodili evropocentrizma. S tem, da je vprašanje naroda povezal z razpolaganjem s presežkom dela, ki ga narod ustvari, je posegel tudi v vprašanje odnosov med narodi razvitih dežel in dežel v razvoju in tudi v oblikovanje novih mednarodnih ekonomskih in političnih odnosov. Kardelj je pri obravnavi naroda poudarjal nujno dialektično zvezo med dvema procesoma: med procesom individualizacije narodov in procesom njihovega svobodnega povezovanja. V povezovanju slovenskega naroda kot suverena faktorja z drugimi jugoslovanskimi narodi in narodnostmi v skupni federaciji je videl pogoj za obstoj in razvoj slovenskega naroda, v odprti skupnosti jugoslovanskih narodov pa pogoj za njihov razcvet in razvoj.

Kardeljev koncept socializma se razlikuje, bistveno razlikuje, od vsakršne paternalistične, birokratsko-centralistične zamisli. Tako je pisal: »Socializem potemtakem ne le ni vojašnica, temveč proces čedalje širšega razvoja socialistične demokracije, čedalje večjega poglobljanja ljudskega samoupravljanja, čedalje tesnejšega spajanja državnega aparata z ljudstvom in čedalje manjšega mešanja države v vsakdanje življenje ljudi, vse dotlej, dokler se država ne bo tako rekoč spremenila — kakor pravi Karl Marx — v svobodno združenje proizvajalcev, to je vsega ljudstva, kjer bodo ljudje brez pritiska in sile sklepali o državnih poslih in zadevah skupnosti in izvrševali sklepe tako, kakor danes sklepajo in izpolnjujejo sklepe člani prosvetnih, pevskih, športnih in drugih ljudskih organizacij.« Mar te besede, napisane pred skoraj tridesetimi leti, ne zvenijo zelo podobno, vsaj po bistveni vsebini, kot nekatere najbolj citirane strani njegove zadnje velike knjige o razvoju našega političnega sistema?

Še bi lahko naštevali in razčlenjevali motive in prispevke Kardeljeve misli. Treba je samo prelistati njegovih devet knjig, ki imajo naslov Problemi naše socialistične graditve, da se prepričamo o številnosti motivov in o razsežnostih njegove teoretične in politične misli. Treba je samo pregledati njegovo Pot nove Jugoslavije, da bi razkrili, kako globoko je ta misel zakoreninjena v naši revoluciji. Treba se je samo spomniti na številne dileme glede problema socializma na podeželju, pa ne moremo mimo njegovega dela Problemi socialistične politike na vasi. Če je socialiste v vsej zgodovini vznemirjal problem kritike — koliko

je v zgodovini marksistične literature del, ki bi se lahko merila s Kardeljevimi Beležkami o naši družbeni kritiki? Njegove brionske diskusije o naravi samoupravnega planiranja in o svobodnem združenem delu segajo neposredno v problematiko družbenoekonomskih odnosov socialističnega samoupravljanja in tako dopolnjujejo njegovo pomembno študijo o protislovljivih družbene lastnine. Treba je tudi omeniti, poleg drugega, številna dela, v katerih Kardelj razpravlja o mednarodnih odnosih, o sodobnem socializmu, o vojni in miru, o neuvrščeniosti.

In končno — mar je to sploh treba še posebej omenjati — spis, ki ga pozna vsak osveščeni delavec-občan v naši domovini in kar štejejo tudi po svetu (seveda ne v dogmatskih strujah) kot bistveni prispevek k sodobnemu marksizmu: Kardeljevo kapitalno delo Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Kardelj je v njem z izredno lucidnostjo kritično orisal poglavitne idejno-politične tendence v sodobnem svetu, hkrati pa je v pluralizmu samoupravnih interesov jasno zadel specifične značilnosti socialistične demokracije v naši družbi. S tem je prispeval k razvoju politične teorije socializma, posebej k njeni osrednji razsežnosti, ki se izraža v razmerju socializem—demokracija. V tem delu, polnem humanizma in vizionarsko usmerjenim v prihodnost, pa Kardelj ostane, kot običajno, revolucionarni realist. Razločno govori o razredni vsebini socialistične demokracije kakor tudi o tem, da pluralizem samoupravnih interesov lahko zabrede v slepi empiricizem, če ga ne prežemajo in usmerjajo subjektivne sile socialistične družbe. K tem subjektivnim silam pa šteje ne samo zvezo komunistov in druge družbenopolitične organizacije, marveč med drugim tudi znanosti. In ko Kardelj v tem pomembnem spisu išče prostor za svobodno in aktivno vlogo znanosti v naši družbi, se njegova misel tudi neposredno nanaša na naše delo. Kardelj, sam velik teoretik in znanstvenik, je bil vse svoje življenje nezprosena kritik pragmatizma in prakticizma, ki zapira perspektive socialističnega razvoja. Ko zagovarja večjo vlogo znanosti, mu gre predvsem za znanost, ki je vpeta v osvobajanje delavskega razreda, delovnih ljudi, narodov in človeštva.

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo je z mnogimi vezmi povezana z Edvardom Kardeljem. Kardelj je dal nenadomestljiv teoretični prispevek k razvoju politične znanosti, zlasti teorije in prakse političnega sistema socialističnega samoupravljanja, pa tudi k teoriji demokracije, k teoriji neuvrščeniosti in politični teoriji sploh. Njegovo delo je bistveno obogatilo sociološko znanost v več njenih razsežnostih, posebej v sociologiji jugoslovanske družbe. Kot odličen publicist in kot mislec o publicistiki je pomembno prispeval k bogatitvi novinarstva in komunikologije. Kot strateg revolucije, analitik njenih izkušenj in sotvorec jugoslovanske neodvisne poti v socializem je bistveno prispeval k razvoju obrambnih znanosti. Vse njegovo revolucionarno delo, zlasti genialna sposobnost za dialektično povezovanje revolucionarne teorije in prakse, je napotilo, brez katerega bi družbene vede ostale, kot je čisto

rad kritično dejal, zgolj »profesionalna znanost«. Prispevek Edvarda Kardelja k marksizmu in k družbenim vedam, ki jih gojimo, naj zato postane predmet našega trajnega raziskovanja.

Naša fakulteta je s Kardeljevim imenom povezana tudi v neposrednem pomenu besede. Ne samo, da je bil eden izmed pobudnikov ustanavljanja visokih političnih šol, marveč je tudi z zanimanjem spremljal njihovo delo in razvoj. Prav tako je bil med pobudniki in idejnimi utemeljitelji Teorije in prakse, ki jo izdajamo že nad 15 let. Čeprav je bil včasih kritičen — in priznajmo si, da upravičeno — do nekaterih pojavov v našem visokem šolstvu in v naši publicistiki, se je po drugi strani zavedal njegovega pomena za naš družbeni razvoj in je to tudi pokazal z nekaterimi neposrednimi dejanji. Tako se je udeležil simpozija, ki je na naši fakulteti pred 14 leti razpravljal o aktualnih problemih politične znanosti. Spominjamo se njegove pomembne kritične intervencije ob tej priliki. Prav tako se je v kasnejših letih pogovarjal s posameznimi delavci naše fakultete o njenem programu in problemih, neposredno se je zanimal za naše delo in nam s svojimi kritičnimi pripombami tudi pomagal razvijati fakulteto in temeljne koncepte disciplin, ki jih gojimo. Mnogi med nami se tudi spominjamo njegove udeležbe na simpoziju, ki so ga 1975. leta organizirali v Dubrovniku jugoslovanski politologi v povezavi z Mednarodno asociacijo za politične vede. Kardeljev takratni prispevek o samoupravljanju so udeleženci visoko ocenili. Tovariš Kardelj je bil tudi med sodelavci Teorije in prakse in je pomembno prispeval k njeni družbeni vlogi.

Navzočnost Edvarda Kardelja v našem neposrednem delu nas skupaj z zavestjo o njegovi živi večdesetletni in vsestranski prisotnosti v našem družbenem in znanstvenem življenju še posebej navdaja z občutkom, kot da njegova smrt ni resnica. Toda dejstva so neusmiljena. Nepregledne vrste pred njegovo krsto, žalne seje, sožalne brzogavke, izrazi sočutja in priznanja najvidnejših državnikov sveta in tudi naše današnje srečanje pričajo o tem, da je plodno, ustvarjalno življenje Edvarda Kardelja ugasnilo.

Ni pa ugasnil plamen njegove marksistične misli, ki odkriva nove perspektive socializma pri nas in v svetu. In s to mislijo kakor tudi z živim zgledom revolucionarnega poguma bo Edvard Kardelj živel med nami in v nas. Njegova misel nas dviga k pokončni hoji kot Slovence, kot Jugoslovane, kot socialiste in komuniste, kot državljane tega sveta. To pokončnost pa bomo lahko trajno ohranili, če bomo sposobni ne samo ohranjati, marveč tudi razvijati marksistično misel, naše družboslovne discipline in publicistiko, na tisti podlagi, ki jo je ustvaril Edvard Kardelj.

ADOLF BIBIČ

BOŠTJAN MARKIČ

Volilni proces in samoupravna družba

I. EVIDENTIRANJE — POMEMBNA SESTAVINA KADROVSKIH PRIPRAV NA VOLITVE

Vednost o evidentiranju

Čas neposrednega izvajanja raziskave Slovensko javno mnenje 1978 je bil — kar se tiče vprašanj iz volilnega procesa in delegatskega sistema — v bistvu zelo ugoden, saj je anketa potekala kmalu po volitvah v delegatske skupščine.¹ Tako je bila pri anketirancih še zelo sveža, neposredna in neizbrisana predstava o volilnih procesih, od evidentiranja prek kandidiranja do poznavanja kandidatov in neposrednega akta glasovanja. Izkušnje neposredno pretečenega štiriletnega procesa delegatskega odločanja pa so tudi dajale zadosten temelj za izraženo mnenje prebivalcev SR Slovenije o delegatskem sistemu in delegatskih razmerjih.

Pomemben sklop vprašanj, ki smo jih v obravnavani raziskavi o Slovenskem javnem mnenju 1978 zastavili vprašanim, se je nanašal na evidentiranje kandidatov. Cilj evidentiranja kandidatov je družbenopolitično spremljanje delovnih ljudi in občanov, ki so se pričeli uveljavljati v samoupravni družbi in ki bi mogli opravljati volilne in druge družbene funkcije in naloge, ki so — kakor je poznano — v delegatskih odnosih zelo številne in razvejane.

Z evidentiranjem možnih kandidatov — kot to ugotavljajo tudi Poglavitna načela in merila kadrovske politike za kandidiranje ob volitvah v letu 1978 — se širi krog ljudi, ki bodo prevzemali družbeno odgovornost.² Izhajajoč iz teže, ki jo v samoupravnem volilnem procesu pripisujemo evidentiranju, smo v anketi spraševali o vednosti ljudi v SR Sloveniji o volitvah, o pomenu, ki ga evidentiranju možnih kandidatov pri-

---

¹ Raziskava Slovensko javno mnenje 1978, izvedel Raziskovalni institut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1978.

² Bilten št. 2, Volitve 1978, izdala volilna komisija RK SZDL Slovenije, Ljubljana, oktober 1977.

pisujejo, o (aktivnem oziroma pasivnem) odnosu občanov do evidentiranja in o tem, kaj je bilo tisto najbolj značilno, kar je pri evidentiranju prišlo do najvidnejšega izraza. Pri zasnovi raziskave smo izhajali iz podmene, da je evidentiranje možnih kandidatov izjemno pomembna sestavina konkretnih političnih kadrovskih priprav na volitve. Javno evidentiranje možnih kandidatov je instrument, ki je bistveno pripomogel, da postaja kadrovska politika — bolj kot je bila doslej — osvetljena stran volilnega procesa.

Več kot 70 odstotkov anketiranih je izkazalo svojo vednost o stalnem evidentiranju družbeno aktivnih ljudi kot sestavnem delu volilnega procesa, medtem ko le nekaj manj kot 30 odstotkov vprašanih ne ve nič o stalnem evidentiranju.

Tako dobljene rezultate v anketi ocenjujemo ugodno, saj po naši presoji vendarle kažejo na to, da je bil proces evidentiranja tako množičen in intenziven (časovno in personalno), da je prodril v dokaj široke plasti volilnega telesa v SR Sloveniji. Glede seznanjenosti s procesom evidentiranja prednjačijo občani z visoko, višjo in srednjo izobrazbo ter visoko kvalificirani delavci. Najnižja vednost o evidentiranju pa je bila med gospodinjami, kmeti in upokojenci.

Vrednotenje evidentiranja

Evidentiranje kandidatov kot del stalnih kadrovskih priprav na volitve nikakor ne bi mogli tolmačiti kot zgolj površinsko, »tehnično« kadrovsko vprašanje. Z zahtevnim in politično odgovornim procesom evidentiranja ne želimo doseči samo nekakšne »kadrovske instrumentalizacije«. Samo instrumentalističen, birokratsko »postopkovni« odnos do evidentiranja možnih kandidatov, odnos do evidentiranja, ki bi vzbujal miselne ali akcijske zveze na nekdanje pisanje karakteristik ne bi bil na mestu in bi kazal na nerazumevanje pomena evidentiranja v procesu delegatskih volitev. Evidentiranje možnih kandidatov doseže svoj cilj samo tedaj, če ga ne skrčimo zgolj v trenutno kampanjo in če dobi obeležja stalne, sistematične, neprekinjene aktivnosti, ki je strateško dolgoročno usmerjena.

Opozorimo naj na precejšen delež odgovorov, ki pomen evidentiranja pozitivno vrednotijo. Zgoščanje okoli *pozitivnega* vrednotenja pomena evidentiranja (evidentiranje možnih kandidatov omogoča demokratično sodelovanje vseh v kadrovske politiki: 26,2 odstotka; omogoča izbor najboljših kadrov: 22,9 odstotka; pomeni družbeno priznanje za evidentirane: 11,3 odstotka) je znatno in zajema skupno več kot 60 odstotkov odgovorov. *Negativno* vrednotenje pomena evidentiranja in sicer v tem smislu, češ da gre pri evidentiranju možnih kandidatov le za formalnost, ki nima kakšnega večjega pomena za volitve, ni prišlo do pomembnejšega izraza.

Rezultati raziskave, ki se dotikajo pomena evidentiranja, kažejo v primerjavi z volitvami v letu 1974 na pozitivne premike, in to ne samo pri vrednotenju pomena evidentiranja možnih kandidatov, temveč tudi glede vrednotenja kadrovske politike kot celote. Neposreden cilj kadrovske politike v samoupravni družbi je razvoj in potrditev človeka kot svobodne socialistične osebnosti. Interes demokratične kadrovske politike je, da vse širše plasti občanov in delovnih ljudi postajajo »družbeno kvalificirane« in družbenopolitično polnoletne, da je omogočeno demokratično sodelovanje vseh v kadrovske politiki. Usposabljanje delovnih ljudi in občanov v skladu s potrebami načrtovanega družbenega razvoja je nujen pogoj kadrovske politike v družbi, ki razglašča omogočanje ustvarjalnega razvoja najširšemu krogu ljudi.

Iz rezultatov ankete bi mogli tudi sklepati, da se postopoma uveljavlja takšen volilni vrednostni sistem, ki tudi že v samem evidentiranju možnih kandidatov vidi nedvomno družbeno priznanje. Gre tedaj za to, da na dejansko uresničevanje novih odnosov v volilnem procesu delegatskega obdobja našega političnega sistema znatno vpliva tudi demokratična politična kultura (volilna kultura), ki temelji na zavesti o zgodovinski upravičenosti samoupravljanja. Seveda je očitno, da prodor novih vrednostnih usmeritev v volilnem procesu ni hiter in da smo tako priče šele postopnega oblikovanja novega (volilnega) vrednostnega sistema. Gledano z zornega kota samoupravne družbe še obstoje tudi zastareli modeli volilnega obnašanja, bodisi občanov oziroma delovnih ljudi, bodisi družbenopolitičnih organizacij.

Izbor kadrovske pobude

Problem evidentiranja možnih kandidatov odpira tudi vprašanje nadaljnega izbora kadrovske pobude. Razumljivo je, da se vse kadrovske pobude, do katerih prihaja v procesu evidentiranja, ne morejo uresničiti. Zaradi tega je še kako pomembno, da je izbor kadrovske pobude družbeno sprejemljiv. Takšen pa je le tedaj, če je samoupraven in demokratičen. Sicer pa: izbor ljudi, možnih kandidatov, ki jih neka družbena sredina lahko da, je vedno prisoten. Gre le za to, ali so merila izbora v funkciji samoupravne družbe in v skladu z njenimi visokimi cilji.

Naj dodamo, da sta uspešnost in demokratično uresničevanje vseh pripravljalnih obdobj volilnega procesa (in tu ima evidentiranje še kako izpostavljeno mesto) odvisna od demokratizacije celotne kadrovske politike in da sta pod vplivom splošnih družbenopolitičnih razmer. V naši družbi pluralizma samoupravnih interesov se (še vedno) križajo številni kadrovske interesi, o čemer je treba voditi računa (še zlasti) pri vodenju kadrovske politike. V nekaterih sredinah se še srečujemo z odpori demokratizaciji kadrovske politike, kar se kaže v zaprtosti kadrovskega odločanja in v tehnobirokratskem odtujevanju kadrovske

odločitev v odnosu do delovnih ljudi in občanov. Zlom takšnih in podobnih odporov, da bi se še nadalje demokratizirala kadrovska politika, je eden izmed važnih pogojev za samoupravno delegatsko odločanje. Samoupravljanje vedno bolj oblikuje delovne ljudi kot subjekte tudi na področju kadrovske politike in občani bodo vse manj pripravljeni, da bi se le pasivno odzivali na kadrovske pobude. Prebijati stene ozkih, znanih in že uveljavljenih kadrovskih struktur je ena izmed nalog demokratične kadrovske politike.³ Vsak postopek, ki kompromitira demokratičnost evidentiranja in kandidiranja vodi v končni posledici do pojavov razočaranja ali političnega malodušja.

Predpostavka procesa evidentiranja, ki ima izrazito samoupravne razsežnosti, je aktiven, angažiran, družbenopolitično iniciativen občan, ki tudi sam sodeluje pri evidentiranju primernih ljudi za delegate. Sotimo tedaj, da je evidentiranje možnih kandidatov, za čigar polno in vsebinsko uresničevanje so se zavzemale tudi družbenopolitične organizacije in kar je uzakonila tudi naša volilna zakonodaja, potrditev takšne strategije jugoslovanskega samoupravnega razvoja, ki prizna človeka kot subjekt družbenopolitičnega procesa. Samoupravljanje kot temeljni družbenoekonomski odnos vsebuje celovit program socialističnih odnosov — torej tudi na področju volilnega procesa — glede vloge delovnega človeka in občana kot subjekta v procesu evidentiranja in kandidiranja. Volilni sistem v razmerah delegatskega odločanja ne izhaja iz egoističnega državljana-posameznika, temveč iz delovnega človeka v združenem delu, iz občana, iz delovne in samoupravne skupnosti. V volilnem procesu delegatsko organizirane samoupravne družbe raste specifična teža posameznika, a ne kot klasičnega državljana, temveč kot človeka, ki se vključuje v primarno samoupravno asociacijo, tj. v delovno in krajevno skupnost.

Občanova aktivnost v procesu evidentiranja

Iz vseh zgoraj navedenih razlogov smo naš vprašalnik v raziskavi tudi namerno sestavili tako, da smo vpraševali tudi po občanovem lastnem, konkretnem »volilnem angažmanu« v procesu evidentiranja. Stopnjo takšnega ali drugačnega sodelovanja pri evidentiranju je skupno izkazovalo 39,6 odstotka vprašanih (od tega je 21,1 odstotka predlagalo kandidate, 11,4 odstotka jih je bilo na sestanku, a niso povedali svojega mnenja in 7,1 odstotka ni imelo konkretnih predlogov za možne kandidate, a so povedali svoje mnenje o kandidatu). Pasiven odnos v procesu evidentiranja izkazuje 29,6 odstotka (od tega 3,1 odstotka ni sodelovalo pri evidentiranju, češ da to nima nobenega vpliva, 3,4 odstotka, ker da jih to sploh ne zanima, 23,1 odstotka pa ni navedlo kon-

³ Primerjaj v zvezi s tem prispevek M. Kučana, *Pred volitvami*, Komunist Ljubljana, 26. decembra 1977.

kretnega razloga nesodelovanja v procesu evidentiranja). Že preje pa smo navedli, da je nekaj manj kot tretjina (konkretno: 29,3 odstotka) takšnih, ki sploh ni imelo nikakršne vednosti o evidentiranju. Med tistimi, ki so bili aktivni v procesu evidentiranja in so v tem pogledu svojo aktivnost in angažiranost kazali s tem, da so tudi konkretno predlagali kandidate, prednjačijo glede na kvalifikacijo uslužbenci z visoko in višjo izobrazbo ter kvalificirani delavci, na spodnjem delu lestvice pa so nequalificirani delavci in kmetje.

Po našem mnenju podatki raziskave kažejo na to, da nekašne polne politične »maksimalizacije« tudi v pripravljanih obdobjih volilnega procesa ni mogoče doseči, vendar pa je kljub temu aktivnost občanov in delovnih ljudi v fazi evidentiranja označiti kot znatno. Upoštevati pa kaže tudi dejstvo, da je sama stopnja aktivnosti pri evidentiranju razpršena. Naj poudarimo, da so tudi med tistimi, ki so bili sicer aktivni v procesu evidentiranja, vendarle znatne razlike v stopnji aktivnosti.

Značilne situacije v procesu evidentiranja

Z vprašanjem v naši raziskavi o tem, kaj je prišlo pri evidentiranju za delegate najbolj do izraza, smo se želeli zagostiti v kar najbolj konkretno situacijo, ki jo je delovni človek in občan doživljal v svojem delovnem oziroma bivalnem okolju, ko se je znašel »na kraju dogajanja« (to je evidentiranja). Vprašanim smo ponudili v odgovor več modalitet, za katere smo sklepali, da odslikavajo dane položaje pri evidentiranju. Tudi tu se odgovori središčijo ob pozitivnih modalitetah (predlagali so najbolj primerne kandidate: 28,8 odstotka, o kandidatih se je razvila demokratična razprava: 10,9 odstotka). Kritični odgovori pa so bili razvrščeni takole: občani niso imeli večjega vpliva, ker je bilo že itak vse vnaprej pripravljeno (11,1 odstotka); evidentiranje je bilo opravljeno na hitro, neposredno pred volitvami (4,7 odstotka); občani niso bili aktivni, sploh niso predlagali (2,5 odstotka). In kdo so najbolj »kritične kategorije« vprašanih, tedaj tistih, ki so bolj kot drugi opozarjali na majhen vpliv občanov v procesu evidentiranja ter na naglico in formalnost opravljenega evidentiranja? Čeprav ne posebno izstopajoče so to zopet kategorije z visoko in višjo izobrazbo ter kvalificirani delavci.

Zdi se nam, da je zavest o pomenu kategorije »najbolj primerni kandidati« do neke mere vendarle že prodrila v zavest slovenskega volilnega telesa. Smemo zaključiti, da operacionalizacija pojma »najbolj primeren kandidat« v očeh volilca pomeni izbrati »pravega človeka na pravo mesto«, človeka, ki ima človeške, moralnopolitične in strokovne vrline. Bržčas se tudi pojem demokratične razprave o kandidatih v veliki meri povezuje oziroma nadovezuje na predlaganje najbolj primernih kandidatov, saj je osvetlitev najbolj primerne kandidata možna na temelju

demokratske razprave. Nihče ni v samoupravni družbi že a priori in nepreklicno »dan« kot »najbolj primeren kandidat«.

Res je sicer, da volilni proces, ki utrjuje delegatske odnose, postavlja težišče na najbolj pomembna *družbena* vprašanja, ki so predmet bodočega odločanja v skupščinah. Volilni proces v delegatskem sistemu ni naklonjen prevelikemu poudarjanju volilne aktivnosti na volilno soočanje (zlasti še na politično tekmovalno soočanje) okoli posameznih oseb. Pretirana »personalizacija« volitev in skrčenje volitev le na vprašanje osebnega prestiža posameznika ali skupin v pripravljanih obdobjih volilnega procesa, nista sprejemljivi za volilni sistem delegatskega izvora. Vendar s tem nikakor ne želimo reči, da strokovnost in sposobnost možnih kandidatov, bodočih delegatov, dokazana z delovnimi uspehi, ne bi bila izjemnega pomena. Nasprotno: volilni proces (faza evidentiranja in kandidiranja), ki ne bi zagotavljal »najbolj primernih kandidatov«, to je sposobnih ljudi, ki imajo ustvarjalen odnos do samoupravljanja in pravičen odnos do dela in sodelavcev, ki imajo sposobnost povezovanja pravic, dolžnosti in odgovornosti — takšen volilni proces, ki pravkar povedanega ne bi zagotavljal, bi bil bistveno pomanjkljiv.

Raziskava nas opozarja, da so po mnenju občanov obstajale tudi takšne »volilne situacije«, kjer se je neposredni vpliv delovnih ljudi in občanov pri evidentiranju izgubil, ker je bilo v bistvu že vse vnaprej bolj ali manj forumsko, ali grupaško pripravljeno. Družbeni prostor za občanovo angažirano vključevanje in reševanje volilne situacije je v takem primeru tako omejen, da to vodi v družbenopolitično malodušje. Politika »izvršenih dejstev«, ki nudi občanom in delovnim ljudem možnost samo pasivnega pritrkavanja in prikimavanja, ni skladna z volilnim procesom samoupravne družbe.

Odgovori tudi opozarjajo na pojave preveč formalnega, »brzinskega« procesa evidentiranja, tj. tik pred volitvami, na opravilo evidentiranja kot »dolžnostnega« dejanja brez prave vsebine, kot na okrnjen, formaliziran obred. Čeprav — glede na odgovore vprašanih v anketi — ti pojavi kot kaže niso dobili zaskrbljujoče razsežnosti, vendarle opozarjajo zlasti še vse subjektivne dejavnike, organizirano socialistično zavest, da bo v prihodnje nujno bolj skrbeti za *vsebinsko* stran evidentiranja.

II. KANDIDIRANJE — SEIZMOGRAF DOGAJANJ V VOLILNEM PROCESU

Narava kandidacijskega procesa

Volilni proces v samoupravni družbi se ne more omejiti samo na končno dejanje glasovanja. Če bi bili delovni ljudje in občani »udeleženci« samo v zaključnem obdobju volilnega procesa, ne bi bili ustvarjalni nosilci družbenopolitičnega dogajanja.

Volilci so v volilnem procesu meščanske družbe potisnjeni iz kandidacijskega procesa in svoj politični aktivizem zadovolje z glasovanjem na volišču. V volilnem procesu družbe, ki je organizirana po delegatskem načelu, pa je najbolj primerna angažirana prisotnost delovnih ljudi in občanov na *vseh* stopnjah volilnega procesa. Pri tem naj opomnimo — in to potrjujejo naše številne dosedanje empirične raziskave — da se dejanska družbena moč in družbeni vpliv najbolj razvidno kažeta ravno v kandidacijskem procesu.

Kandidacijska faza volitev je obdobje, v katerem se razvijajo zelo pomembne in za izid volitev zelo dalekosežne medsebojne družbene zveze. Usklajujejo se predhodna, pa tudi že končna stališča. Angažiranje vseh subjektov volilnega odločanja, tj. delovnih ljudi in občanov, kandidatov, družbenopolitičnih organizacij, društev in številnih interesnih združenj, je ravno v tej fazi volilnega procesa nenadomestljivo za resnično samoupravno naravo volitev. Tudi naša pozitivna volilna zakonodaja in številni dokumenti družbenopolitičnih organizacij posebno pozornost posvečajo ravno procesu kandidiranja.⁴ Občani in delovni ljudje morajo imeti možnost, da vplivajo na določanje okvirjev kandidature.

Stopnja vpliva pri izbiranju kandidatov

V raziskavi Slovensko javno mnenje 1978 smo povpraševali po tem, kdo je imel največji vpliv pri izbiranju kandidatov v TOZD oziroma v krajevnih skupnostih; o pripravljenosti oziroma nepripravljenosti sprejeti kandidaturo za kandidata; o poznavanju oziroma nepoznavanju kandidatov, ki so jih volili v TOZD ali v krajevni skupnosti; o obveščeniosti v zvezi z volitvami. Prav tako nas je tudi zanimalo, kaj je sploh glavni razlog, da se delovni ljudje in občani udeležujejo volitev.

Pri tem ko smo spraševali po mnenju anketirancev glede največjega vpliva pri izbiranju kandidatov v TOZD oziroma v krajevni skupnosti (možen je bil le en odgovor), smo kot modalitete odgovorov navedli: sami delovni ljudje in občani, družbenopolitične organizacije (Zveza komunistov, Socialistična zveza delovnega ljudstva, zveza sindikatov), delegacije, vplivne posameznike, vodilne delavce v TOZD in funkcionarje v krajevni skupnosti in morebitne druge vplivne subjekte.

Odgovori so pokazali, da občani pripisujejo največji vpliv pri izbiranju kandidatov v TOZD oziroma v krajevnih skupnostih samim delovnim ljudem in občanom (22,9 odstotka), nato sledi vpliv družbenopolitičnih organizacij in sicer tako, da je med družbenopolitičnimi organizacijami na prvem mestu zveza komunistov (11,1 odstotka), sledi socialistična zveza delovnega ljudstva (9,5 odstotka) in sindikati (8,5 odstotka). Kar se tiče vpliva vodilnih delavcev v TOZD oziroma vpliva funkcionarjev v krajevni

⁴ Glej v zvezi s tem M. Gošnik, Poročilo o poteku političnih in organizacijskih priprav na volitve, Bilten št. 3, RK SZDL, Ljubljana 1978.

skupnosti (6,1 odstotka) pri izbiranju kandidatov, so ti dejavniki skupaj z vplivnimi posamezniki (3,6 odstotka) in delegacijami (1,1 odstotka) med tistimi, ki jim vprašani pripisujejo manjši vpliv. Med tistimi, ki so odgovorili, da imajo največji vpliv pri izbiranju kandidatov v TOZD oziroma v krajevni skupnosti sami delovni ljudje in občani, ni velikih razlik glede na poklic oziroma kvalifikacijo; največji vpliv zvezi komunistov pri izbiranju kandidatov pa pripisujejo visokokvalificirani delavci.

V našem sistemu smo družbeno ekonomskemu položaju delovnega človeka in občana podredili institucionalni mehanizem volitev. V skladu s tem izhodiščem pripada tudi delovnim ljudem in občanom (družbenopolitično organiziranim v socialistični zvezi delovnega ljudstva) osrednje mesto v volilnem in še posebej v kandidacijskem procesu. V samoupravnem volilnem procesu izbor kadrov za volilne funkcije ne opravlja avantgarda delavskega razreda, kot je to bilo v obdobju državopartijskega paralelizma. Takrat je šlo v volilnem procesu v prvi vrsti za potrjevanje *novega* družbenega sistema kot takšnega, zato so se kandidati v očeh volilcev čestokrat »depersonalizirali«.

Zveza komunistov deluje danes v volilnem procesu v skladu z vrednotami in cilji samoupravne družbe. Zveza komunistov ni v položaju monopolnega posrednika med samoupravljanjem, delovnim človekom in občanom na eni strani in njegovimi volilnimi interesi na drugi strani. Zato sklepamo, da tisti, ki v raziskavi menijo, da ima zveza komunistov največji vpliv pri izbiranju kandidatov, ne vidijo v tem nekdanjega »kadrovskega nominalizma« klasične delavske partije. Samoupravni družbi odgovarjajo samo takšna merila, po katerih se kandidat išče in najde v samoupravni sredini, pod žarometi misleče, samoupravne javnosti, organizirane v socialistični zvezi delovnega ljudstva. Zveza komunistov se v volilni proces ne vpleta hierarhično, v obliki političnega ukazovanja, kaj je splošni interes in katere posebne volilne interese je treba izključiti. »Primerjalna prednost« zveze komunistov v odnosu do drugih političnih strank v volilnem procesu je — poleg drugega tudi v tem, da se zveza komunistov osvobaja posredniških prvin sama v sebi in da ne deluje kot »zunanja sila« sistema. Zveza komunistov usposablja samoupravjalce za lastno samostojno in družbenopolitično kvalificirano izražanje in usklajevanje interesov, tako v širšem procesu samoupravnega odločanja, kot tudi v volilnem procesu.

Volitve so bile, gledano zgodovinsko, klasično, tradicionalno področje boja za politično oblast in za vpliv družbenih skupin in posameznikov. Ostanki tega so prisotni tudi še pri nas. Zveza komunistov določa strateške poti razvoja samoupravne družbe in zato tudi v volilnem procesu ni le v vlogi »nevtralnega opazovalca«. Volilnega procesa tudi v relativno razvitem sistemu socialističnega samoupravljanja — če imamo pred očmi heterogenost družbe in pluralizem samoupravnih interesov — ni mogoče pripisati naključju. Demokratičnost procesa kandidiranja ni v tem, da bi se prikrivala angažiranost zveze komunistov v pripravljajlnih

obdobjih volilnega procesa. Vloga zveze komunistov v volilnem procesu je globalno usmerjevalna. Njeno naravo bi videli v tem, da je protiutež birokratskim, tehnokratskim in drugim podobnim posredniškim težnjam. Odprtost zveze komunistov do vseh samoupravnih volilnih pobud za oblikovanje delegacij je pomemben pokazatelj sprotne prilagajanja zveze komunistov procesom samoupravljanja. Nujna predpostavka za razumevanje družbene vloge zveze komunistov je prav njeno mesto v samoupravnih procesih jugoslovanske družbe.

Morda bi se na prvi pogled zdelo presenetljivo, da anketiranci pripisujejo večji vpliv pri izbiranju kandidatov zvezi komunistov, ne pa socialistični zvezi delovnega ljudstva — čeprav je razlika med njima v bistvu neznatna (ZK: 11,1 odstotka; SZDL: 9,5 odstotka). Vendar sodimo, da v tisti sredini, kjer je socialistična zveza delovnega ljudstva res že dobila širok, frontni značaj, tudi kategorija »sami delovni ljudje in občani« (22,9 odstotka) vključuje delovne ljudi, družbenopolitično organizirane ravno v socialistični zvezi delovnega ljudstva. Ne mislimo, da vprašani, če se odločijo za socialistično zvezo delovnega ljudstva kot odločujoč dejavnik vpliva v procesu kandidiranja, s tem že avtomatično zaznavajo socialistično zvezo delovnega ljudstva kot forum. Seveda pa veliko zavisi od čisto konkretnih razmer v dani sredini, od tega ali socialistična zveza delovnega ljudstva nastopa kot demokratična fronta delovnih ljudi in občanov in vseh organiziranih socialističnih sil (tudi sindikatov), ali pa ne nastopa kot takšna frontna organizacija.

Ce govorimo o vlogi socialistične zveze delovnega ljudstva kot o enotni fronti socialističnih sil, s tem odklanjamo tezo o socialistični zvezi delovnega ljudstva kot nekakšni fronti »nepartijskih množic«, saj bi nas to usmerjalo v politično transmissijski značaj množične politične organizacije; miselno bi nas vezalo na pomen »prenosnega pasu« v rokah avantgarde. To pa bi se v volilnem procesu kazalo kot nesamoupravno in ozko »dirigirano«.

Socialistična zveza delovnega ljudstva v volilnem procesu samoupravne družbe ni samo »izvajalna organizacija«, ni samo »popularizator« volilnih načel in postopkov, temveč odgovoren subjekt v procesu volilnega odločanja. Vloga socialistične zveze delovnega ljudstva v procesu kandidiranja ni v tem, da bi bila le »registrator« različnih volilnih interesov. Socialistična zveza delovnega ljudstva je kot pobudnik volilne programske zasnove in kot dejavnik institucionalizacije kandidacijskega procesa v bistvu nosilec družbenopolitične sinteze. Očitno je v predstavi anketiranih občanov socialistična zveza delovnega ljudstva nosilec »operativne« politike v volilnem procesu, ki temelji na dejstvu, da socialistična zveza vključuje zelo široko članstvo, ki se opredeljuje v volilnem procesu.

V socialistični zvezi delovnega ljudstva delovni ljudje in občani utrujejo merila za volitve delegacij in zagotavljajo demokratično predlaganje kandidatov. Seveda je nesporno, da mnogo zavisi od načina in vse-

bine dela socialistične zveze delovnega ljudstva, če bo njena vloga v volilnem procesu v funkciji uresničevanja delegatskih odnosov. To smo imeli pred očmi tudi v naši raziskavi. Pri delovanju socialistične zveze delovnega ljudstva — a to je še posebej pomembno za njeno vlogo v kandidacijskem procesu — je nujno prebijanje forumskega dela. To pomeni — če govorimo o forumskem delu — da so v procesu kandidiranja aktivna in angažirana samo vodstvena jedra, ostali člani socialistične zveze delovnega ljudstva pa so nedejavni, nekakšna »neizrazita volilna množica«.

Bolj ko bo socialistična zveza delovnega ljudstva izhajala iz dejanske socialne strukture, a ne iz nekakšnega abstraktnega družbenega interesa, lažje bo v volilnem procesu prisluhnila pluralizmu samoupravnih interesov, z vsemi posledicami, ki iz tega izvirajo za sestavo delegacij. Iz naše raziskave je razvidno, da z uveljavljanjem delegatskega sistema tudi v volilnem procesu rastejo odgovornost, vloga in naloge družbenopolitičnih organizacij — še posebej socialistične zveze delovnega ljudstva in zveze sindikatov kot najširše organizacije delavskega razreda. »Prevajanje« številnih kadrovske in volilne pobud v smiselno, učinkovito in istočasno demokratično akcijo je trajen izpit za vse družbenopolitične organizacije v volilnem sistemu socialističnega samoupravljanja.

Sprejemanje kandidature

Sprejemanje oziroma nesprejemanje kandidature je pomemben pokazatelj občanove pripravljenosti oziroma nepripravljenosti za družbenopolitično delovanje. Volilni sistem samoupravne družbe odpira možnosti »običajnemu človeku«, da se družbeno uveljavi. Samoupravno delovanje delovnega človeka in občana je pot k deprofesionalizaciji politike. Vsi ustvarjalci materialnih in duhovnih dobrin — in ne le izbranci — se usposablajo za uresničevanje družbene politike. Občanova pripravljenost, da sprejme kandidaturu, izkazuje tudi visoko stopnjo istovetenja z danim političnim sistemom in sprejemanje vrednot sistema.

Po naši oceni je mogoče kot pozitivno ovrednotiti dejstvo, da je skupno 43,9 odstotka vprašanih izkazalo pripravljenost sprejeti kandidaturu. Od teh je dejansko sprejelo kandidaturu 18,4 odstotka, 25,5 odstotka pa je bilo pripravljeno kandidaturu sprejeti, a niso bili predlagani. Takih, ki so bili predlagani, a kandidature ni sprejelo, je bilo le 2,4 odstotka. 22,5 odstotka pa je bilo takšnih, ki niso bili predlagani, a so izjavili, da tudi sicer kandidature ne bi sprejeli (med njimi največ kmetje in priučeni ali nekvalificirani delavci). In kaj so glavni razlogi, zakaj nekateri niso bili pripravljene sprejeti kandidature? Razlogi so v nekem smislu precej razpršeni, vendar bi jih bilo mogoče uvrstiti v zaokrožene odgovore. Po gostoti odgovorov je na prvem mestu preobremenjenost z delom doma; nato slede: premajhen občutek sposobnosti; premajhno razumevanje stvari; premajhna izobrazba; slabo zdravje; preobremenjenost z delom na

delovnem mestu; nezanimanje za družbenopolitične procese (edino ti odgovori imajo odklonilen prizvok); obstoj številnih drugih obveznosti, zadolžitev in funkcij.

Poznavanje kandidatov

Poznavanje kandidatov, ki jih volilci volijo na volitvah, je pomemben pokazatelj občanove zavestne, premišljene in smiselne opredelitve za kandidata. Poznavanje med volilcem in kandidatom vključuje tudi aktiven odnos med njima in odnos večje medsebojne odgovornosti. Poznavanje kandidata daje občanu možnost, da sam, ne da bi mu kdo drug vsiljeval mnenje, presoja kandidata z vidika njegovih moralnopolitičnih in delovno strokovnih lastnosti, oziroma sooča povedano in sporočeno mnenje o kandidatu s svojim lastnim mnenjem in lastno vednostjo o kandidatu. Glede na opravljene volitve v skupščine družbenopolitičnih skupnosti in v samoupravne interesne skupnosti je bilo število kandidatov takšno, da je bilo poznavanje kandidatov omejeno; tudi poznavanje v tem smislu, da je o kandidatu »nekaj slišal oziroma bral«.

V krajevni skupnosti je poznalo vse kandidate 13,2 odstotka vprašanih, večino kandidatov 29,9 odstotka, *dober del* (polovico njih) 15,3 odstotka. Tedaj je nekaj manj kot 60 odstotkov odgovorov vprašanih takšnih, katerih poznavanje kandidatov lahko ocenimo kot sprejemljivo. *Le manjši del* je poznalo 18,2 odstotka vprašanih, samo *posamezne* kandidate 13,9 odstotka, *sploh nikogar* pa 6,0 odstotka. Ne more biti nobenega dvoma, da ti podatki opozarjajo na znatne vrzeli pri predstavljanju kandidatov in poleg drugega nalagajo tudi izpopolnitev metod dela družbenopolitičnih organizacij v procesu kandidiranja.

Stopnja obveščенosti

O obveščенosti občanov v zvezi s pripravami na volitve nismo spraševali posebej, temveč skupaj v zvezi z obveščенostjo o kongresu zveze komunistov. Odgovori glede izvorov obveščенosti se osredotočajo na odjaje z družbenopolitično problematiko na televiziji ter na branje aktualnih političnih sestavkov v dnevnem časopisu (pri tem prednjačijo zlasti kategorije uslužbencev z visoko, višjo in srednjo izobrazbo, zaostajajo pa kmetje in gospodinje). Spremljanje problematike priprav na volitve prek radia je nekje v sredini gostote odgovorov (radio pa je zelo omejen vir informacij glede volilnih priprav za uslužbence z visoko in višjo izobrazbo). Sodelovanje na sestankih, razprave doma (z delovnimi tovariši, prijatelji in znanci) ter študij politične literature kot vir informacij o volitvah pa so na spodnjem koncu gostote odgovorov.

III. NARAVA VOLILNEGA PROCESA

Volitve — demokratična razdelitev delovnih funkcij

Meščanski politični sistem se izraža kot oblika predstavniške demokracije, kar povečuje pomen volitev. Volitve so v družbah, v katerih se je uveljavila predstavniška demokracija, najbolj pomembno področje vpliva državljanov na upravljanje javnih zadev, čeprav državljani niso glavni nosilci volilnega procesa. Kot nosilni del volilnega procesa se uveljavljajo politične stranke. Volitve se bolj ali manj omejujejo na izbor kandidatov, ki so jih kandidirale politične stranke.

V sistemu socialistične demokracije pa so volitve vključene v samoupravljanje kot njegov sestavni del. Volitve niso več v prvi vrsti usmerjene samo v izjasnjevanje o celotni smeri družbenega razvoja. V samoupravnem sistemu je vedno več možnosti, da se delovni ljudje in občani tekoče izjasnjujejo v samoupravnih procesih in da v njih delujejo.

Razvoj samoupravljanja in odvijanje volilnega procesa v tem okviru sta postavila v ospredje vprašanje, kakšno naravo imajo volitve v Jugoslaviji. Ali imajo značaj politične akcije, ali pa so volitve že izključno del samoupravnih odnosov? Zdi se, da se takšno vprašanje včasih postavlja preveč v svoji polarizirajoči izključnosti. Pri odgovoru na postavljeno vprašanje bi lahko izhajali iz domneve, da v politični sistem samoupravnega socializma ne obsega samo državne organizacije, da je širši od sistema »klasične« oblasti, ker zajema tudi celotno strukturo samoupravljanja. A ker je volilni sistem del političnega sistema, čeprav stvari ne smemo razumeti mehanično — volilni sistem deli usodo globalnega političnega sistema. In dalje: za naš politični sistem je značilno postopno preseganje dvojnosti med državno (javno) oblastjo in družbo, saj se tudi sama državna oblast spreminja in preoblikuje svojo naravo. V tej luči — torej v luči odvijajočega se procesa podružbljanja politike — je iskati tudi odgovor na vprašanje: volitve kot politična manifestacija ali sestavni del samoupravnih odnosov. Samoupravni socializem in volilni sistem kot njegova sestavina je, če ga opazujemo prek institucionalnega zornega kota, institucionalna oblika preseganja dvojnosti med državno (javno) oblastjo na eni in družbo na drugi strani. Nismo torej že samo samoupravna družba, temveč tudi politična družba, z vsemi posledicami, ki iz tega izhajajo za naravo volitev v Jugoslaviji. Delegatski sistem kot je bil uveljavljen z ustavo iz 1974. leta daleč presega okvirje volilnega mehanizma in se potrjuje kot opredeljujoča in dominantna črta političnega sistema kot celote. Z ustavo 1974. leta so dana temeljna izhodišča za volilni sistem, ki so ga podrobneje razčlenili volilni zakoni. Izhajajoč iz ustave 1974. leta in volilne zakonodaje, lahko opredelimo volitve v delegatskem sistemu kot demokratično razdelitev delovnih funkcij, a ne kot soočanje posamičnih ali skupinskih »političnih tekmecev«. Delegatski sistem postopno menja naravo volilnega procesa in pre-

oblikuje družbene naloge volitev. Volitve postajajo demokratičen preizkus s strani delovnih ljudi ter njihovih delovnih in samoupravnih mehanizmov »ponujenih« kandidatov.

Glavni razlog udeležbe na volitvah

Ljudje lahko hodijo na volitve iz zelo različnih razlogov, pri čemer pa je bržčas vendarle eden glavni razlog volilne udeležbe. Večina anketirancev (61,6 odstotka) navaja, da je to izpolnjevanje državljske dolžnosti (leta 1972: 54,5 odstotka, leta 1969: 56,3 odstotka, leta 1968: 47,7 odstotka). Volitve kot instrument vplivanja na »politiko«, na družbene zadeve, kažejo v odnosu na prejšnja leta naraščajočo usmeritev (1978 leta: 14,3 odstotka, 1972: 3,4 odstotka, 1969: 7,0 odstotka, 1968: 5,8 odstotka). Naj dodamo, da je vseskozi v raziskavah slovenskega javnega mnenja pravzaprav povsem zanemarljiv delež tistih, ki hodijo na volitve iz strahu, da bi jim morebitna volilna abstinenca škodovala (1978: 2,4 odstotka, 1972: 3,4 odstotka, 1969: 2,3 odstotka, 1968: 6,9 odstotka). Približno skoraj na isti ravni vsa leta je delež tistih, katerim so volitve dejavnost, ki je izrazito rutinskega značaja, torej v bistvu obred, ki mu ne pripisujejo kakšne posebne vsebinske vrednosti (1978: 2,7 odstotka, 1972: 2,4 odstotka, 1969: 2,8 odstotka, 1968: 3,2 odstotka). Lahko postavimo vprašanje, kako to, da ni — zlasti napram modaliteti »volitve kot izpolnjevanje državljske dolžnosti« večji delež tistih, ki bi modaliteto »ni mi vseeno, kdo je delegat« (14,5 odstotka) — navajali kot glavni razlog za volitve.

Možno je, da imamo v zaznavi občanov opravljanje še z določenim tradicionalizmom, ki vidi v volitvah še pretežno državljsko dolžnost; ali pa v zaznavi občanov razlika glede glavnega razloga za volitve kot državljske dolžnosti in volitvami kot predvsem izbiranjem delegatov ni tako velika kot to izhaja sicer iz naših raziskovalnih predpostavk.

Univerza danes

Nekaterim visokošolskim učiteljem, študentom in družbeno-političnim delavcem je uredništvo revije naslovlilo nekaj vprašanj ter jih zaprosilo za odgovore. Vabilu so se ljubeznivo odzvali: dr. Stane Južnič, redni profesor FSPN, dr. Bogdan Kavčič, prodekan FSPN, Igor Kerstein, študent FSPN, dr. Matjaž Kmecl, dekan filozofske fakultete v Ljubljani in dr. Oto Norčič, dekan ekonomske fakultete v Ljubljani. Nekateri avtorji zaradi delovnih obveznosti svojih prispevkov do zaključka redakcije niso utegnili poslati, zato jih bomo natisnili v eni naslednjih števil. (Odgovori avtorjev ne tečejo dosledno po vprašanih — nekatere so »preskočili« ali pa nanje odgovarjajo v sklopu drugih tematskih področij — op. ur.).

VPRAŠANJE: Kako se po vaši oceni v naši družbi srečujeta »svet visokošolskega izobraževanja« in »svet dela«? S kakšnimi problemi, zastoji in uspehi se pri tem srečujemo? Zanima nas tudi vaše mnenje o problematiki usmerjanja na študij in vprašanje študija ob delu?

STANE JUŽNIČ:

»Svet visokošolskega izobraževanja« naj bi bil istoveten s »svetom dela«. To v marsičem ni. Univerza bi morala zlasti ceniti delo in tudi lastno delo. Zato naj bi ne izčrpavala svoje moči v točkovalnih obrazcih, marveč mimo njih in njim navkljub v izboljševanju vsebine in metod dela zlasti z učečimi se. Le tako bomo prenehali kazati žalostno lice predpustne maske. Manipulirati je treba z znanjem, ne pa s faktorji in vektorji, ki množice pritegujejo k vztrajnemu izračunavanju formalno opravljenih »ur«.

Ce bo univerza imela vnete in študiju privržene študente, bo to posebna spodbuda. Kako naj pridemo do takih študentov? »Novi« recepti se še niso izkazali. Včasih smo se zanašali na selekcijo.

BOGDAN KAVČIČ:

Družbena pričakovanja o povezanosti visokega šolstva z združenim delom (posebej pa z gospodarstvom) še zdaleč niso uresničena. To velja tako za vsebino izobraževalnih programov kot tudi za povezovanje visokošolskih pedagoških in znanstvenih delavcev.

Verjetno so bistveno več storili na področju naravoslovnih ved kot družboslovnih ter več na tistih področjih, kjer so se že organizirale posebne izobraževalne skupnosti. Na področju naravoslovja so marsikje že uspeli najti oblike neposrednega sodelovanja z združenim delom. Kaže, da je na teh področjih lažje najti skupne interese visokega šolstva in prakse. Deloma zaradi vsebine dejavnosti, deloma pa tudi zaradi manj občutljive vrednotne komponente. Naravoslovne znanosti že od nekdaj veljajo za bolj »objektivne« znanosti.

Na področju družboslovja gre očitno težje. Da na tem področju še ni, recimo, posebnih izobraževalnih skupnosti, je vzrok tudi v tem, da so »porabniki« tako rekoč vse vrste družbenih institucij in jih je zato mnogo težje organizirati, saj njihovo število presega tisoče enot. Navedel bom samo dva vidika oziroma skupini pomembnih posledic.

Na eni strani gre za vsebino izobraževalnih programov visokih šol in fakultet na družboslovnem področju. Ker je stik s prakso minimalen, ni mogoče zanesljivo in veljavno sklepati, ali so sedanji programi ustrezni v celoti ali ne. Zato je vprašanje uspešnosti diplomantov stalno odprto. Odprto je tudi konceptualno kot dilema, koliko naj dobi študent splošno teoretičnih znanj in koliko usposobljenosti za reševanje konkretnih sodobnih vprašanj na področju, kjer se bo zaposlil.

Na drugi strani pa ni uresničena ideja o pretoku kadrov (delavcev) med univerzo in združenim delom. Pretok iz enega na drugo področje je izjemen dogodek. V posameznih primerih se uveljavlja delna zaposlitev v majhnem časovnem obsegu kot dodatna, praviloma tudi honorarna zaposlitev univerzitetnih znanstvenih in pedagoških delavcev v združenem delu in obratno. Da bi se, recimo, uspešen sociolog, pravnik itn. iz gospodarstva za nekaj let zaposlil v visokem šolstvu ali da bi se univerzitetni profesor za nekaj let zaposlil na področju gospodarstva — za to preprosto ni pogojev. Vsaj trenutno ne in posebej ne na področju družboslovja. Na eni strani bi strokovnjak iz prakse imel na fakulteti, recimo, za skoraj tretjino manjši osebni dohodek, poleg tega pa bi moral izpolniti še celo vrsto znanstvenih, pedagoških in moralnopolitičnih pogojev, ki se zahtevajo za pedagoške delavce. Na drugi strani pa so univerzitetni učitelji premalo povezani s praktičnim delom, da bi lahko prevzemali konkretne delovne dolžnosti v gospodarstvu. Na tem področju bodo potrebne nove rešitve.

Posebej na področju družboslovja velja omeniti tudi to, da se pri praktičnem delu znanost neposredno srečuje s politiko. Ni mogoče trditi, da smo uspeli na vseh družbenih ravneh dovolj ustvarjalno vključiti univerzitetne družboslovne raziskovalce in pedagoške delavce v ustvarjalni dialog. Rekel bi celo, da so v drugih republikah bili uspešnejši. Sicer je pa to področje predmet razprav pri nas že več kot celo desetletje in kaj novega je komajda še mogoče povedati.

Seveda ni moj namen zanikati vrste uspehov tudi na tem področju. Nasprotno. Nesporno je danes že prevladala zavest o nujnosti ustvarjal-

nega povezovanja visokošolskega izobraževanja z družnim delom. Za uresničevanje te povezanosti pa bo treba še marsikaj storiti.

V zvezi z usmerjanjem v študij bi najprej rekel, da ne kaže pritegniti tistim, ki usmerjanje označujejo kot omejevanje osebne svobode. Predvsem človekove dispozicije in sposobnosti niso tako ozko oblikovane, da bi bilo vsako usmerjanje že nekakšno »nasilje« nad posameznikom. Na drugi strani pa se mi zdi, da je mnogo bolj »pošteno«, če posameznika vnaprej seznanimo z možnostmi za kasnejšo zaposlitev, kot pa da se mora po koncu šolanja zaposliti zunaj svoje stroke. Vsekakor pa je to družbeno racionalnejše.

Vendar pa je danes še vrsta vprašanj, na katera ne vemo dovolj natančnega odgovora, kar meče senco na posamezne akcije usmerjanja. Predvsem za mnoge študijske smeri nezadostno poznamo družbene potrebe po diplomantih. Zato je določanje obsega vpisa v posamezno šolo in fakulteto povezano z nekaterimi dvomi. Poleg tega je mogoče s spreminjanjem študijskega programa fakultete tudi izobraževati profil, ki bo zadovoljeval drugačne družbene potrebe. Nadaljnje vprašanje je s kakšno učinkovitostjo študija lahko računamo, torej, kakšen bo odnos med številom vpisanih v prvi letnik in številom diplomantov. Znano je, da je zdaj ta odnos zelo neugoden, saj večina, ki se vpiše, nikdar ne diplomira. Težje pa je oceniti, kako hitro in s kakšnimi ukrepi je mogoče to učinkovitost zvečati, seveda ne na račun kakovosti.

Nadalje je v zvezi z usmerjanjem treba poudariti, da izobraževalne institucije lahko same opravijo le del poslov in da brez resničnega in trajnejšega sodelovanja družbene prakse uspešnega usmerjanja ne bo.

Vprašanje je tudi, po kakšnem kriteriju izvajati selekcijo tam, kjer bo kandidatov preveč. Po vsej verjetnosti uspeh v prejšnji šoli ne bi smel biti edini, vprašanje pa je, če sploh odločujoči kriterij. Če je dober prejšnji uspeh, recimo, v srednji šoli zanesljiva podlaga za napovedovanje uspešnosti študija na univerzi, potem bi se seveda morali zavedati, da izbira po tem kriteriju pomeni, da bomo na deficitarnih smereh dobili manj sposobne kandidate. To pa ni cilj usmerjanja. Če prejšnji uspeh ni zanesljiva podlaga za takšno napoved, pa je izbira po tem kriteriju še manj smotrna. Kot kriterij bi morali upoštevati to, ali razpolaga kandidat s potrebnimi sposobnostmi, da bo kasneje kot strokovnjak uspešen. Seveda pa je vprašljivo, koliko te sposobnosti poznamo in pri kateri starosti so že dovolj izoblikovane za zanesljivo napoved.

To so nekatera vprašanja, ki nastajajo ob konkretnih ukrepih in zlasti ob kvantifikacijah. O načelih se še nekako dogovorimo, kvantifikacije pa zbudijo več ugovorov, čeprav je jasno, da brez njih ne gre.

Neutemeljeno pa je pričakovati, da bo samo usmerjanje rešilo pri nas neugoden odnos med številom študentov družboslovnih in tehniških smeri oziroma zaustavilo preseljevanje v »neproduktivne poklice«. Zboljšanje tega razmerja je veliko globlji družbeni problem. Gre za družbeni položaj posamezne dejavnosti oziroma poklica, za delovne pogoje na posameznem

področju in za družbeno vrednotenje posameznih skupin del in nalog. Osebni dohodki so pri tem pomemben faktor. Če pogledamo podatke, ki jih posreduje služba družbenega knjigovodstva o osebnih dohodkih na pogojno ne kvalificiranega delavca v posamezni grupaciji samoupravnega sporazumevanja, že dobimo del odgovora, zakaj beg v neproduktivne poklice. Naslednji dejavnik je vsebina dela in delovni pogoji. Kaže, da smo v ravni osebnih dohodkov že dosegli takšno stopnjo, ko postajajo tudi delovni pogoji vse pomembnejši pri izbiri možnega dela. Delo, ki je fizično naporno, umazano, v zelo spremenljivih mikroklimatskih razmerah, kjer je velik hrup, nevarnost poškodb, delo v večih izmenah itn. mora biti resnično veliko bolje plačano kot pa delo v pisarni, da bi bilo privlačno. Verjetno pri zboljševanju delovnih razmer neposrednega proizvodnega dela nismo storili dovolj. Če pa je delo v uradih še bolje plačano, pa je beg še bolj razumljiv. Naslednji vidik je brez dvoma tudi družbena organizacija, iz katere izhaja obseg razpoložljivih del in nalog v »neproduktivni« sferi. Itn. Skratka samo usmerjanje v študij tega problema ne bo rešilo. Tudi dosedanje izkušnje kažejo, da so delo spreminjali že izšolani delavci.

Skratka usmerjanje je potrebno in družbeno pa tudi osebno racionalno. Da bi bilo uspešno, pa bo treba hkrati izpolniti vrsto pogojev, tako v šolstvu kot tudi v institucijah, za katere kadre izobražujemo.

Usmerjanje v študij in problematika bega v »neproduktivne« poklice zadeva tudi študij ob delu. Ta vrsta študija se je v zadnjih letih dokaj razmahnila in ji bo tudi v prihodnje treba nameniti ustrezno pozornost.

Med študenti ob delu je mogoče iz vrste razlogov razlikovati dve skupini: skupino, ki študira na pobudo in v skladu s potrebami organizacije, v kateri so zaposleni, ter skupino, ki študira na svojo pobudo, za svoj denar in tveganje. Točnega pregleda in številčnega razmerja med obema skupinama ni. Nekateri podatki pa kažejo, da vsaj začne študirati večina na svojo pobudo in za svoj denar. Nekateri še kasneje uredijo medsebojne obveznosti z organizacijo, v kateri so zaposleni. Tisti, ki že začno študirati na pobudo in v skladu s potrebami organizacije, kjer so zaposleni, in oni, ki z organizacijo kasneje uredijo medsebojne obveznosti, navadno večinoma ostanejo v organizaciji po končanem študiju. Tisti pa, ki vseskoz študirajo na lastno pobudo in tudi sami plačujejo šolnino, navadno menjajo organizacijo in tudi poklic, ko doštudirajo. Odnos med eno in drugo skupino je na različni vrsti šol različen odvisno od vsebine in organizacijske izvedbe študija. Vsekakor pa je tistih, ki študirajo zato, da bi spremenili poklic in zaposlitev, dokajšnje število. Med njimi je tudi nekaj takih, ki bežijo iz že do zdaj deficitarnih poklicev.

V zvezi z usmerjanjem v študij ob delu nastaja vprašanje, do kakšne mere bo usmerjanje zajelo tudi tiste, ki študirajo ob delu na svojo pobudo in za svoj denar. Usmerjanje skladno s potrebami delovnih organizacij bo nedvomno omogočilo, da se študentom ob delu zagotovijo boljši študijski pogoji, kot so jih imeli doslej (ko mnogi niso dobili niti dneva do-

pusta za študij itn.). Ali to velja le za študente iz iste delovne organizacije ali tudi iz drugih? Ali študij na individualno pobudo in lastne stroške omejiti oz. odpraviti? Kako v organizaciji združenega dela definirati potrebe, če nimajo srednjeročnih kadrovskih planov?

To so le nekatera vprašanja, na katera bo treba odgovoriti v zvezi z usmerjanjem študija ob delu.

Seveda pa je v zvezi s tem študijem še vrsta drugih vprašanj. Osrednje je verjetno to, kolikšno vrednost priznati praktičnim izkušnjam, ki so si jih in jih še sproti pridobivajo študenti ob delu v organizaciji, v kateri so zaposleni glede na študijsko usmeritev. Do zdaj v glavnem niso imeli vaj iz posameznih predmetov, predavanja pa so poslušali v kratkih kurzih popoldne ali ob koncu tedna. Ne da bi jim visokošolske institucije ne bile pripravljene nuditi obsežnejšega programa, temveč zato, ker so se zaradi delovnih obveznosti lahko predavanj udeleževali le v omejenem obsegu. Verjetno bi jim morali omogočiti, da poslušajo več predavanj, vsaj iz predmetov, na katere njihove praktične izkušnje ne posegajo.

Nerazrešeno pa je tudi vprašanje prakse za redne študente, tako z vidika obsega kot z vidika vsebine. Pri sedanjem načinu študija se diplomantom družboslovnih fakultet kaj lahko zgodi, da tovarne »od znotraj« pravzaprav niso nikdar videli. Zato ima vse več privržencev predlog, da bi vsaj v prvem in drugem letniku študentje v delovnih organizacijah opravljali neposredno proizvodno delo, seveda po programu. V kasnejših letnikih pa bi se že lahko spoprijemali v organizacijah tudi s strokovno problematiko, spet pod vodstvom mentorjev. Zaenkrat pa je še popolnoma nejasno, kdo naj bi takšno prakso financiral!

IGOR KERSTEIN:

Uvajanje usmerjenega izobraževanja na vseh stopnjah, torej tudi na visokih šolah, nas že dlje časa postavlja pred problem presejanja v vprašanju omenjene dihotomije »sveta visokošolskega izobraževanja« in »sveta dela«. Danes, ko potekajo intenzivni naporji za dejansko zlivanje obeh teh polov, moremo, vsaj po mojem mnenju, že sâmo terminološko opredelitev teh (tj. svet visokošolskega izobraževanja in svet dela) v naši obravnavi razumeti v dokaj fleksibilnem, v neki meri pogojnem smislu, saj bi sicer morda premočno poudarjali izključujočo naravo obeh »svetov« in torej s tem na neki določen način prejudicirali stanje, ki je prav nasprotno od tistega, ki ga želimo doseči.

V sedanjem trenutku bi si upal trditi, da je v marsičem proces visokošolskega izobraževanja še kar precej oddaljen od smotra, kakršnega si zamišljamo z mnogokrat izrečeno formulacijo o izobraževanju iz dela, ob delu in za delo. Dasiravno ni moj namen nekritično posploševati, pa se mi vseeno zdi, da študij na večini smeri nima pravega stika s prakso oz. ne daje zadosti čutiti, da izobraževanje poteka zato, da bi usposobili študente za reševanje konkretnih strokovnih in, širše gledano, družbenih problemov, s katerimi se bodo srečevali kot delavci v združenem delu.

Drugače povedano, mislim, da je sam visokošolski študij še vedno ohranil vse prej kot zanemarljiv obseg nekdanjega, recimo temu, vzvišenega nimba teoretičnosti. Ob tem moram takoj dodati, da verjetno ni sporno dejstvo, da je v moderni dobi, v kakršni živimo, vse več in več teoretičnih znanj objektivna nujnost, če hočemo, da se posameznik more uspešno spoprijeti s problemi, ki se mu zastavljajo v praksi. Toda vse prevečkrat je zanemarjena druga plat, namreč: tako kot teorije se je treba v nekem smislu privajati tudi praktičnih vidikov. V pedagoških delavcih in tudi v mnogih študentih je dostikrat še premočno zakoreninjeno mišljenje, da bo za praktično uporabo in preskus pridobljenega znanja dovolj časa in možnosti pozneje, v službi.

Da je temu tako, nam potrdi že analiza večine študijskih programov. Določen premik na bolje so nekatere fakultete vsaj delno storile s tem, da so vpeljale obvezne študijske prakse. Toda prav ob študijskih praksah se vse prevečkrat še bolj flagrantno pokaže, da je nasprotje med obravnavanima »svetovoma« še veliko. Sam menim, da je uvedba obvezne študijske prakse eden izmed uspehov pri približevanju obeh »svetov«; vendar pa se študentje na praksi često srečujejo s tem, da skrajno neustrezno vrednotijo njihovo usposobljenost zaposleni v okolju, kjer začasno delajo, dostikrat pa so tudi dejansko kljub »oborožitvi z znanjem« v marsičem »razoroženi«, ker za praktično delo, probleme itd., kot se pokaže, res niso zadostno pripravljeni, saj jim fakultete tega niso dale.

Če po eni strani grajam precejšnjo odtujenost študijskega procesa od družbene prakse, moram obenem kot, vsaj mislim, pomemben dosežek poudariti vključenost študentov v samoupravno dejavnost na fakultetah. Pri tem mislim na njihovo zastopanost in bolj ali manj aktivno vlogo v samoupravnih organih fakultet. To je resnična priprava za samoupravno aktivnost v OZD oz. okoljih, kjer bodo študentje kasneje zaposleni.

Sedanje stanje na fakultetah nam kaže, da je vpis na VTOZD¹ praktično vseh smeri precej stihijski. Že nekaj časa se soočamo z vprašanjem, kako smotrno izpeljati usmerjanje na študij. Velikansko število vpisanih in dokajšnja neučinkovitost študija, posebej v prvih letnikih, skupaj s prizadevanji za zadovoljitev kadrovskih potreb družbe, še zaostrujejo to vprašanje. Sam menim, da je usmerjanje v študij izjemno delikatno vprašanje, ki lahko v primerih nepazljivosti postane tudi dvorezen meč. Vsekakor je usmerjanje v študij pozitivno v tolikšni meri, kolikor uspe zagotoviti vpis (in konsekventno seveda »produkcijo« diplomantov) v skladu z resničnimi kadrovske potrebe v družbi; to je v precejšnji meri mogoče reševati z ustreznim številom kadrovske štípendij. Vendar pa pri tem ostaja osrednja točka interes vsakega posameznika za neko določeno smer študija. Prav tu imam v mislih možen negativni vidik usmerjanja v študij; potrebna je namreč izjemna

¹ VTOZD = visokošolske temeljne organizacije združenega dela.

pazljivost, da ne bi na podlagi izdelane analize kadrovskih potreb umetno polnili enih in prav tako umetno »krajšali« drugih študijskih smeri, pri čemer bi zanemarili individualne interese. Temu se bo verjetno mogoče ogniti šele, če bo popolnoma steklo usmerjeno izobraževanje v srednjih šolah, četudi je seveda na dlani, da se na srednji stopnji pojavljajo enaki problemi.

Kot je pravzaprav enostavno načelno diskutirati, se toliko bolj zatakne pri konkretnih rešitvah. Za numerus clausus in še posebej za klasične sprejemne izpite se je v skrajni konsekvenci pokazalo, da so nezadosten in precej neustrezen ter včasih celo kontraproduktiven regulativ vpisa; dejansko gre pri njih le za regulativ in ne za faktor usmerjanja vpisa. Službe poklicnega usmerjanja učencev v osnovnih šolah in dijakov v srednjih šolah so sicer velikega pomena in jih nikakor ne gre zanemarjati, toda izkušnje včasih pokažejo, da marsikdaj učenci oz. dijaki do njih nimajo pravega odnosa, kar je delno rezultat dejstva, da se jim te službe pač dostkirat kažejo kot neka odtujena avtoriteta, poklicana, da sodi o njihovih sposobnostih in torej v njihovih očeh implicitno kot mogoč faktor nekakšnega pritiska pri izbiri študija.

Rešitev usmerjanja vpisa na VTOZD je najverjetneje, kot smo že omenili, le v usmerjanju izobraževanja že od osnovne stopnje naprej, upošteva potrebe družbe.

Trenutno se kot ena izmed oblik, ki bolj ali manj odgovarja na kadrovske potrebe družbe, uveljavlja študij ob delu. Toda ta v dosedANJI obliki poraja tudi nekatere pomisleke. Predvsem je študijski program za študente ob delu verjetno preveč koncentriran, kar včasih potem samo po sebi zastavlja vprašanje, ali je objektivno mogoče, da se doseže ista stopnja in obseg znanja kot pri rednih študentih. Če je ta oblika danes morda najotipljivejše zblížanje med »svetom visokošolskega izobraževanja« in »svetom dela«, je to bolj v smislu subjektov, udeleženih v visokošolskem izobraževalnem procesu ob delu, kot pa v vsebinskem smislu. Gotovo je le, da imajo študentje, ki prihajajo na fakultete, že po nekaj letih izkušenj v praksi to prednost pred drugimi, da lahko teoretična znanja, ki jih pridobivajo, sproti kritično ovrednotijo in osmislijo s svojimi izkušnjami. Toda, kot sem že navedel, bistvena je sprememba študijskih programov v tem smislu, da bodo redni študentje bolj vezani na prakso in spoznavanje ter reševanje njenih problemov. Študij ob delu, kakršen je danes, pa tega še ne more zagotoviti.

MATJAŽ KMECL:

Niz vprašanj, ki postavljajo na sredo gozda; kajti situacija je spričo množice vsenavzkrižnih pobud, predstav, poskusov, neuskklajenosti, komplikacij, hitenj in upiranj, konjunkturizmov in inertnosti toliko nejasna, da smo zares kakor na sredi gozda, kjer sicer natančno vidimo nekaj prvih dreves, do konca vse te hoste, ki nas obkroža, pa je še lahko zelo daleč. Naj docela osebno in zasebno, olupljen svoje poslevoedeče funkcije

in fakultete, kjer delam, nanizam samo nekaj tistih vprašanj, ki se kažejo v omenjeni zvezi nadležnejša.

V usklajevanju »sveta izobraževanja« in »sveta dela« (zakaj niste raje zapisali npr. »sveta izobraževalnega« in »sveta drugega dela«?) s sveto vnemo vse bolj kompliciramo in množimo formalne odnose; da bi ja bili čim bolj daljnovidni in ostroumni uresničevalci ustavnih idej. Tako ravnokar gradimo nadvse kompliciran, razsežen in zato strašansko drag sistem formalnega in dejanskega posredništva med različnimi oblikami dela — in pri tem sproti pozabljam, da je zares dobro in daljnovidno, demokratično in učinkovito, kar je enostavno, pregledno, neposredno, zato poceni, pa vendarle z ohranjeno izvorno idejo! Dosledno zvestobo ideji prostodušno in samozaverovano zamenjujemo s kompliciranostmi najrazličnejših stopenj! Izmišljamo si vruga in pol — pravi festival fantazije, ki ne sprašuje za stroški, ki ne sprašuje po izvajalcih in možnostih, zlasti pa ne možnosti, da bi se velikanski posredniški aparat, ki bo po zdajšnjem razvoju dogodkov prej ali slej še edini zmožen vsaj približno obvladovati vse potrebne informacije, prelevil v novo središče odtujene moči. Delegatski sistem funkcionira tako dolgo, to je v njegovi aksiomatični naravi, dokler vsaj večina delegatov še lahko obvladuje vse potrebne informacije; ko tega zaradi prekompliciranosti ne bo več zmož, se bo moral odločati o interpretacijah, ki jih bo pripravljala profesionalni aparat — interpretacija pa je že oblika izraženega posebnega interesa. Na ta način se lahko zdajci odpre velikanski manevrski prostor za nove oblike birokracije.

V študijsko usmerjanje zagotovo nismo šli kar tako in samo zaradi družbene situacije oziroma samo v imenu ustrežnejšega povezovanja različnih oblik dela. Kakor je rasel naš družbeni sistem postopoma, bi moralo rasti tudi šolstvo. Mislim, da smo pa pri tem delali napake (pri usmerjanju šolstva), ki so sčasoma ustvarile naravnost nujno potrebo po korenitem preobratu. Na primer: nismo znali vzpostaviti selektivnih razmerij za prehajanje z ene na drugo stopnjo šolanja. Pod gesli: Demokratična šola za demokratično družbo! Če narava ni demokratična, bodimo mi, ki smo nova družba! Naučimo tudi tiste, ki ne morejo! (to so sicer danes svetovno razširjene parole izobraževalnega menagementa, ki si s tezo, da je vsakogar mogoče z ustrežno metodo in usposobljenostjo učitelja naučiti vse, pač ustvarja svoj družbeni položaj in prestiž), smo se na primer uprli »osipu« — frontalno, na vseh stopnjah šolanja, ne da bi pri tem prav natančno razločevali med nezmožnostjo učenca in nezmožnostjo učitelja. Hvalili smo šole, ki so izkazovale stoodstoten učni uspeh: bile so nam živ dokaz, da dober učitelj zares vsakogar nauči vsega. Pravo selekcijo interesov, motiviranosti in sposobnosti smo tako odlagali in potiskali vse dlje od osnovnih oblik šolanja; šolanje se je frontalno podaljševalo in dražilo. Na koncu je obstalo pri videzu, da obstaja problem osipa samo še na univerzi — od onod problema ni bilo mogoče nikamor več odložiti — in smo udarili po njej, postala je najslabša šola.

Ni treba prav veliko fantazije za ugotavljanje vseh daljnosežnih posledic napake, ki smo jo zakrivali *sami*: ena najhujših se mi zdi v šoli, v kateri je tako rekoč vsakomur, ki se vpiše, tudi že zagotovljen uspešen konec šolanja, skvarjena morala dela in odgovornosti. Človek je po svoji naravi in metodi tak, da skuša namen doseči z najmanjšim vloženim naporom. Reč še ni segla prav zelo daleč, je pa zaznavna (osebna izkušnja z izpiti, primerjava med generacijami).

Jasno je, da je zdaj treba mobilizirati tisto, kar nam je začelo polzeti skozi prste: osebni interes, zgodnjo odgovornost, motiviranost in druge podobne reči. Tudi iz zelo enostavnih ekonomskih razlogov — komodnost in neodgovornost sta pač dragi, tudi kot šolanje. — Ni da bi s prstom iskali neposrednega krivca; tudi ni mogoče naravnost reči, ali je posredi nesposobnost ali oportunistem ali kaj — toda stanje je nastalo takšno.

Učinke kompliciranja v tej fazi pogloblja strahovita neučakanost; vse bi moralo biti že včeraj, rokovniki so do nerealnosti kratki, podajamo si polprežvečeno hrano, odločitve, dogovori se že domala praviloma sprejemajo napol zamujeni, zato nedognani, nedodelani. In to hkrati cele fronte odločitev, pa čeprav vsaka posebej zahteva natančno pregledovanje stanja, pretehtavanja, odmerjanja in usklajevanja; čeprav je vsaka posebej lahko zelo daljnosežna. Vse dela s polno, pogosto že kar nevrotično sopečo paro; vse bolj množične in kompetentne posredniške službe (tudi »strokovne« imenovane) brezobzirno iz dneva v dan zbirajo iste ali vsaj zelo podobne podatke, da postajajo prava nadloga in šiba božja, namesto da bi bile servis posamičnim področjem dela. Ker je zbiranje podatkov za delavca administracija, ki jo mora opraviti, administracija pa mu je sekundarno delo, nastajajo iz tega nekakšne travmatske deviacije, polnevrotična stanja: zmanjkuje časa za primarno delo in to je zelo nelagoden občutek za slehernega resnega delavca. Če je primarno delo povrh znanstveno raziskovalno in pedagoško, vsaj malo ustvarjalno, takšno, da zahteva izrazitejšo osebno ambicijo, zagon, prepričanje, je naraščajoča administrativna bremenitev še toliko bolj nadležna! Aparat samoupravljanja se pregreva; samoupravni organizem zavrača te reči spontano kot tujke — iz medicine je znano, da gre to z vročino in še hujšimi reakcijami.

Ena izmed zmotnih hipotez je, da je mogoče na primer izobraževanje preobraziti čez noč — približno tako kot bi pospravljali pisarno.

OTO NORČIČ:

Družba, ki zavestno teži k novim socialističnim družbenoekonomskim odnosom in k osvobajanju človeka na vseh področjih, se na področju visokega šolstva mora nujno srečati ne samo s problemom demokratizacije izobraževanja, temveč tudi s tem, da postavi to izobraževanje na drugačne temelje, ki bodo usklajeni s celotnim sistemom združenega dela. Zato se je pričela faza prevrednotenja izobraževanja na vseh ravneh in

postavila se je zahteva po ponovnem »združevanju« paralelnih tokov dela in izobraževanja. Brez dvoma gre za revolucionarno zahtevo, ki jo lahko uresničimo samo z daljšo in premišljeno akcijo zavestnih sil družbe, v nenehnem preverjanju rezultatov preobrazbe, ki ne sme nasesti slepim silam prakticizma in kratkoročnega utilitarizma.

V sedanjem trenutku se zdi, da smo pravilno identificirali probleme na tem področju in zastavili cilje, menim pa, da smo šele na začetku ustvarjanja tistih mehanizmov, ki bi naj zagotavljali novo kvaliteto. Često vidimo ovire samo na eni strani (bodisi v visokem šolstvu ali pa v praksi), pri tem pa pozabljamo, da je vsaka praksa tako ali drugače »obremenjena« s teorijo, ki je bila dominantna v času izobraževanja kadrov, ki danes to prakso vodijo, in vsaka teorija »obremenjena« s posplošitvami neke prakse v preteklosti in sedanjosti. Do nasprotja prihaja zato največkrat po obojestranski krivdi: »praksa« lahko stagnira na doseženi stopnji teoretičnega znanja, »teorija« pa ne vključuje dovolj hitro posplošitev, ki so odsev problemov in zakonitosti naše lastne prakse.

Menimo, da je spoznanje o teh dejstvih pogoj za nadaljnje korake k postavljenim ciljem. Približevanje »sveta visokošolskega izobraževanja« in »sveta dela« ne more biti rezultat enostranske pripravljenosti enega ali drugega dela te celote. Uspeh lahko pričakujemo samo s pogojem (da nekoliko poenostavimo), če je »praksa« pripravljena dvigniti svojo izobrazbeno raven in doumeti pota teorije in znanosti nasploh, tudi v njenih na videz nekoristnih dosežkih fundamentalnih raziskav, ki ne dajejo takoj neposredne koristi, in če se je »teorija« pripravljena in sposobna spopadati kar se da v največjem obsegu (ne da bi ogrozila svojega lastnega razvoja na področju fundamentalnih raziskav) s problemi neposredne prakse in jih skupaj s to prakso reševati.

Prvi korak k temu in tesnejše navezovanje stikov med obema »svetovoma« je lahko skupno definiranje izobraževalnih programov za posamezne usmeritve študija, sodelovanje univerzitetnih učiteljev in strokovnjakov iz prakse pri dopolnilnem in funkcionalnem izobraževanju, skupno raziskovalno delo, kjer prihaja do povezovanja raziskovalnih enot univerze in razvojnih oddelkov v OZD, sodelovanje pri izbiri tém diplomskih nalog in somentorstvo strokovnjakov iz prakse pri teh delih itd. Moramo reči (vsaj za področje, ki nam je blizu), da so tu že narejeni prvi koraki in si lahko obetamo uspešen nadaljnji razvoj.

Kar zadeva usmerjanja v študij, je problem predvsem v tem, ker naša družba ne razpolaga z realnimi ocenami kadrovskega potreb. Za večino visokošolskih izobrazbenih profilov nimamo srednjeročnih in dolgoročnih načrtov in ne izgrajenega mehanizma usmerjanja. Visoke šole same tega problema ne morejo razrešiti, težko si je pa zamisliti, da bi to nalogo lahko razrešile posebne izobraževalne skupnosti, ki so v večini primerov panožno (nekateri pravijo »cehovsko«) organizirane. Menimo, da je ta naloga taka, da terja razreševanje na ravni republike ob najširši strokovni angažiranosti in družbeni verifikaciji.

V razmerah uresničenega usmerjanja na študij se kaže problematika študija ob delu v popolnoma drugačni luči. Dolgoročno tak študij nima perspektive, saj je celotni sistem usmerjenega izobraževanja zgrajen na predpostavki zaporedja: študij — delo — študij — delo itd., tako da bi ga naj nadomestil študij iz dela, ki ga edino lahko pojmuje kot organizirano kadriranje združenega dela svojih najsposobnejših kadrov, da si v naslednji etapi svojo že dokazano strokovnost in prizadevnost povečajo z novim znanjem v rednem študijskem procesu. Dolgoročno bi bilo nevzdržno stanje, da del populacije sistematično silimo in omogočamo, da dela dva »turnusa« v delovni organizaciji in v šoli. Študij na katerikoli stopnji, če je resno postavljen, je vsaj tako naporen kot delo v delovnem procesu in sedanja rešitev nujno vodi k padcu storilnosti dela in/ali padcu kvalitete študija.

VPRASHANJE: Kako ocenjujete današnji položaj in vlogo visokošolskega učitelja in študenta?

STANE JUŽNIČ:

Učitelj je kaj malo spoštovana osebnost. Pravijo, da je bil včasih bolj. Bil je avtoriteta in ta vloga mu je pritikala iz znanja. Bil je garant, da ima znanje neko vrednost in pomen. Učitelj mora odsevati neko opredelitev in zavzetost. Ne bi si upal trditi, da je to mogoče v situacijah, ko je poklic vedno niže vrednoten. Pride do demoralizacije.

Visokošolska diploma je ambiguitetna zadeva. Mnogi si jo želijo tudi kot potrdilo umnosti in podlago statusa. Tisti, ki so si jo pridobili z dejanskim trudom, pa kmalu uvidijo, da o njeni dejanski pomembnosti odločajo tisti »drugi«, ki jim je bila univerza pretežka, ali pa so ob pravem času ubrali manj ovinkarsko in bolj direktno pot do zaslužka in položaja. Proliferacija visokih šol, zlasti pa tako imenovanih »višjih«, je razvodenila težavo univerzitetnega študija, vendar se tudi »olajšana« univerza mnogim zdi pretežka.

IGOR KERSTEIN:

Na vprašanje vloge visokošolskih učiteljev in študentov moramo najbrž v prvi vrsti gledati z vidika njihovega prispevka, ki ga morajo in morejo dodati k nadaljnjemu družbenemu razvoju. Visokošolske ustanove vse po vrsti vzgajajo mlade ljudi, ki naj bi jutri kot strokovnjaki opravljali svoja dela in naloge v združenem delu. Glede tega logično visokošolskim učiteljem kot tudi študentom pripada velika odgovornost za svoje delo, v skrajni fazi morda večja kot delavcem na marsikaterih drugih področjih družbenega življenja. Toda ta njihova vloga se lahko uresniči le, če se oboji polno angažirajo pri svojem delu. V nasprotnem primeru, kakor tudi, če se njihovo delo obdaja s poudarjeno, četudi včasih navidezno

akademskostjo, pa ne le, da ne odigrajo vloge, ki bi jo morali, ampak si tudi sami slabšajo svoj položaj v očeh družbe.

Mislim, da sicer precejšnja pozornost, ki jo družba daje vzgoji in izobraževanju, marsikdaj še vedno ni zadovoljljiva, kar seveda nujno vpliva tudi na položaj delavcev in študentov visokošolskih ustanov. Obenem pa se mi zdi vredno poudariti, da se študentje sami često ne zavedamo, da s svojim neredko neresnim odnosom do študijskega dela, tj. z nezadostnim čutom odgovornosti, v precejšnji meri pripomoremo k stereotipnemu gledanju nekaterih, ki vztrajajo na zgrešenem stališču, da študij ni enakovreden drugim zvrstem dela. To hkrati pomeni, da si sami otežujemo pot, ki bi vodila k ustrezni uveljavitvi naše vloge v družbi.

Zdi se mi tudi, da običajno visokošolski učitelji ne dobivajo zadostnega priznanja glede na odgovornost in pomembnost svojega dela. Res je sicer, da bi moral biti vsak univerzitetni učitelj tako dober strokovni, znanstveno raziskovalni delavec kot dober pedagog, in to, žal, vedno ni res, toda to bistva in točnosti navedene trditve ne spreminja. Mislim, da gre tudi za neustrezno materialno vrednotenje dela visokošolskih delavcev, kar objektivno ne more biti faktor stimulacije.

K polnejši uveljavitvi položaja visokošolskih pedagoških delavcev, položaja, ki bi ustrezal njihovi dejanski vlogi, lahko v dokajšnjem obsegu pripomore poleg navedenega tudi kvaliteta odnosov med njimi in študenti. S tem sicer ne mislim reči, da sedanji odnosi na splošno niso zadovoljljivi, posebej še, ker ne poznam situacije na vseh fakultetah. Mislim le, da bi morali študentje dosti glasneje in pogosteje izražati svoje zadovoljstvo nad dobrimi predavatelji, ki resnično izpolnjujejo svoje pedagoško in znanstveno poslanstvo; žal smo še vedno pozorni in glasni ob njihovih napakah, medtem ko večino njihovih najboljših lastnosti pozabimo glasno poudariti. Tudi s tem bi najbrž pripomogli k ustreznjšemu položaju visokošolskih delovnih organizacij kot celote. Bistveno je, da se družba zaveda (in da ji damo to sami čutiti), da znotraj VTOZD ne gre za dva svetova, za študente na eni in učitelje na drugi strani, ampak da je cilj, ki ga v večji ali manjši meri že dosegamo, enotna, znanstveno raziskovalno usmerjena odmevna skupnost.

MATJAŽ KMECL:

Predvsem profesorja in še manj študenta zlepa ne obravnavamo kot delavca (niti vaša vprašanja ne, kar potrdi že bežen pregled terminologije). — Primer imanentno skritega tovrstnega naziranja: Po verjetnostnem računu živi povprečno vsak naš moški občan recimo 66 let, naj je delavec ali inženir. Recimo, da študij konča s 25. letom, 26. porabi za vojsko, na pragu 27. mu začne teči OD od takrat naprej plačuje za pokojnino. Ker gre lahko v pokoj po 40 letih dela, teoretično nima nobene možnosti (povprečno!), da bo to pokojnino, če že ne bo ravno invalid, kar pa bog varuj, tudi užival. Njegov vrstnik, ki se je zaposlil

brez srednje in visoke šole 8 let prej, ima v povprečju možnost, da bo 8 let le užival pokojnino. Njegovo pokojnino bo s svojim dohodkom v bistvu subvencioniral njegov 8 let dlje v šole hodeči in zato 8 let dlje zaposleni vrstnik! Zdaj pride pa glavno: tistih 8 let, ko se šola (ne le v svojo korist), bo njegov vrstnik — »delavec« lahko odločal o tem, ali mu gre štipendija ali ne, medtem ko obratne možnosti po naravi vseh teh dogodkov pač ni. Mislim, da sem to že nekoč povedal in naj je misel še tako ekshibicionistična: dosleden sistem (dohodkovni!) bi moral štipendije za regularno dobo rednega študija plačevati iz istega socialnega zavarovanja, iz katerega plačujejo pokojnine; eden bi pač to zavarovanje porabil pred zaposlitvijo (za »samoizobraževalno delo«), drugi potem (kot »minulo delo«). Pravica je v bistvu ista — seveda, če predpostavljamo, da je študent delavec. Pa ne — in se zato pri deljenju štipendij obnašamo kot kakšen podeželski škof, ki deli vbogajme. — Primer sem navedel kot simptom, nič več.

OTO NORČIČ:

Velike zahteve, ki jih zakon o visokem šolstvu postavlja pred univerzitetne učitelje, in problemi, ki so postavljeni pred univerzo, terjajo od učiteljev velike napore in odgovornost. Stimulacija, tako materialna kot moralna, bi morala biti s tem usklajena. Položaj, kakršen je danes, ni temu v prid in treba bo narediti nekatere spremembe, če hočemo, da bo postalo delo univerzitetnih učiteljev perspektivno in vabljivo za mlade in sposobne kadre.

Položaj študentov in njihova vloga v procesu študija in samoupravljanja sta formalno, čedalje bolj pa tudi dejansko bistveno spremenjena, čeprav se tega morda v celoti ne zavedamo. Zavest o pravicah študentov je hitro prodrla, neprimerno počasneje pa se uveljavlja zavest o njihovih novih in večjih dolžnostih, ne nazadnje predvsem zaradi tega, ker so fakultete (vsaj nekatere) postale preveč »množične«; na njihovo zavest oz. ozračje o dolžnostih in zavzetosti v študijskem procesu vpliva tisti del študentske populacije, ki v pogojih resnega usmerjanja ne bi prišel na to raven usmerjenega izobraževanja. Na »množičnih« fakultetah je zato sedanji sistem izobraževanja ekstenziven brez nujne individualizacije študija in večjega pritegovanja študentov v raziskovalno delo. Večja ustvarjalnost študentov, kot je zdaj, bo možna šele, ko bomo v celoti postavili sistem usmerjenega izobraževanja in njegove mehanizme pozitivne selekcije.

VPRAŠANJE: Kaj mislite o sistemu izobraževanja na univerzi? Ali sistem izobraževanja na univerzi spodbuja študenta k ustvarjalnosti, ali pa — tudi zaradi vedno večje množičnosti študentov — vodi v poprečnost?

STANE JUŽNIČ:

Množičnost odziva na vpisna snubljenja vseh številnejših šol, ki ponujajo diplome, ima tudi več plati. Nekateri bi hoteli verjeti, da je v tem posebna zvrst demokratizacije. Pa je le navidezna. Še vedno je verjetno večje število tistih, ki jim neprimerni socializacijski in inkulturacijski procesi, ki so družbena odgovornost, kratijo vnemo, ambicije in seveda možnost. Hkrati pa je preveliko število tistih, ki jim je bilo lahko napraviti sprehod skoz nižješolsko in srednješolsko šolanje, da bi potem delali gnečo na univerzi.

Množičnost pa po svoje izkoriščajo tako slabi študenti kot slabi učitelji. Prvi in drugi se navdušujejo nad zniževanjem kriterijev zahtevnosti študija. Pa še boljše motijo in jim zabijajo zagozde. Nekateri so dovolj smeli, da zlasti znižanje kriterijev teoretičnega študija, ki mora biti v jedru univerzitetnih naporov, imenujejo »približevanje družbeni praksi«.

Še huje pa je, ker naše fakultete z redkimi izjemami na množičnost sploh niso pripravljene. Ne s prostori, ne po opremi in še manj po poučevalskih močeh. Družba še ni prispela do tiste stopnje izobilja, ko bi lahko univerzitetni študij bolje podkovala. Tega ji ni lahko priznati. Zato se menda zateka k pikam, vektorjem in faktorjem. Žal mnogi menijo, da se tako na univerzi uveljavljajo kriteriji nagrajevanja po delu. Pa gre le za nemoč v usklajevanju množičnosti z možnostmi.

IGOR KERSTEIN:

Pavšalna ocena sistema visokošolskega izobraževanja se mi zdi nemogoča, kar rezultira iz specifičnih razločkov med posameznimi fakultetami in študijskimi smermi, ki ne določajo le različnega obsega študijskih programov, ampak tudi vsaj deloma različen način študija. Kljub temu pa gotovo v sedanjem sistemu izobraževanja na univerzi obstoje nekatere strani, za katere lahko rečemo, da študente spodbujajo k ustvarjalnosti, kot tudi druge, tem diametralno nasprotne.

Iz večine študijskih programov lahko ugotovimo, da se marsikje še vedno zahteva preveč faktografskega znanja, kar (upoštevaje tudi časovni vidik študija) ne deluje stimulatивно in celo zavira iniciativo študentov. Poleg tega je obseg študijskega gradiva za posamezne predmete često nerazumno velik, še posebej, če je naš cilj pregledno in logično znanje. Če se v takem primeru iniciativa v posamezniku že tudi zbudi, se dostikrat konfrontira s strahom po še zvečanem obsegu že tako obsežnega študija in pobuda raje ostane skrita. Menim, da je mogoč izhod iz tega zmanjšanje števila vnaprej določenih predmetov v posameznih letnikih študija ter povečanje števila t. i. izbirnih predmetov. Dosedanja takšna praksa poteka le v višjih letnikih študija, mislim pa, da bi jo kazalo uvesti tudi v nižje letnike. S tem bi bili namreč nekateri specifični interesi študenta animirani in aktivirani že v prvem letniku študija, to pa je lahko pozitiven faktor za spodbujanje iniciative in ustvarjalnosti tudi pri drugih,

obveznih predmetih. Prav tako se kot ustrezna oblika za povečevanje iniciativnosti študentov (vsaj na nekaterih družboslovnih fakultetah) uveljavljajo vaje, pri katerih je težišče na razpravljanju o posameznih problemih bodisi iz študijskega gradiva bodisi širše in kjer se aktivira relativno veliko število študentov.

Na sploh se mi zdi korelacija med množičnostjo študentov in kvaliteto študija močno kompleksno vprašanje, pri katerem velja upoštevati številne variable. Problem množičnosti je v sedanjih prizadevanjih verjetno *eo ipso* povezan z vprašanjem usmerjanja na študij. To prav zato, ker za kvaliteto študija še daleč ni najpomembnejše število študentov (četudi seveda ni irelevantno, upoštevati je treba prostorske in druge podobne omejitve), ampak dejanski, avtentični interes študentov za posamezno smer študija. Če je interes osnovno vodilo pri vpisu, potem moremo pričakovati višjo učinkovitost študija, kot jo imamo danes.

Sedanje stanje je nekoliko drugačno od zamišljene, idealnejše podobe. Sistem popolnoma svobodnega vpisa, ki je na nekaterih fakultetah privedel do prav nerazumnega števila študentov, je kot neizogiben rezultat prinesel velik osip, prav gotovo pa tudi, vsaj posredno, marsikatero prilagoditev izpitnih kriterijev. Ugotovili smo sicer že v začetku, da se za poprejšnjo selekcijo na podlagi sprejemnih izpitov ni pokazalo, da je to najboljša rešitev; toda prav tako je sistem svobodnega vpisa v sedanjem trenutku že skoraj zagotovo privedel do tega, da bi naše visokošolsko izobraževanje, kolikor bi se ta trend nadaljeval, drselo in končno zdrselo v poprečnost.

S tem sicer nočem trditi, da se je z velikim številom študentov občutno poslabšalo podajanje študijske snovi; toda neizogibno se je z veliko večjo obremenitvijo predavateljev skrčil njihov čas tako za znanstveno raziskovalno dejavnost kot za močno potrebne individualne konsultacije s študenti, ki so nedvomno bistvene za njihovo uspešnejše ustvarjalno delo.

VPRAŠANJE: Kaj storiti, da bi imela dejavnost univerze večji učinek na družbeni razvoj? Kaj smo tu že dosegli in kaj lahko dosežemo?

STANE JUŽNIČ:

Kaj storiti? Verjetno bi se lahko marsikaj storilo. Zlasti če bi univerza kritično pregledala lastne vrste. Če bi dala večje možnosti boljšim. Niti ne toliko denarno, ker prave šolnike, ki svoj poklic cenijo, bolj spodbujajo drugačna priznanja.

Prepričati se moramo, da resno in pravo delo na univerzi, pa naj bo to študentovo ali učiteljevo delo, ni privilegij. Prej je breme, ki so si ga nekateri pripravljene naložiti. Tako bomo zavrnilo očitke, da nam gre za elitizem. Eliten poklic je vsak, ki je opravljen temeljito in vestno. V družbi, kjer vrednotenje temelji na pekuniarnih učinkih in pokazateljih,

pa sploh ni nevarnosti, da bi kdo iskal elitizem v znanju in znanosti, še manj v učenosti.

IGOR KERSTEIN:

Kolikor želi univerza kar najbolj vplivati na družbeni razvoj, lahko to v največji meri stori z rezultati svojega pedagoškega, posebej pa še znanstveno raziskovalnega dela. To pomeni, da mora ne le izobrazevati skladno z družbenimi potrebami, ampak da mora v prakso usmeriti tudi svoje raziskovalno delo. Aplikacija znanstvenih dosežkov v praksi gotovo neposredno prispeva k družbenemu razvoju, seveda s predpostavko, da so dosežki praktično uporabni in družbeno relevantni.

Univerza kot eden od temeljnih centrov raziskovalne dejavnosti bi si morala še posebej prizadevati za preseganje mačehovskega odnosa do inovacij in njihove aplikacije, na kakršnega je danes mogoče naleteti v marsikaterih okoljih. Poseben pomen ima gotovo tudi izvajanje raziskav javnega mnenja, s katerimi se nekateri raziskovalni centri v okviru univerze že ukvarjajo; in pokazalo se je, da so njihovi rezultati močno uporabni. Poleg takšnih dejavnosti bi morala univerza v večji meri kot doslej sodelovati v oblikovanju kratkoročnih, srednjeročnih in dolgoročnih planov razvoja republike, gledano v jugoslovanskem merilu in na vse naše univerze pa tudi v razvojnih planih federacije. Takšna vloga, za katero bi morala biti univerza v sodelovanju z vsemi drugimi družbenimi in političnimi faktorji gotovo usposobljena, je verjetno eden glavnih kazalcev pri merjenju vpliva univerze na družbeni razvoj v celoti.

MATJAŽ KMECL:

Učinek visokega šolstva na družbeni razvoj je velikanski — jasno pa je, da v večini primerov ni premo razviden; vidi se ga celo mogoče samo toliko, kolikor ledene gore iz morja. Na Filozofski fakulteti okoli 180 izobraževalno-znanstvenih delavcev letno publicira v domačem in tujem tisku po blizu 800 bibliografskih enot — knjig, razprav, člankov, poročil, opravlja okoli 900 samoupravnih, strokovno organizacijskih in podobnih funkcij (od tega le kakšno tretjino »doma«) itd., toda še mnogo pomembnejše je »nevidno« delo, kreiranje družbenih in strokovnih ambicij, dela, mentalitete skozi oblikovanje mladih rodov, njihovo uvajanje v samostojno ustvarjalno delo, odločanje, presojanje! — Res smo že preveč zapadli mojstrskim in vele mojstrskim pogledom, ko vse merimo samo še po neposrednih, pogosto zelo problematičnih, formi sledočih aranžmajih med to ali ono visoko šolo pa kakšno neizobraževalno OZD! — Ne, za ta del me ne bi bilo prav nič sram, četudi na moji šoli ne bi imeli nobenega takšnega aranžmaja: naši znanstveni delavci sodelujejo, ne da bi spraševali za plačilo, pri vračanju arhivov iz Avstrije, pa v trajni akciji Znanost mladini, so nenehno z delom med zamejskimi Slovenci, so enako nenehni pragmatični svetovalci, pa najsi gre za desetine telefoničnih jezi-

kovnih nasvetov dnevno ali kaj drugega, tako rekoč neprestano zastopajo in branijo našo nacionalno in družbeno avtentičnost na najrazličnejših znanstvenih prireditvah doma in po svetu (problem tako imenovanih nacionalnih ved, v katerega nihče pri nas noče finančno ugrizniti), v glavnem vse za božji lon. Za te stvari ni mogoče izstavljati naročilnic in računov, tudi niso kaj zelo vidne, toda ali bi si kdo upal reči, da niso družbeno pomembne? Takšne, da govorijo o najtesnejši povezanosti visokega šolstva z družbo, v kateri je in ki ji služi? Pa sem navedel le nekaj provizorično in eksemplarično nanizanih oblik takšnega dela. — Oh, merila financiranja zaobsežejo zelo zelo malo opravljenega dela, pa še takrat pogosto manj relevantnega!

Toliko zelo in hitro in precej ostro, tudi poprek med vašimi vprašanji in mimo njih: rok je bil kratek, prekratek, da bi se utegnil zbrati in umiriti za tako važno opravilo. Želim le, naj se teh nekaj nametanih misli ne razume kot nerganje, marveč kot kupček sprotnih skrbi in ugibanj zaskrbljenca, ki v teh procesih pač po svojih močeh prizadevno sodeluje.

OTO NORČIČ:

Družbeni razvoj je v veliki meri odvisen od kadrov, ki ga vodijo. Večina najbolj kvalificiranih kadrov, ki so v naši republici po strokovni plati »zadolženi« za delo na tem področju, je šla skoz proces izobraževanja na univerzi. Ti kadri so soustvarjali to, kar smo dosegli, seveda pa ostaja vprašanje, kako še bolj povečati učinek univerze na družbeni razvoj. Poveča se lahko samo s hitrim in sprotim pretokom novih spoznanj, ki so rezultat tako fundamentalnih raziskav, kakor tudi novih posplošitev zakonitosti v družbi in naravi, pa tudi s pretokom kadrov. Zdi se, da ta pretok še ni vzpostavljen ter spodbujen, zaradi razlogov, o katerih smo govorili v odgovoru na prvo vprašanje.

Tu nas čaka potreba po novi organiziranosti in novem vrednotenju, ki se lahko uresniči pri neposrednem dialogu med obema področjema in predvsem s skupnim programiranjem razvoja ob ustrežnejši in z razvojnimi hotenji usklajeni izobraževalni in znanstveni politiki.

Pomembno se zdi v tej zvezi, da opozorimo na pravočasno vključevanje znanstvenih delavcev v strokovne skupine, ki v družbi na raznih ravneh pripravljajo različne rešitve. Praksa je pokazala, da vključevanje strokovnjakov z univerze v fazi, ko so rešitve že v zadnji fazi in jih je treba sprejeti (često tudi z metodami, ki niso najbolj demokratične), ni niti primerna niti učinkovita.

VPRAŠANJE: Znanstveno raziskovalno delo je sestavni del dejavnosti visokošolskega učitelja. Kakšno je vaše mnenje o organiziranosti, vsebinski usmerjenosti ter financiranju znanstveno raziskovalnega dela in o prelivanju znanstveno raziskovalnega dela v pedagoško dejavnost?

STANE JUŽNIČ:

Znanstveno raziskovalno delo je res temelj dela na univerzi. Razlika med univerzo in drugimi šolskimi ustanovami je prav v tem. Visokošolskemu učitelju družba poverja in nalaga, da vzpostavi, oblikuje in strokovno bogati neki »predmet«. Ob pomoči družbenih dejavnikov in s preverjanjem njegove primernosti v družbi in za družbo naj bi temu svojemu početju brez prestanka dodajal in odzema. Tega brez raziskovalnega dela in znanstvene poglobitve ne more doseči. Brez lastne ustvarjalnosti je vržen na »tržišče« že ugotovljenega in dogotovljenega. Če pa le jemlje in rabi kot navaden prevodnik, ne gradi univerze, utemeljuje čisto drug sistem.

Tudi tu skušamo varčevati. Včasih družba premalo daje, ker ni mehanizmov, prek katerih bi ji »povedali«, kaj je v raziskovalnem delu dobrega, avtonomnega, avtohtonega, koristnega za splošen napredek naše države in podobno. Morda bo kdo vprašal: zakaj tega nimamo? Odgovor je podoben kot na vprašanje, zakaj nimamo dejanske selekcije visokošolskih učiteljev.

IGOR KERSTEIN:

Znanstveno raziskovalno delo visokošolskih delavcev doseže največjo odmevnost, če so njegovi rezultati uporabni kot sestavni del izobraževalnega procesa ali, še bolje, tudi za širšo družbeno skupnost. Zaradi tega bi morali za tematiko svojega raziskovalnega dela visokošolski učitelji izbirati predvsem takšno problematiko, ki jo bo mogoče koristno preliti v njihovo pedagoško dejavnost oz. tematiko, na katero opozarjajo vsakdanji pereči družbeni problemi.

Dejstvo je, da je raziskovalno delo marsikdaj nujno izključno teoretično, vendar pa to ne more opravičevati pojavov, s katerimi se večkrat srečujemo še posebej ob nekaterih doktorskih disertacijah. Seveda v nobenem primeru ne mislim denuncirati pomena takšne strokovne dejavnosti, nasprotno, upam se šteti za trdnega zagovornika čim višje strokovne usposobljenosti, vendar pa moram vseeno opozoriti, da se dà prav pri omenjenih disertacijah dostikrat sklepati, da gre avtorjem v večji meri zgolj za pridobitev naziva *doctor scientiae*, ne pa za osvetlitev relevantne problematike. Le tako si lahko razlagamo, da obstoje številne doktorske naloge, ki so sicer morda prispevale drobec k posameznim vedam, niti z enim svojim stavkom pa niso obogatile bodisi pedagoškega procesa bodisi širšega družbenega prostora.

Mislim, da je vsebinsko bogato znanstveno raziskovalno delo, iz katerega rezultirajo uporabni rezultati, v vsaki družbi prepotrebno in je *conditio sine qua non* družbenega napredka nasploh; toda po drugi strani se mi zdi nujno kategorično odklanjati vsakršen znanstveni larpurlarizem. Obenem lahko opazimo, da včasih nekritično pademo v nesprijem-

ljivo, ukalupljeno gledanje, da je visoka strokovna izobrazba ali naziv *dr. sc. že a priori* ekvivalent za kvaliteto.

Pogosto opozarjamo, da moramo v kar največjem obsegu razvijati znanstveno raziskovalno delo, ob tem pa imamo pogosto premalo posluha za ureditev njegovega zdaj vsekakor nezadostnega in tudi razdrobljenega financiranja. Že konkretni podatki, recimo 8, 10 ali 12 tisoč din, kolikor se odobri za posamezno magistrsko ali doktorsko nalogo so dovolj zgovorni in jih res ne moremo imeti za stimulatorje za znanstveno raziskovalno delo. Znanstveno raziskovalno delo kot dejavnost, ki ima brez dvoma poseben družbeni pomen, vsekakor ni temu ustrezno vrednoteno, in to čisto ne le v materialnem, ampak tudi drugih pogledih. Če gre konkretno za visokošolske predavatelje, se mi zdi, da njihovo dejavnost pogosto vrednotimo še posebej nesorazmerno glede na vlogo, ki jo more in mora odigrati za obogatitev vsebine visokošolskega študija sploh.

OTO NORČIČ:

Na »množičnih« fakultetah smo soočeni z neugodnim razmerjem učiteljev/študenti, ki skoraj v celoti onemogoča večini učiteljev, da bi se resno ukvarjali z raziskovalnim delom. To delo je zato dokaj neorganizirano, v obstoječem sistemu financiranja raziskovalnega dela pa tudi diskriminirano, če ga primerjamo z raziskovalnim delom v »čistih« raziskovalnih ustanovah.

Premajhno raziskovalno delo učiteljev onemogoča, da bi bilo to delo bogat vir novih dosežkov in znanj, ki bi tekoče odseval v pedagoškem procesu. Učinkovito usmerjanje in izboljšanje kadrovske strukture lahko sprosti raziskovalne kapacitete na fakultetah, ki v primernejši organiziranosti in drugačnem financiranju lahko odpravijo sedanje pomanjkljivosti. S pogojem seveda, da bodo raziskovalni projekti pravilno izbrani in na družbenem področju tudi v idejnem smislu pravilno naravnani.

VPRAŠANJE: Kaj sodite o merilih za financiranje visokega šolstva, zlasti še z vidika smotrne kadrovske politike v samoupravni družbi?

STANE JUŽNIČ:

O financiranju visokega šolstva se veliko govori. Z različnimi poudarki, z raznih vidikov in v neenotnem slogu. Najlaže je birokratom. Varnost jim je zagotovljena, če je veliko formularjev in predalčkov, ki ne zapisujejo drugega kot neke »količine«. Nič ni lažje kot količinsko meriti delo na univerzi: po glavi diplomanta, po številu ur, po prehojenih korakih, ali pa . . . na podlagi mogočnosti intervencij. Kakovosti ne merimo. To bi bilo neprijetno. Poleg tega hudo naporno. Niti dva učitelja nista enaka po znanju, sposobnosti, vnemi, prizadevnosti in privrženosti peda-

goškemu delu. Primerjave pa burkajo duhove, vznemirjajo, burijo strasti, kvirijo tako imenovane medsebojne odnose.

Dohodkovni odnosi, kakor jih mehanično prenašamo iz proizvodnje, velevajo pridobivanje čim večje količine denarja. Več je študentov, več naj bi ga bilo. Najčudoviteje pa je, če še študenti, zlasti tisti »ob delu«, sami ali pa iz preobilja svojih delovnih organizacij kaj primaknejo v votlo zevajoče blagajne fakultet. Ubogi šolniki bodo tako preživel manj odvisni od birokracije, ki deli denar.

BOGDAN KAVČIČ:

Velik vpliv na izvajanje visokošolskega izobraževanja ima tudi način financiranja, torej zlasti merila za vrednotenje programa visokošolskih organizacij. Sedanji način ima nekaj dobrih, pa tudi nekaj slabih strani. Osrednja kritična pripomba bi se verjetno nanašala na to, da sedanja merila bolj spodbujajo ekstenzivno dejavnost. V boljšem položaju so organizacije, kjer je število študentov veliko, število pedagoških delavcev pa sorazmerno majhno. Tako je, na primer, po sedanjih merilih povračilo za enega diplomanta (diplomo) enako kot za osem fiktivno vpisanih.

Znano je, da smo na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo sami nosili stroške oziroma zmanjšan dohodek zaradi omejenega vpisa. Nominalno določen obseg sredstev, s katerimi razpolaga republiška izobraževalna skupnost, seveda prav tako resno ovira svobodno menjavo dela. Če vse izobraževalne institucije povečajo svojo dejavnost, postane — nekoliko poenostavljeno rečeno — enota dela manj vredna (kar je vrednost celotnega seštevka fiksirana). Še bolj problematično pa je, da so iz vrednotenja tako rekoč v celoti izpuščeni kazalci kakovosti študija. Te je sicer teže meriti, vendar pa jih ne bi veljalo enostavno opuščati. Tudi enotna metodologija spremljanja učinkovitosti študija na univerzi upošteva le kvantitativne kazalce. Zapostavljanje kakovosti zbuja upravičene kritike. Seveda pa tudi ne velja pozabiti na to, da se poskusi merjenja kakovosti zaustavijo že ob opredeljevanju, kaj je kakovost študija. Prav gotovo odstotek kandidatov, ki naredijo ali ne naredijo izpit iz posameznega predmeta ali izpolnijo pogoje za vpis v naslednji semester, še ne kaže sam na sebi kakovosti študija. V večji meri bi morali upoštevati uspešnost diplomantov kasneje v praksi. Tega kriterija pa ni mogoče neposredno vsako leto sproti uporabiti. Tudi rešitev, ki jo vsebuje samoupravni sporazum o delitvi dohodka in osebnih dohodkov za visoko šolstvo, je kvečjemu navidezno merilo kakovosti. Sporazum namreč opredeljuje kot merilo kakovosti dela pedagoških delavcev izvolitev v naziv.

Seveda se je mogoče prilagoditi tudi takšnim merilom vrednotenja dela v visokem šolstvu. Ker je obseg programa za študente letno z zakonom omejen na 900 ur in tedensko na 30 ur, je mogoče dvojje (posamezno ali v kombinaciji): povečati obseg vaj (kjer so dovoljene manjše skupine) oziroma povečati število študentov; druga možnost: zmanjšati število pedagoških delavcev (in kot posledica mehanizma vrednotenja dela

tudi zmanjšati število drugih delavcev). Do zdaj je bila še tretja možnost — namreč povečanja obsega programa pri študiju ob delu ali/in povečanje šolnin. Ta vir pridobivanja sredstev je bil praktično izven družbene kontrole.

Vendar imajo navedeni vidiki prilagajanja nekaj pomanjkljivosti. Povečevanje števila študentov domneva zadosten interes za študij na posamezni instituciji. Za večino družboslovnih visokih šol in fakultet je tak interes obstajal. Vendar pa povečevanje števila študentov sili v ekstenzivnost izvajanja programa, zadeva pa na posameznih institucijah tudi na prostorske omejitve. Kot posledico je vsekakor pričakovati padec kakovosti izvajanja študijskega programa.

Zmanjševanje števila pedagoških delavcev prav tako ni enostaven ukrep. Seveda je mogoč, če bi upravičeno pričakovali, da se merila za vrednotenje programov ne bodo kmalu spremenila. Sicer je ta ukrep v nasprotju z zahtevo po konstantnosti pogojev za delovanje visokega šolstva. »Proizvodnja« visokošolskega učitelja je dolg proces in prekvalifikacija ni mogoča tako na hitro kot za priučenega delavca ozkega profila, ki ga novih opravi, recimo na tekočem traku, lahko naučijo v nekaj dneh. Izkušnje od drugod po svetu tudi kažejo, da je število pedagoških delavcev glede na število študentov drugje bistveno večje kot pri nas. Ekstenzivnost nujno zmanjšuje kakovost izvajanja programa. To pa najbrž ni družbeno racionalno.

Posledica neprilagojenosti merilom za vrednotenje programa so tudi nizki osebni dohodki pedagoških in ostalih delavcev na nekaterih visokošolskih izobraževalnih organizacijah. Nekateri jih označujejo kot »smešno« nizke, drugi celo kot »sramotno« nizke. Mislim seveda normalne osebne dohodke za normalno delovno obveznost. Posledice so prav tako neugodne za kakovost študija. Administrativni delavci migrirajo v druge dejavnosti. Pedagoški delavci pa kompenzirajo nizke osebne dohodke z drugimi dejavnostmi, zaradi tega pa spet trpi kakovost njihovega pedagoškega dela, vsaj dolgoročno. Seveda, če na osebne dohodke gledamo z vidika izredno nizke učinkovitosti študija, celo ob zanemarnjenih kakovostnih kriterijih, pridemo do drugačnih sklepov.

Navedel sem predvsem nekatere probleme v zvezi z visokošolskim izobraževanjem. To ne pomeni, da nameravam zanikati nekatere uspehe. Univerza v celoti se spreminja in prilagaja družbenim potrebam in ciljem. Analiza ovir, zastojev, neuspehov, pomanjkljivosti itn. je nujna faza pri odpravljanju ovir, zastojev, pomanjkljivosti itn. Šele če se teh vidikov zavedamo, jih bomo spreminjali. Moj namen je bil le prispevati k osveščanju o problemih, ki tarejo visoko šolstvo ali vsaj njegov del. Vsi skupaj zlasti od usmerjanja v študij veliko pričakujemo. Zato pa je treba odpraviti v kar največji meri že vnaprej tiste vzroke, ki lahko ogrozijo uspešnost usmerjanja. Zato pa je potrebno stvarno in ne le deklarativno sodelovanje vseh družbenih dejavnikov. Ukrepi morajo biti tudi celostni, saj s parcialnimi pogosto dosežemo nasprotno učinke od zaželenih.

IGOR KERSTEIN:

Nobena novost ni, da se vsak dan srečujemo s številnimi problemi pri uresničevanju načela svobodne menjave dela med delavci v materialni proizvodnji in delavci v družbenih dejavnostih, kamor sodi tudi področje vzgoje in izobraževanja. Vprašanja financiranja visokega šolstva se povezuje z že obravnavanim vprašanjem usmerjanja v študij. Z vidika smotrne kadrovske politike bi se verjetno morala sredstva za posamezne študijske smeri (fakultete) zagotavljati glede na naravo in kvaliteto njihovega dela in tudi ob upoštevanju kvantitativnega vidika, tj. števila študentov. Toda to lahko steče šele takrat, ko bomo vnaprej vedeli, koliko študentov se bo vpisalo na posamezne smeri, se pravi, ko bo usmerjanje zares zaživel. Pri tem kaže posebno pozornost posvetiti pravočasnim razpisom zadostnega števila kadrovskih štipendij.

V okviru te problematike se takoj srečamo z vprašanjem, kako oceniti kvaliteto, ki jo je posamezna visokošolska ustanova dosegla pri svojem osnovnem poslanstvu — izobraževanju. S tem se pravzaprav srečujemo že pri dosedanjem financiranju. Mislim, da je sporno ocenjevati kvaliteto dela neke fakultete glede na število diplomantov oz. vsaj ne samo na podlagi tega. Dandanes, ko usmerjenega vpisa še nismo uveljavili, smo npr. priča zanimivi kontradikciji: vsaka visokošolska ustanova že dobiva določen del sredstev po načelu *per capita*, torej na osnovi števila študentov, kar samo po sebi logično spodbuja VTOZD k neomejenemu vpisu; s tem si hkrati sami otežujemo pot k smotrnemu usmerjanju v študij, posredno torej tudi k uveljavitvi svobodne menjave dela.

Če hočemo vsebinsko spremeniti dosedanja, še dokaj proračunski sistem financiranja visokega šolstva, moramo hkrati hitreje ustvarjati možnosti, v katerih bo izobraževanje postalo dejansko neposredna razvojna funkcija organizacij združenega dela. Univerza danes, v tokovih družbenih sprememb, bo k temu prispevala predvsem, če si bo tudi sama prizadevala v smeri oživitve mehanizma svobodne menjave dela, pri čemer pa ne gre le za materialni aspekt. Združeno delo, ki je doslej večinoma odločalo predvsem o višini sredstev za vzgojo in izobraževanje, bo moralo v okviru svojih razvojnih planov, skladno s svojimi interesi, planirati tudi kulturne, vzgojno izobraževalne in znanstvene potrebe; to je v interesu vse družbe in s tem bo hkrati presežena odtujenost vzgoje in izobraževanja od združenega dela ter uresničena naša socialistična družbena usmeritev, načrtana v ustavi in zakonu o združenem delu. Univerza ima v vseh teh prizadevanjih pomembne naloge, katere je danes tudi sposobna izvršiti.

OTO NORČIČ:

Merila financiranja so odsev dosedanjega ekstenzivnega razvoja visokošolske mreže in odsevajo bolj kvantitativne elemente (število študentov, število diplomantov, ure predavanj, vaje, kvadratura prostorov

in podobno) kot kvalitativne elemente, pretehtane na podlagi planirane strukture kadrov, zahtevane strokovnosti in usposobljenosti teh kadrov, in na tej podlagi definiranih materialnih in kadrovskih standardov, ki jih zahteva sodoben učni proces. Družba mora v pogojih svobodne menjave dela izoblikovati nova merila, ki bodo odpravila sedanje pomanjkljivosti, ki izhajajo iz uporabe pretežno kvantitativnih elementov.

ZDRAVKO TOMAC

Delegatski sistem — stanje, problemi in perspektive

(Ob raziskovanju delovanja in uresničevanja delegatskega sistema)

Uvodne opombe

Na pobudo Zvezne konference SZDL Jugoslavije je bil izdelan dolgoročni načrt sistematičnega znanstvenega raziskovanja delovanja delegatskega sistema v vseh socialističnih republikah in pokrajinah.

Republiška konferenca SZDL Hrvatske je to raziskavo naložila Fakulteti za politične vede v Zagrebu.

Rezultati raziskave o delovanju in uresničevanju delegatskega sistema v Hrvatski so objavljeni v posebnih brošurah, v tisku pa je knjiga o rezultatih raziskave.¹

Raziskava je potekala od 1974 do 1976. leta.

V okviru tega projekta so bile izdelane naslednje raziskave:

1. Na temelju enotnega vprašalnika, ki vsebuje 167 vprašanj, je na reprezentativnem vzorcu izdelana analiza normativnih aktov delegacij za skupščine družbenopolitičnih skupnosti in za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti ter analiza normativnih aktov skupščine občine in skupščin samoupravnih interesnih skupnosti.

2. Na temelju enotnega anketnega vprašalnika je bila analizirana vsebina dela delegacij za skupščine družbenopolitičnih skupnosti in skupščine samoupravnih interesnih skupnosti v temeljnih organizacijah zdru-

---

¹ Knjiga »Teorija in praksa delegatskega sistema«, ki jo skupaj pripravljata Fakulteta za politične vede v Zagrebu in Izdajateljsko podjetje »Zagreb«, vsebuje naslednje prispevke: D. Bilandžić: Zakaj delegatski sistem? Z. Tomac: Normativno konstituiranje delegatskega sistema, S. Leinert: Socialni sestav delegatskih struktur, M. Vujević: Delegatski sistem v TOZD, M. Kirinčić: Delegatski sistem v krajevnih skupnostih, I. Šiber: Struktura potreb in angažiranosti v delegatskem sistemu, I. Grdešić: Vsebina dela in procesi odločanja v občinskih skupščinah, R. Bujanović: Vsebina dela in procesi odločanja v SIS socialnega varstva, S. Borak: Vsebina dela in procesi odločanja v SIS usmerjenega izobraževanja, I. Perko: Organiziranost in učinkovitost delegatskega sistema, B. Caratan: Družbenopolitične organizacije v delegatskem sistemu, S. Ivaničević: Izvršni svet v delegatskem sistemu v občini, I. Grdešić: Vedenje delegatov v skupščinah občin in SIS, P. Novosel: Komuniciranje v delegatskem sistemu, J. Zupanov: Struktura vplivov v delegatskem sistemu, J. Mirić: Interesne skupine v delegatskem sistemu, Z. Tomac: Vrednotenje delegatskega sistema.

ženega dela iz gospodarstva in iz družbenih dejavnosti ter v krajevnih skupnostih različnih tipov v vzorcu iz 12 občin.

3. Izdelani so rekonstrukcija, analiza in vrednotenje procesa sprejemanja odločitev v občinskih skupščinah.

4. Da bi raziskali odnos posameznikov do sistema, je bila izdelana anketa o mnenju občanov in delovnih ljudi v krajevnih skupnostih in organizacijah združenega dela o temeljnih vrednotah delegatskega sistema in o predstavah vprašanih o delovanju in uresničevanju delegatskega sistema.

Za utrditev stalnih zakonitosti uresničevanja delegatskega sistema na temelju znanstveno preverjenih dejstev in za odkrivanja dilem in nejasnosti ter za odpravljanje vzrokov za slabosti je treba izdelati nadaljnje raziskave v daljšem časovnem razdobju. Vendar pa tudi že dobljeni rezultati omogočajo, da zapazimo vrsto zanimivih ugotovitev o uresničevanju in delovanju delegatskega sistema in vrsto teoretičnih in pragmatičnih problemov nadaljnjega dograjevanja in uresničevanja delegatskega sistema.

Uporabili smo rezultate raziskave in navedene prispevke vidnih znanstvenih in strokovnih delavcev ter smo poskušali dognati podobo stvarnega stanja, problemov in možnosti delegatskega sistema in smo poskušali dati odgovor na vprašanje: Kaj moramo ukreniti za nadaljnje teoretično osmišljanje delegatskega sistema ter za njegovo uresničevanje in delovanje.

Ali se uresničuje enakopravnost interesov?

Eno od temeljnih načel delegatskega sistema je uresničevanje enakopravnosti interesov organiziranih delovnih ljudi, tako v izražanju teh interesov ter v njihovem demokratičnem soočenju in solidarnem usklajevanju.

V tem smislu je potrebno ob analizi uresničevanja in delovanja delegatskega sistema pri nas raziskati tudi dejstvo, da socialna struktura delegatov — posebno na ravneh delegatskih struktur — bistveno odstopa od delegatske baze, povzroča neenakopravnost določenih socialnih struktur v usklajevanju interesov v delegatskem sistemu. V odgovoru na postavljeno vprašanje izvedena raziskava v SR Hrvatski ni potrdila uresničevanja naslednjih temeljnih načel delegatskega sistema:

1. Interesi v delegatski bazi na različnih ravneh delegatskega sistema se morajo poleg drugega popolneje uresničevati tudi prek načela, da socialna struktura delegacije in delegatskih teles ustreza socialni strukturi delegatske baze.

2. Struktura delegacij in delegatskih teles mora zagotoviti prevlado zaposlenih v neposredni proizvodnji tudi s pomočjo ustrezne zastopanosti neposrednih proizvajalcev na vseh ravneh delegatskih teles.

Nasprotno takim načelom in političnim težnjam kaže socialna struktura delegacij in delegatskih teles v SR Hrvatski:

1. Da je bistveno kršeno načelo proporcionalne zastopanosti delavcev iz neposredne proizvodnje v delegatskih telesih, zlasti na višjih ravneh;

2. Bistveno je kršeno tudi načelo ustrezne zastopanosti žena. Medtem ko je v bazi 52 % žena, jih je v delegacijah 28,8 %, med delegati 23,4 % v višjih delegatskih strukturah pa samo 9,5 %;

3. Bistveno je kršeno tudi načelo ustrezne zastopanosti delegatov iz gospodarstva v odnosu na negospodarstvo, ker v višjih strukturah delegatskega sistema opazno prevladujejo delegati iz negospodarstva;

4. Bistveno je kršeno tudi načelo proporcionalne zastopanosti glede na šolsko izobrazbo, posebno v višjih strukturah, kjer ima 30,2 % delegatov visoko izobrazbo, medtem ko jih je v bazi le 9,9 %;

5. Kršeno je tudi načelo ustrezne zastopanosti glede na leta starosti;

6. V višjih delegatskih strukturah prevladujejo vodilni delavci, kljub temu, da je njihova izvolitev administrativno prepovedana;

7. Prevladujejo člani ZK, posebno v višjih strukturah; v bazi je 10,6 % članov ZK, med člani delegacij 55,6 %, med delegati 67,4 % in v višjih delegatskih strukturah 91,5 %.

Iz vsega tega sledi ugotovitev: čim višja je raven delegatskega telesa, toliko bolj prevladujejo visoko izobraženi, iz negospodarstva, vodilni delavci, člani ZK, moški. To pomeni, da izbirajo delegate na temelju mnenja, da mora biti delegat visoko izobražen, strokovnjak, politično vpliven, z eno besedo sposoben, da se v soočenju interesov lahko s svojo avtoriteto, znanjem, ugledom in izkušnjami bori za določena stališča in interese.

Če izhajamo iz bistva delegatskega sistema, da mora:

1. Izraziti vse bistvene interese organiziranih delovnih ljudi in družbeni interes v celoti;

2. Pripeljati do demokratičnega soočanja interesov — posamičnih, skupinskih in skupnih;

3. Omogočiti njihovo usklajevanje, lahko trdimo, da delovni ljudje ob volitvah izbirajo delegate, posebno v višjih strukturah, ki se po njihovem mnenju morejo boriti in si tudi priboriti, da se določene njihove interese upošteva.

Iz tega izhaja dilema: ali konkurenca interesov — boj različnih interesov — objektivno pripelje do tendence, da se volijo »dobri borci«, »močni ljudje«, ki imajo več možnosti, da bodo uspeli v boju za določene interese baze.

Iz teh ugotovitev izhajajo tudi nekatera nadaljnja vprašanja uresničevanja delegatskega sistema, posebno problem stalnega ali gibljivega delegata.

Raziskovanje delegatskega sistema v SR Hrvatski je pokazalo, da obstajajo različna mnenja o stalnem oziroma gibljivem delegatu.

Tisti, ki menijo, da je za sprejemanje odločitev v delegatskem oziroma v samoupravnem političnem sistemu v celoti bistvena izobrazba, strokovno poznavanje problemov, o katerih se odloča, se praviloma odločajo za gibljivega delegata. Trdijo, da je treba izvoliti strokovnjaka, ki strokovno najbolj pozna določeno problematiko oziroma, ki se bo lahko najbolje boril za stališča in interese svoje delegatske baze. In obratno: tisti, ki menijo, da je najpomembnejše zagotoviti uresničevanje določenih dolgoročnih interesov in družbenih odnosov, se zavzemajo za stalnega delegata, ker menijo, da ta lahko bolj popolno zastopa interese svoje volilne baze in socialne skupine, da lahko bolj popolno nadzira delo upravnih in izvršno političnih organov in izvrševanje sprejetih sklepov.

V naši anketi se je na vprašanje: *ali je bolje voliti stalnega delegata ali naj se delegira delegat od problema do problema* — 45,41 % anketiranih delovnih ljudi izreklo za stalnega delegata, 44,24 % za gibljivega delegata, 10,35 % anketiranih pa ni vedelo, ali je boljši stalni ali gibljivi delegat.

Ta izrazita razcepljenost anketiranih v opredeljevanju postane v določenih socialnih skupinah razumljivejša, če upoštevamo njihovo šolsko izobrazbo in njihovo funkcijo v delegatskem sistemu ter položaj v združenem delu. Podatki, ki smo jih dobili z anketo, nam omogočajo naslednje zaključke:

1. Izrekanje za gibljivega delegata je odvisno od stopnje izobrazbe. Kolikor višjo stopnjo izobrazbe ima anketiranec, tem višji je odstotek odgovorov za gibljivega delegata in obratno: čim nižja je stopnja izobrazbe, toliko višji je odstotek anketiranih za stalnega delegata. Tako je npr. 65,60 % anketiranih z visoko izobrazbo za gibljivega delegata, 60,11 % anketiranih s šolsko izobrazbo do 4. razreda pa je za stalnega delegata.

2. Izjavljanje za gibljivega oziroma stalnega delegata je pomembno odvisno od položaja anketiranih v strukturi delegatskega sistema. Čim višja je funkcija v delegatskem sistemu, toliko višji je odstotek anketiranih za stalnega delegata. Za stalnega delegata se je izjavilo 63,24 % funkcionarjev, 53,35 % delegatov, 43,42 % članov delegacije in samo 36,92 % anketiranih brez funkcije v delegatskem sistemu; 45,31 % anketiranih članov delegacije, 40,50 % anketiranih delegatov in samo 33,82 % anketiranih funkcionarjev v delegatskem sistemu se je izreklo za gibljivega delegata.

3. Obstajajo tudi precejšnje razlike v mnenju o stalnem ali gibljivem delegatu glede na funkcijo oziroma položaj v TOZD. Največji odstotek anketiranih se izreka za stalnega delegata v skupini anketiranih, ki delajo z lastnimi proizvodnimi sredstvi, vključno s kmetovalci (63,67 %) in v skupini vodilnih delavcev v proizvodnji, ki ne morejo biti ponovno izvo-

ljeni (60,55 %), najmanj anketiranih pa se je izreklo za stalnega delegata v skupini gospodinj (30,0 %), v skupini strokovnjakov z visoko izobrazbo brez vodilnih funkcij (33,22 %) in v skupini vodilnih delavcev v administraciji, ki opravljajo funkcije, za katere velja reelekcija (36,17 %).

Največji odstotek anketiranih se izreka za gibljivega delegata v skupini gospodinj (60,00 %), v skupini vodilnih delavcev v administraciji, ki opravljajo funkcije, na katere so lahko ponovno izvoljeni (59,57 %), in v skupini strokovnjakov z visoko izobrazbo brez vodilne funkcije (58,90 %), najmanjši pa je odstotek teh v skupini proizvajalcev z lastnimi sredstvi proizvodnje (23,19 %) in v skupini vodilnih delavcev v proizvodnji (33,94 %).

Te velike razlike v mnenjih in stališčih o gibljivem delegatu so zelo ilustrativne. Kažejo namreč, kako bistveno vpliva položaj posameznika v sistemu na njegov pogled na nadaljnji razvoj samoupravljanja. Različnost odgovorov, obenem pa jasna opredeljenost v posameznih skupinah anketirancev kaže, da je dilema objektivna in da so različna mnenja med delovnimi ljudmi in občani o vsebini samoupravljanja ter o načinu in oblikah njegovega nadaljnega uresničevanja.

Kdo ima odločilen vpliv v delegatskem sistemu?

Podatki o odstopanju delegatske strukture, posebno na višjih ravneh, od socialne strukture delegatske baze, kot tudi obstojanje velikih razlik v stališčih glede gibljivega in stalnega delegata, so zelo zanimivi, ker kažejo na določeno stanje zavesti in odnos političnih sil ter na različna pojmovanja bistva delegatskega sistema in samoupravljanja.

Vendar pa lahko ugotovimo, da niti ustrezna socialna struktura delegatskega telesa niti koncept stalnega ali gibljivega delegata nista bistvena za delovanje delegatskega sistema, niti nista odločilna pri uresničevanju interesov organiziranega delavskega razreda in delovnih ljudi.

Raziskovanje delovanja delegatskega sistema je pokazalo, da imajo odločilen vpliv na sprejemanje sklepov družbenopolitične organizacije, strokovne službe z izvršnim svetom, neformalne skupine in še nato delegatske strukture. Zato temeljno vprašanje ni vprašanje gibljivega ali stalnega delegata, ali vprašanje kako zagotoviti, da delegatske strukture na raznih ravneh ustrezajo določenim socialnim strukturam v bazi, *temveč je temeljno vprašanje, kako okrepiti vpliv delegatskih struktur za sprejemanje odločitev.*

V delegatskem sistemu se morajo odnosi odvijati na temelju enakopravnosti. Noben subjekt ne sme biti v dominantnem položaju, oziroma vsak subjekt mora imeti pravico, da vpliva na sprejemanje odločitev. Delegatski sistem dobro deluje, če je vpliv vseh subjektov občuten. Brž ko dominira eden od subjektov, je jasno, da usklajevanje interesov ne poteka na temelju enakopravnosti, temveč na temelju interesne prevlade enega od subjektov.

Raziskovanje delovanja in uresničevanja delegatskega sistema v SR Hrvatski je pokazalo, da je prevladujoč vpliv družbenopolitičnih organizacij. 30,76 % anketiranih občanov meni, da je vpliv družbenopolitičnih organizacij prevladujoč, najvažnejši, bistven za sprejemanje odločitev v delegatskem sistemu, 36,45 % meni, da je ta vpliv znaten. Več kot $\frac{2}{3}$ anketiranih torej meni, da je bistven vpliv družbenopolitičnih organizacij.

Prevlada izvršnega sveta v občini

Raziskovanje delovanja in uresničevanja delegatskega sistema je podirilo hipotezo, da je vloga izvršnih svetov v praksi veliko večja od njihove normativne vloge. Tako je bil izvršni svet npr. — v 70,75 % primerov iniciator in predlagatelj predlogov za sklepe skupščin občin. Samo v dveh primerih pa delegati v skupščini niso sprejeli sklepov, ki jih je predlagal izvršni svet.

Anketa je pokazala, da delovni ljudje in občani menijo, da ima izvršni svet izredno velik vpliv na sprejemanje sklepov, posebno še na bistvene odločitve o materialnih sredstvih (oblikovanje dohodkov in zadovoljevanje skupnih potreb, planiranje, komunalna, zdravstvo, socialna politika, kultura).

V raziskovanju vzrokov za tako velik vpliv izvršnega sveta na delovanje delegatskega sistema navajajo raziskovalci, delegati, delovni ljudje in občani naslednje razloge.

1. Izvršne svete sestavljajo profesionalci in vodilni delavci organov uprave, ki imajo že po svojih profesionalnih funkcijah precejšno moč in vpliv;

2. Vpliv izvršnega sveta se bistveno poveča, če dela skupščina po starem načelu, tako da vsi trije zbori skupaj zasedajo in sprejemajo odločitve.

3. Vpliv izvršnega sveta je bistveno večji v nerazvitih kot pa v razvitih občinah.

Analiza prakse je pokazala, da v tistih primerih, ko delujejo konference delegacij, ali kadar skupščina občine ne zaseda skupaj z vsemi tremi zbori, pomembno slabi vpliv izvršnega sveta, krepi pa se vpliv delegatskih struktur.

Ti podatki kažejo, da bo treba ob izpopolnjevanju delegatskega sistema posvetiti posebno pozornost:

- a) Analizi delovanja izvršnih svetov;
- b) Pristojnosti zborov skupščin in preprečevanju sklicev skupnih sej;
- c) Razvijanju dela konferenc delegacij in drugim ukrepom za krepitev vpliva delegatskih struktur;
- d) Spreminjanju vloge družbenopolitičnih organizacij iz faktorja, ki pomembno vpliva na sprejemanje odločitev — v faktor, ki omogoča, da delovni ljudje in občani bistveno vplivajo na sprejemanje odločitev.

Eno od temeljnih vprašanj uspešnejšega uresničevanja in delovanja delegatskega sistema je, s kakšnimi ukrepi zagotoviti, da bodo delegacije samoupravnih organizacij in skupnosti izvrševale svojo ustavno nalogo. Delegacija kot središčni element delegatskega sistema po rezultatih raziskovanja v SR Hrvatski v velikem številu primerov v praksi ne deluje. To potrjujejo tudi nekateri podatki. Samo 25,4 % delegacij za skupščine družbenopolitičnih skupnosti ima poslovnik o delu, 74,6 % nima poslovnika. Pri delegacijah za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti je položaj še manj ugoden. 16,3 % delegacij ima poslovnik, 83,7 % delegacij ga pa nima.

K temu dodajmo še podatke o programu dela delegacij oziroma ugotovitev, da ima le 18,3 % delegacij za zbor združenega dela in le 32,7 % delegacij za zbor krajevnih skupnosti program dela. Iz tega se vidi, da v večini delegacij niti normativno ni urejeno delovanje delegacij, niti niso utrjene smernice za delo delegacij. Izvedena raziskava kaže, da je pretežna oblika dela delegata njegova iznajdljivost in opredeljevanje na temelju lastnih spoznanj, kajti delegacija v večini samoupravnih organizacij in skupnosti ne opravlja svoje funkcije.

Delegati v občinskih skupščinah in v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti izjavljajo, da je pretežna oblika aktivnosti vztrajanje na stališčih in mnenjih, za katere so osebno menili, da so pravilni. Samo v manjšem številu primerov delegati izjavljajo, da so delovali na temelju smernic, ki so jih dobivali od delegacij.

Posebno slab je položaj v družbenopolitičnem zboru, kjer večina delegatov izjavlja, da so dajali svoje lastne predloge, postavljali vprašanja in delovali kot posamezniki. Iz vsega tega izhaja še en zaključek:

Če delegacija ne deluje, če delegat ne dobiva smernic, če ni dolžan obvestiti delegacijo o svojem delu, potem vprašanje proporcionalne zastopnosti določenih socialnih struktur pridobiva na pomenu in obratno: če delegat deluje na temelju smernic, ni toliko pomembno, kakšna je njegova socialna pozicija in v katerem okolju dela in živi ter kateri socialni skupini pripada.

Iz vsega povedanega izhaja, da je v nadaljnjem razvoju delegatskega sistema nujno bistveno okrepiti vpliv delegatskih struktur. Posebej se bo treba ukvarjati z uresničevanjem vloge delegacije samoupravne organizacije in skupnosti.

O življenjskem stilu družbenih slojev na Slovenskem (II)

Uvod

Različna kvaliteta življenja se pokaže, ko raziskujemo stil življenja družbenih slojev. Družbene sloje opredelimo kot takšne množine ljudi, ki imajo podoben ali enak družbeni položaj, kar pomeni, da vertikalno družbeno slojevitost enačimo s pojavi družbene neenakosti.¹ Različen stil življenja posameznih družbenih slojev povzročajo objektivne razlike njihovega družbenega položaja in razlike v družbenih vrednotah. Razumljivo je, da imajo družbeni sloji, ki so višje uvrščeni v hierarhiji družbenih položajev, več možnosti izbora obnašanja in delovanja, kar jim dopuščajo širši objektivni okviri, kot pa sloji na nižjih ravneh slojevske strukture. To z drugimi besedami pomeni, da so zgornjim družbenim slojem odprte mnogotere, razvejane možnosti, med katerimi izbirajo različna ravnanja, ki sestavljajo njihov stil življenja. Družbeni sloji, ki so nižje uvrščeni na hierarhiji družbenih položajev, pa imajo malo izbora med možnostmi ravnanja v prostem času, v njihovem stilu življenja je mogoče najti le malo pestrosti. Slojevska in še posebej razredna razdeljenost družbe odseva na pojave družbene neenakosti, ki jih je mogoče zelo vidno opazovati s pomočjo razlik v stilih življenja. Hkrati je očitno, da slojevske razlike v izboru možnosti, ki opredeljujejo kvaliteto življenja, kažejo tudi na razlike v človekovi svobodi. Vse to je seveda pomembno za razvijanje človekovih vrednot. Pojavi družbene neenakosti omejujejo svobodo in razvoj ter spreminjanje vrednot, kar prizadeva nižje socialne sloje, s tem so omejene njihove možnosti vertikalne socialne mobilnosti in hkrati možnosti za spreminjanje življenjskega stila.

Opisane omejitve v kvaliteti življenja omogočajo vsiljevanje stila življenja, posebej nižjim socialnim slojem, manipulacije reklame in propagande, ki potencira različne, umetno ustvarjene materialne potrebe in

¹ J. Goričar: *Temelji obče sociologije*, DZS, Ljubljana 1972, str. 228. — S. Vrčan: *Društvene neenakosti i moderno društvo*, Školska knjiga, Zagreb 1974, str. 11, 12.

informacijski

ustvarja vzdušje nekritičnega prevzemanja vsiljenih modelov na škodo individualnega kritičnega izbora in ustvarjalnosti.

Pojavi družbene neenakosti poglobljajo razlike med vrednotami in stvarnim ravnanjem. Mnoge vrednote osvojijo vsi socialni sloji, vendar deprivilegirana večina nima možnosti, da bi jih uresničila, zato je njihov življenjski stil v razkoraku z željeno kvaliteto življenja.

Po tej obrazložitvi nekaterih splošnih problemov, ki zadevajo razlike v življenjskem stilu socialnih slojev, se nam zdi, da je mogoče razumeti hipotetično trditev, da socialistična družba pozitivno vrednoti razvijanje takšne kvalitete življenja, ki je povezana s procesi osvobajanja človeka od različnih oblik družbene neenakosti in njegove odtujenosti.

Jugoslovanska družba je razslojena. Po katerih kriterijih je mogoče ugotovljati slojevsko hierarhijo? Med dejavniki, ki opredeljujejo različen družbeni položaj je treba upoštevati predvsem delovni položaj, ki ga opredeljuje različna izobrazba in kvalifikacija, vloga v organizaciji dela in družbeno vrednotenje delovnega položaja.² Hkrati je treba omeniti, da se sloji med seboj ločijo po različnem stilu življenja, vrednotah, interesih, kar vse izvira iz posebnosti njihovega družbenega in še posebej delovnega položaja. Glede na to je mogoče sloje v jugoslovanski družbi razporediti takole: 1) vodilni sloji, 2) srednji sloji (strokovnjaki, uslužbenci s srednješolsko izobrazbo), 3) visokokvalificirani in kvalificirani delavci, 4) uslužbenci z nižjo izobrazbo, 5) sloji individualnih drobno blagovnih proizvajalcev (kmetje, obrtniki), 6) nekvalificirani delavci.³ Med posebnimi položaji naštetih slojev so razlike, ki lahko povzročajo njihovo drugačno razporeditev. Tako je lahko na primer dohodkovni, premoženjski položaj zasebnih obrtnikov višji od tega položaja uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo ipd. Naša razporeditev skuša upoštevati predvsem dejavnike, ki opredeljujejo delovni položaj družbenih slojev.

V nadaljevanju bomo razporedili družbene sloje v Sloveniji samo po enem kriteriju delovnega položaja, to je glede na različno stopnjo izobrazbe in kvalifikacije. Tako se bomo osredotočili na sloj uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo, na sloj visoko kvalificiranih in kvalificiranih delavcev, na sloj uslužbencev z nižjo izobrazbo, na sloj nekvalificiranih delavcev in na sloj kmetov — zasebnih drobno blagovnih proizvajalcev. S tem smo pojasnili eno od omejitev v našem raziskovanju stila življenja posameznih slojev na Slovenskem. Druga omejitev je, da bomo pri tem uporabljali podatke iz raziskovanja mnenj in stališč Slovencev.⁴ Tretja omejitev pa je v tem, da bomo upoštevali le nekatere vidike delovanja in obnašanja v prostem času, ki so pomembni za ocenjevanje stila življenja (zadovoljevanje materialnih potreb, delovne, izo-

² M. Pečujlić: »Klase i savremeno društvo,« Savremena administracija, Beograd 1967, str. 96—98, 115—122, 131—144.

³ Glej M. Popović: »Teorijske predpostavke i pojmovni elementi istraživanja«, v Društveni slojevi i društvena svest, Inštitut društvenih nauka, Beograd 1977, str. 40, 41.

⁴ Raziskava Slovensko javno mnenje 78, Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, Ljubljana.

braževalne, družbenopolitične dejavnosti v prostem času, kulturne dejavnosti, rekreacijske — telesnokulturne in druge dejavnosti v prostem času, dopolnilne dejavnosti otrok).

2. *Stil življenja srednjih slojev — uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo*⁵

Njihov družbeni položaj je pretežno določen s poklicem in znanjem. Usmerjeni so v individualno napredovanje, ki se neredko kaže v materialnem udobju, obilju in prestižnem potrošništvu. Pridobivanje materialnih dobrin dobiva značaj materialnega statusnega simbola in tako vsebuje sredneslojevski stil življenja mnoge elemente tradicionalnega malomeščanskega življenja, snobizma, razkošja, zasebnitva. Način zadovoljevanja materialnih in nematerialnih potreb ločuje srednje sloje od drugih slojev, to opredeljuje njihov položaj in zaradi tega se vključujejo v potrošniško in ekskluzivno tekmovanje. Nenehno iščejo moderno in posnemajo uvožene, tuje načine obnašanja in ravnanja.⁶

Iz podatkov naše raziskave sledi, da ima kategorija uslužbencev z visoko izobrazbo pri dodeljevanju najemniških stanovanj precejšnjo prednost. Po teh podatkih jih kar 45 0/0 prebiva v najemniških stanovanjih. Tudi kategorija uslužbencev s srednjo izobrazbo omenja z višjimi deleži od poprečja, da stanujejo v najemniških stanovanjih. Kategorija uslužbencev z visoko izobrazbo izraža z opaznim deležem odgovorov nezadovoljstvo z obstoječimi stanovanjskimi razmerami, kar pomeni, da bodo prihodnje napore in materialno porabo usmerili v izboljševanje obstoječih stanovanjskih razmer. Kategoriji uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo poudarjata namere po graditvi ali nakupu stanovanjskih hiš. Kot lastniki vikendov prevladujeta kategoriji uslužbencev z visoko in deloma s srednjo izobrazbo.

Opremljenost s predmeti trajnejše rabe izstopa pri obeh kategorijah uslužbencev. To velja za gospodinjske stroje, ki jih uporabljajo mestna gospodinjstva; med njimi se pojavljajo tudi pomivalni stroji, ki so v Sloveniji malo razširjeni. Med imetniki avtomobilov zavzema prvo mesto kategorija uslužbencev z visoko izobrazbo, drugo mesto pa kategorija uslužbencev s srednjo izobrazbo. Barvne televizorje, ki nasploh pri nas še niso preveč številni, posedujeta obe kategoriji uslužbencev z nadpo-

⁵ Za sloj delavcev v materialni proizvodnji in družbenih dejavnostih, ki imajo visokošolsko, višješolsko in srednješolsko izobrazbo bomo uporabljali izraz uslužbenci. Ta izraz, čeprav ne ustreza njihovem položaju kot delavcev v združenem delu, bomo uporabljali zato, da jih moremo razmejiti od delavcev, ki delajo v neposredni proizvodnji. Mednje uvrščamo strokovnjake in različne administrativne in podobne uslužbence, ki se ne ukvarjajo s povsem preprostimi rutinskimi delovnimi opravili.

⁶ E. Kardelj: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Komunist, Ljubljana 1977, str. 66. — V. Pešić: »Društvena slojevitost i stil života«, v *Društveni slojevi i društvena svest*, Center za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd 1977, str. 151—154.

prečnimi deleži. Koncentracija umetniških slik in glasbenih instrumentov je prisotna pri kategoriji uslužbencev z visoko in pri kategoriji uslužbencev s srednjo izobrazbo.

Ko obe kategoriji uslužbencev varčujeta za nakup predmetov trajnejše rabe, jih varčevanje pri zadovoljevanju primarnih potreb izraziteje ne prizadeva. Pri izletih, zabavah in vožnji pa srednji sloji varčujejo s podobnim deležem kot drugi sloji. Nekoliko višje deleže varčevalcev, zaradi nakupov predmetov trajnejše rabe, opazamo pri obeh kategorijah uslužbencev v zvezi z dopusti, pri uslužbencih s srednjo izobrazbo pa tudi v zvezi z zadovoljevanjem kulturnih potreb.

Materialna poraba srednjih slojev je usmerjena v nakup predmetov trajne rabe, med njimi avtomobilov in drugih dražjih, bolj ekskluzivnih strojev in predmetov, kakor tudi v nakup umetniških predmetov in glasbenih instrumentov. Možnosti srednjih slojev, da bolj kot drugi sloji kupujejo predmete trajnejše rabe, daje ne le višji materialni standard, marveč tudi to, da jih velik del stanuje v družbenih stanovanjih, kar jih razbremenjuje velikih investicij za gradnjo hiš. Potemtakem imajo več možnosti kot drugi sloji za gradnjo počitniških hiš. V prihodnje pa je mogoče pričakovati večje deleže tistih, ki bodo vlagali svoja sredstva v gradnjo zasebnih hiš in v obnavljanje stanovanjskih prostorov. Prikazana podoba kaže na materialno potrošnjo, v kateri so prisotni znaki potrošništva, ki bi jo bilo mogoče dopolniti s porabo luksuznih potrošnih predmetov, z ekskluzivnimi turističnimi potovanji, z udeležbo na »elitnih« prireditvah ipd.

Dejavnosti, ki se jim srednji sloji posvečajo v prostem času so specifične. Ni se jim treba preveč ukvarjati z gospodinjstvi, zato pa imajo več časa za druga opravila. Bolj od drugih kategorij se v prostem času ukvarjajo z vzgojo otrok, z lastnim izobraževanjem in usposabljanjem ter s samoupravno in družbenopolitično dejavnostjo. Delo na zemlji pa jim predstavlja le hobi in rekreacijo. V uvodu smo zapisali, da je družbeni položaj srednjih slojev določen s poklicem in znanjem ter s tem, da težijo k družbenimi vertikalni mobilnosti. Zaradi tega je mogoče razumeti njihova množična prizadevanja za lastno usposabljanje in njihovo ukvarjanje z otroci — izobraževanje je pomemben dejavnik vertikalne družbene mobilnosti. Narava dela strokovnjakov in ohranitev njihovega delovnega položaja nenazadnje zahteva nenehno strokovno izpopolnjevanje. Tudi samoupravna in družbenopolitična dejavnost je povezana z delovnim položajem in predstavlja pot za družbeno promocijo. Kategorije uslužbencev opravljajo dopolnilno delo v svojih delovnih organizacijah, kar je tudi mogoče povezati s tem, da je njihov družbeni položaj določen s poklicno dejavnostjo. Če postavimo dopolnilno delo tega sloja v odnos do rednega dela, se lahko pokaže kot problematično, saj podatki kažejo, da je izkoriščenost celotnega delovnega časa pri uslužbencih nižja kot pri delavcih. Končno je treba še dejati, da kategorije uslužbencev lahko še najbolj avtonomno razporejajo de-

javnosti v prostem času, ker jih v dopolnilno delo ne silijo eksistenčne potrebe.

Ker se iz teh slojev rekrutira birokracija in tehnokracija, je potrebno še s tega vidika oceniti poklicno in družbenopolitično dejavnost uslužbencev. Elitistična potrošniška usmerjenost in elitistična družbenopolitična dejavnost se po našem mnenju medsebojno dopolnjujeta. Gre namreč za iskanje privilegijev, ki dobijo svojo materialno potrditev v potrošništvu, v materialnih simbolih privilegirane družbenega položaja. Seveda ni mogoče privilegijev ocenjevati le prek pridobljenih materialnih dobrin, ki odsevajo potrošniški stil življenja. Privilegiji, ki jih štejemo kot sestavino stila življenja obravnavanega socialnega sloja, se izrazito kažejo tudi v storitvah, ki so jih deležni s pomočjo ustvarjenih zvez.⁷

Srednji sloji se v prostem času posvečajo bolj zahtevnim kulturnim dejavnostim. Bolj kot drugi gledajo zahtevnejše (kulturne, kritične) televizijske oddaje in so nasploh selektivni in kritični do celotnega televizijskega in radijskega programa, saj najdemo med njimi v naši raziskavi višje deleže odgovorov od poprečja, iz katerih sledi, da gledajo televizijo in da poslušajo radio le krajši čas. Niso presenetljivi podatki, da je bralska kultura najbolj razvita pri teh, bolj izobraženih kategorijah. Več svojega časa kot drugi sloji posveča sloj uslužbencev poslušanja glasbe in obiskovanju filmskih predstav. V zvezi s filmskimi predstavami je situacija zanimiva. Med obema kategorijama uslužbencev najdemo višje deleže odgovorov od poprečja o redkem obiskovanju filmskih predstav in hkrati višje deleže odgovorov o mesečnem obisku filmskih predstav. Kategoriji uslužbencev prevladujeta v strukturi obiskovalcev kulturnih ustanov kot so: knjižnice, koncertne ustanove, gledališča, likovne ustanove.

Za solistične in simfonične koncerte lahko npr. trdimo, da jih v glavnem obiskujeta kategoriji uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo. Ko ugotavljamo najvišje deleže obiskovalcev gledališč med kategorijama uslužbencev, je hkrati presenetljiv podatek iz naše raziskave, da 12 odstotkov anketiranih uslužbencev z visoko in višjo izobrazbo omenja (kar je najnižji delež teh odgovorov med vsemi kategorijami), da še niso bili v gledališču. Obe kategoriji uslužbencev se uvrščata tudi med najbolj pogoste gledalce amaterskih gledaliških predstav. Med srednjimi sloji najdemo najvišje deleže nakupovalcev likovnih del. Uslužbenci z visoko in srednjo izobrazbo sodijo tudi med številčnejše nakupovalce gramofonskih plošč in kaset.

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, ki zadeva kulturne dejavnosti, da se kategoriji uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo, bolj kot drugi sloji posvečajo tistim kulturnim dejavnostim, ki smo jih poimenovali kot nemnožične (gledališke predstave, likovne razstave, koncerti). Pri nekaterih od teh kulturnih prireditev izrazito prevladujejo. Pri kulturnih dejavnostih, ki so bolj množične, pa sta kategoriji uslužbencev selektivni in

⁷ P. Klinar: »Diskusija o temeljnem konfliktu«, Teorija in praksa XV, 1978/4, str. 378, 379.

izbirata zahtevnejši program (RTV), skladen z njunimi interesi. Hipotetično sodimo, da to velja tudi za izbor filmskih predstav in za izbor knjig. Sloj uslužbencev se tedaj izloča od kulturnih dejavnosti z nižjo, neprimerno kvaliteto in se diferencirano, skladno z njegovimi interesi, vključuje v kulturne dejavnosti, ki niso množične, ki mu nudijo ustrežnejšo kvaliteto. Na splošno je mogoče ugotoviti, da sta kategoriji uslužbencev najbolj množično vključeni v obravnavane kulturne dejavnosti.

Srednji sloji namenjajo svoj prosti čas športu in rekreaciji. Skoraj polovica anketirancev z visoko in višjo izobrazbo omenja, da porabi eno uro dnevnega časa za telesnokulturne, rekreacijske dejavnosti, kar je precej višji delež od deležev drugih slojev z nižjo izobrazbo in kvalifikacijo. Največje deleže udeležencev v najbolj množičnih oblikah telesnokulturne rekreacije (sprehodi, izleti) najdemo med kategorijama uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo. Ti dve kategoriji sta tudi z visokimi deleži udeleženi v bolj aktivnih oblikah športne rekreacije (kot so trim, telovadba, smučanje). Kategoriji uslužbencev štejemo med manj pogoste obiskovalce športnih prireditev. Očitno je torej, da imajo bolj izobraženi sloji ustrezne možnosti za telesnokulturne dejavnosti in da imajo razvite tovrstne vrednote ter da jih k tem dejavnostim silijo tudi potrebe, ki nastajajo zaradi narave dela, ki ga opravljajo.

Od drugih dejavnosti v prostem času, ki jih kategoriji sloja uslužbencev bolj pogosto opravljata kot drugi sloji, je treba omeniti še obiske prijateljev in sorodnikov. Ta sloj dojema pomen primarnih odnosov, hkrati pa s tem vzdržuje različne povezave, s katerimi uspeva pridobivati različne usluge. Kategorija uslužbencev z visoko izobrazbo manj zahaja v gostilne, kot kategorije z nižjimi stopnjami izobrazbe in kvalifikacije.

Naj omenimo še to, da so otroci kategorij uslužbencev z visokimi deleži udeleženi v dopolnilnih kulturno-umetniških, športnih in drugih dejavnostih.

Prikaz kulturnih in rekreacijskih dejavnosti sloja uslužbencev pokaže, da je njihov prosti čas v tem delu avtonomen. Kulturne in rekreacijske dejavnosti vsestransko bogatijo človeka in dopolnjujejo njegovo poklicno dejavnost. Iz njih je razvidno, da je sloj uslužbencev aktiven in da ga posamezne kulturne in rekreacijske dejavnosti razločujejo od drugih slojev. Gre nenazadnje tudi za pojave ekskluzivnosti, po katerih se ločijo od vsakdanjega, množičnega izrabljanja prostega časa. Obiskovanje »elitnih« kulturnih prireditev dviguje udeležencem prestiž. Sloj uslužbencev uspe v glavnem zadovoljiti materialne potrebe, še več, prihaja do pojavov potrošništva. Hkrati pa porablja prosti čas za kulturo, tudi kvalitetnejšo, in za aktivno rekreacijo. Druge dejavnosti v prostem času dopolnjujejo poklicne dejavnosti (izobraževanje, družbenopolitična dejavnost) in utrjujejo družbeni položaj uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo ter prispevajo

k njihovi vertikalni socialni mobilnosti. So pa te dejavnosti hkrati seveda tudi družbeno pomembne.

Potrošništvo bolj izrazito ne prizadeva zadovoljevanje kulturnih in rekreacijskih potreb. Vendar se tudi na teh področjih kažejo pojavi snobizma in ekskluzivnosti. Ne kaže, da bi poudarjena usmerjenost v zadovoljevanje materialnih potreb prizadevala zadovoljevanje drugih potreb in iz tega sledi, da pri srednjem sloju ne prihaja do izrazitejšega spopada v zvezi z zadovoljevanjem različnih potreb.

Ne razpolagamo s posebnimi podatki, ki bi osvetlili specifičnosti življenjskega stila vodilnih slojev. Sodimo pa, da značilnosti, ki smo jih navedli za srednje sloje uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo v mnogočem veljajo tudi zanje.⁸

3. Stil življenja sloja uslužbencev z nižjo izobrazbo

Sloj uslužbencev z nižjo izobrazbo (gre za različne pomožne, preproste, rutinske administrativne in podobne dejavnosti) ni uvrščen visoko v hierarhiji družbenih položajev. Med njim in srednjimi sloji — uslužbenci z visoko in srednjo izobrazbo, obstoje opazne razlike. Kar točne so tiste označbe, ki ta sloj po njegovih socialnih značilnostih primerjajo z manj kvalificiranimi delavci. Srečuje se z eksistenčnimi problemi in nekatere svoje potrebe lahko le deloma zadovoljuje, ali pa sploh ne. Zaradi tega prihaja do spopada potreb. Njegov ekonomski položaj je namreč nizek. Če bi hipotetično označili njegov stil življenja, potem bi dejali, da je prvenstveno usmerjen v zadovoljevanje primarnih, predvsem eksistenčnih potreb, da pa se seveda ne more ubraniti nekaterih potrošniških ravnanj.

Podatki naše raziskave kažejo, da stanuje ena četrtnina tega sloja v družbenih stanovanjih in da jih tarejo stanovanjski problemi, saj je opazen med njimi višji delež od poprečja odgovorov, iz katerih sledi nezadovoljstvo z obstoječimi stanovanjskimi razmerami. Zanimivo je, da tudi ta sloj najdemo med lastniki počitniških hiš in to z deleži, ki so nekoliko nad poprečjem. Po prikazu stanovanjskega položaja moremo soditi, da je večina tega sloja prisiljena vlagati sredstva za gradnjo hiš in stanovanj ter za njihovo vzdrževanje in obnavljanje. To pa zmanjšuje možnosti za zadovoljevanje drugih potreb. Nerešeni stanovanjski problemi opozarjajo, da se bodo velika sredstva za te namene še vlagala, pa tudi, da del tega sloja ne more rešiti svojih stanovanjskih razmer.

Opremljenost s predmeti trajnejše rabe je bolj skromna. Uspeli so nabaviti nekatere običajne gospodinjske stroje, njihovi deleži se gibljejo na poprečju. Kot imetniki avtomobilov se pojavljajo na lestvici za uslužbenci z visoko in srednjo izobrazbo ter za visoko kvalificiranimi delavci. Edini

⁸ P. Klinar: »Delovne, kulturne in rekreacijske dejavnosti«, — »Stanovanjske razmere in materialna poraba«, Slovensko javno mnenje 1978, Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, Ljubljana 1978, str. 176—215.

predmet ki ga posedujejo z nadpovprečnimi deleži je navadni televizor. Ko nakupujejo predmete trajnejše rabe varčujejo v mejah poprečja.

V nakup predmetov trajnejše rabe niso vključeni luksuzni predmeti. Očitno gre predvsem za zadovoljevanje primarnih potreb. Kot smo že omenili, znakov potrošništva ni mogoče izključiti; mogoče za to govori ne podpoprečno posedovanje nekaterih predmetov trajnejše rabe, ne tako redko posedovanje avtomobilov, pa tudi posamezna lastništva počitniških hiš. Žrtve zanje so verjetno pogosto prevelike in zahtevajo osredotočenje sredstev, s tem pa so ostale potrebe občutno prizadete.

V prostem času se nadpovprečno velik delež uslužbencev z nižjo izobrazbo ukvarja z gospodinjskimi opravili. Deleži tistih, ki posvečajo svoj prosti čas vzgoji otrok, lastnemu izobraževanju in družbenopolitičnim dejavnostim, so nižji od poprečja. Še posebej izstopajo nizki deleži tistih, ki se izobražujejo in družbenopolitično ter samoupravno delujejo. V dopolnilno delo je ta sloj vključen na ravni poprečja. Prikazana razmerja dejavnosti uslužbencev z nižjo izobrazbo v prostem času kažejo, da njihov prosti čas v glavnem ni avtonomen pojav. Preveč so obremenjeni z gospodinjskimi opravili in zadovoljevanje eksistenčnih potreb jih sili v dopolnilno delo. To jih omejuje, da bi se lahko v prostem času bolj posvečali drugim dejavnostim. Nizki deleži tistih, ki se v prostem času izobražujejo, kažejo na majhne možnosti, ki jih ima ta sloj, da bi z vertikalno mobilnostjo spremenil svoj družbeni položaj. Iz tega sledi pomemben družbeni problem, da se sloji, ki imajo nizko stopnjo dosežene izobrazbe ne izobražujejo in da ostajajo na pridobljeni izobrazbeni ravni. Ustaljeno nizko stopnjo izobrazbe, znanja, usposobljenosti lahko povežemo z nizko udeležbo v samoupravnem, družbenopolitičnem procesu.

Omejene možnosti socialne mobilnosti, nestabilnost socialnega položaja uslužbencev z nižjo izobrazbo ter njihova hierarhična podrejenost srednjim slojem uslužbencev in vodilnim slojem so po našem mnenju nekateri dodatni razlogi, ki pojasnjujejo nizke deleže tega sloja v družbenopolitičnih, samoupravnih dejavnostih. Njihov družbeni položaj v primerih hierarhične podrejenosti srednjim in višjim slojem ni prvenstveno odvisen od delovnih rezultatov, marveč od podrejenosti in naklonjenosti nadrejenim. Ta podrejenost odseva tudi v manjši družbenopolitični in samoupravni dejavnosti, ki zahteva samostojnost in pobudnost, povezanost s svojim slojem in s sloji delavcev. Dopolnilne dejavnosti, s katerimi se uslužbenci z nižjo izobrazbo ukvarjajo v prostem času, v glavnem ne dopolnjujejo njihove poklicne dejavnosti. Ukvarjajo se bolj z dejavnostmi, ki niso povezane s poklicno dejavnostjo, manj pa z izobraževanjem, usposabljanjem ter družbenopolitičnimi dejavnostmi, ki jih štejemo kot dejavnosti povezane z njihovim poklicem in kot dejavnike poklicne vertikalne socialne mobilnosti.

Sloj uslužbencev z nižjo izobrazbo ne posveča veliko svojega prostega časa kulturi. Nadpovprečno se uvršča med televizijske gledalce in obiskovalce filmskih predstav. Nemnožično se udeležujejo manj zahtevnih kul-

turnih prireditev (npr. koncertov zabavne, narodne in zborovske glasbe). Zelo redki pa so tisti, ki obišejo gledališče, likovne razstave, simfonične in solistične koncerte.

Malo prostega časa namenja sloj uslužbencev z nižjo izobrazbo rekreaciji. Nadpovprečno hodijo bolj pogosto le na sprehode in izlete, na ravni poprečja, ki je nizko, pa se udeležujejo aktivnih telesnokulturnih dejavnosti. Njihova udeležba na športnih prireditvah je nizka. Ta ugotovitev velja tudi za obiskovanje znancev in prijateljev in za zahajanje v gostilne. Otroci uslužbencev z nižjo izobrazbo pa so z nekoliko višjimi deleži od poprečja vključeni v športne in kulturno-umetniške dopolnilne dejavnosti.

Pretežna usmerjenost sloja uslužbencev ki ga obravnavamo, na zadovoljevanje eksistenčnih materialnih potreb in temu ustrezna struktura dejavnosti v prostem času, odseva tudi na njihovo kulturno in rekreacijsko življenje. Neavtonomni značaj prostega časa jih omejuje, da bi se lahko bolj ukvarjali s kulturnimi in rekreacijskimi dejavnostmi. Nizka izobrazbena raven, ki v glavnem ostaja nespremenjena, povzroča, da se udeležujejo predvsem manj zahtevnih kulturnih prireditev.

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da je življenjski stil sloja uslužbencev z nizko izobrazbo podoben stilu življenja manj kvalificiranih delavcev ter da se opazno razlikuje od stila življenja sloja uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo. Ubadajo se z eksistenčnimi potrebami in le v manjši meri jih zadevajo pojavi potrošništva. Zadovoljevanju eksistenčnih materialnih potreb so v glavnem podrejene druge dejavnosti v prostem času; kulturne in rekreacijske dejavnosti pa so slabo razvite in v glavnem ne dosegajo zahtevnejših in aktivnejših oblik.⁹

4. Stil življenja sloja visoko kvalificiranih delavcev

Za sloje delavcev je nasploh značilno, da njihov družbeni položaj temelji le na delu in da nimajo nobenih privilegijev, na kakršne naletimo pri srednjih in vodilnih slojih. Srečujejo se z mnogimi potrebami, vendar vseh ne morejo zadovoljiti in neredko morajo eno potrebo zadovoljevati na račun druge. Njihova osnovna usmerjenost zadeva zadovoljevanje materialnih, eksistenčnih potreb, kar povzroča manjše možnosti za zadovoljevanje kulturnih in rekreacijskih potreb. Ker delavci ne uspejo rešiti svojih materialnih potreb, to pogojuje strukturo njihovih dejavnosti v prostem času. Te so podrejene reševanju eksistenčnih problemov in prosti čas ostaja v glavnem neavtonomen.¹⁰ Življenjski stili posameznih slojev delavcev so različni. Kratka skica življenjskega stila visoko kvalificiranih in kvalificiranih delavcev pokaže naslednjo podobo, ki je grajena na podatkih naše raziskave.

⁹ Prav tam. — P. Klinar: »Diskusija o temeljnem konfliktu«, str. 378.

¹⁰ V. Pešič: »Društvena slojevitost i stil života«, str. 172—184.

Sloj visoko kvalificiranih delavcev je sloj, ki se z najvišjim deležem, takoj za slojem kmetov, uvršča med lastnike individualnih stanovanjskih hiš. Visoko kvalificirani delavci z najvišjimi deleži prebivajo v svojih hišah z vrtovi v naseljih in spričo tega je mogoče razumeti, da je med njimi mogoče najti najvišje deleže stališč, ki izražajo zadovoljstvo z obstoječimi stanovanjskimi razmerami. Med visoko kvalificiranimi delavci najdemo tudi nekoliko nadpovprečne deleže tistih, ki so si uspeli zgraditi počitniške hiše.

Opremljenost s predmeti trajnejše rabe kaže, da ta sloj razpolaga z gospodinjskimi stroji v glavnem na ravni poprečja, višje deleže od poprečja je mogoče opaziti pri hladilnih skrinjah in šivalnih strojih, kar kaže na nekatere specifičnosti gospodinjstev teh slojev. Tudi sesalec za prah je z višjimi deleži od poprečja vključen med gospodinjske stroje družin visoko kvalificiranih delavcev. Kot lastniki avtomobilov so visoko kvalificirani delavci visoko uvrščeni: nahajajo se takoj za kategorijama slojev uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo. Navadne in barvne televizorje posedujejo z deleži, ki so višji od poprečja.

Sloj visoko kvalificiranih delavcev očitno daje velik pomen zadovoljevanju materialnih potreb. Nakup predmetov trajne rabe in še posebej naložbe v izgradnjo in obnovo svojih hiš odločilno vpliva na zadovoljevanje drugih potreb in na načine izrabe prostega časa. Pregled podatkov o varčevanju pokaže, s kakšnimi žrtvami sloj visoko kvalificiranih delavcev zadovoljuje svoje materialne potrebe. Ta sloj izstopa med drugimi sloji kot varčevalec ob nakupu predmetov trajnejše rabe, pri obleki, zabavi, izletih in vožnjah, dopustih, kulturi. Očitno je tedaj, ko se zaradi zadovoljevanja materialnih potreb visoko kvalificirani delavci odpovedujejo zadovoljevanju mnogih drugih potreb. Spopad potreb rešujejo v korist zadovoljevanja materialnih potreb. Ta sloj je dosegel dokaj visoko raven zadovoljevanja materialnih potreb in se ne spopada s temeljnimi eksistenčnimi potrebami, kar je značilno za stil življenja slojev manj kvalificiranih delavcev. Po materialni porabi se približujejo življenjskemu stilu srednjih uslužbenških slojev, kar pomeni, da so tudi pri njih prisotni pojavi potrošništva, vendar brez izrazite ekskluzivnosti in luksuzne porabe. Njihova materialna poraba, ki smo jo prikazali s pomočjo podatkov naše raziskave, govori za to hipotezo. Materialni predmeti jim očitno predstavljajo pomembne simbole socialnega položaja, kar jih razločuje od slojev manj kvalificiranih delavcev.

Dejavnosti, ki jih opravljajo visoko kvalificirani delavci v prostem času, moremo združiti v nekaj sklopov. V prvo skupino se uvršča dopolnilno delo, v katerega se vključujejo z nadpovprečnimi deleži. Delajo tako v okviru svoje delovne organizacije, kakor tudi zunaj nje. V to skupino dejavnosti uvrščamo tudi delo na zemlji. V te dopolnilne delovne dejavnosti silijo sloj visoko kvalificiranih delavcev mnogotere, zelo razvite materialne potrebe in pojavi potrošništva. Te dopolnilne delovne dejavnosti kažejo poleg varčevanja tudi na ceno, ki jo morajo plačati, da zadovoljijo

obsežne materialne potrebe, med katerimi izstopa gradnja hiš. V drugi sklop dejavnosti uvrščamo tiste, ki so povezane z družino. Gospodinjiskim opravilom ne posvečajo veliko časa, več pa vzgoji svojih otrok. Sloj visoko kvalificiranih delavcev sodi skupaj z bolj izobraženimi kategorijami med tiste, ki se najbolj vključujejo v samoupravne in družbenopolitične procese. Preseneča pa, da ta sloj ne posveča več svojega časa izobraževanju in izpopolnjevanju. V to dejavnost so vključeni podpoprečni deleži tega sloja, kar je značilno za vse druge izobrazbene in kvalifikacijske sloje, razen za uslužbence z visoko in srednjo izobrazbo. Ta ugotovitev je presenetljiva zaradi tega, ker ima ta sloj možnosti poklicne vertikalne mobilnosti in ker je z nadpoprečnimi deleži vključen v samoupravne in družbenopolitične dejavnosti. Družbenopolitična in samoupravna dejavnost se povezuje z njihovimi poklicnimi prizadevanji, preseneča pa, da že obstoječa poklicna dejavnost ne zahteva kaj več nadaljnega usposabljanja in izobraževanja. Hipotetično lahko sodimo, da se visoko kvalificiranim delavcem odpira več možnosti za politično profesionalizacijo, kot pa za poklicno vertikalno mobilnost do katere vodijo pota prek izobraževanja. Prikaz dejavnosti, s katerimi se ta sloj ukvarja v prostem času, pokaže, da se kvaliteta njihovega življenja razločuje od slojev manj kvalificiranih delavcev. Glede na nekatere dejavnosti se ta sloj približuje sloju uslužbencev s srednjo in visoko izobrazbo (družbenopolitične dejavnosti, ukvarjanje z vzgojo otrok, dopolnilno delo v okviru delovne organizacije), majhna udeležba v izobraževanju in izpopolnjevanje pa ga očitno ločuje od kvalitete življenja srednjih in višjih kategorij sloja uslužbencev. Če smo dejali, da so nekatere dejavnosti v prostem času povezane s poklicnimi dejavnostmi, druge pa z zadovoljevanjem materialnih potreb in z družinskimi obveznostmi, potem lahko sodimo, da je le del njihovega prostega časa avtonomen.

Kulturne dejavnosti sloja visoko kvalificiranih delavcev se gibljejo od manj zahtevnih do zahtevnejših kulturnih dejavnosti. Kot televizijski gledalci, ki tej dejavnosti posvetijo nadpoprečen delež svojega prostega časa, se postopno vključujejo tudi v zahtevnejše oddaje. Branju knjig, poslušanju glasbe in obiskovanju filmskih predstav se posvečajo z nekoliko višjimi deleži od poprečja. So pa še zmeraj redki obiskovalci koncertov, gledaliških in likovnih razstav.

Od rekreacijskih oblik se visoko kvalificirani delavci v glavnem udeležujejo sprehodov in izletov, v bolj aktivne oblike telesnokulturne rekreacije pa so premalo vključeni (njihova udeležba se giblje na poprečju). Pogosteje pa jih najdemo kot gledalce športnih prireditev. Uvrščajo se med pogostejše obiskovalce gostiln. Vzpodbudno je, da se otroci visoko kvalificiranih delavcev z višjimi deleži udeležujejo dopolnilnih športnih, kulturnoumetniških in izobraževalnih dejavnosti.

Usmerjenost tega sloja na obsežno zadovoljevanje materialnih potreb, porast potrošniških tendenc in seveda stopnja njihove izobrazbe in uspo-

sobljenosti, ki jo večina ne izboljšuje, vpliva na njihovo kulturno in rekreacijsko delovanje. Pretežna usmerjenost na manj zahtevne oblike kulturnega izživljanja in rekreacije je posledica takšne usmeritve. In po tej plati se ta sloj razločuje od slojev uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo, ki so poudarjeno vključeni v zahtevnejše oblike kulture in rekreacije. Znaki vključevanja sloja visoko kvalificiranih delavcev v zahtevnejše oblike kulture in v aktivne telesnokulturne dejavnosti pa kaže na pojave dviganja kvalitete njihovega življenja in na približevanje tega sloja stilu življenja, kakršen je značilen za sloje uslužbencev s srednjo in visoko izobrazbo. Je pa hkrati treba reči, da je na tem področju to približevanje manj izrazito kot na področju materialne porabe. Kulturna rast sloja visoko kvalificiranih delavcev je odsev delne avtonomije njihovega prostega časa in verjetno tudi povezana z njihovo samoupravno in družbenopolitično dejavnostjo. Hkrati pa je treba reči, da se sloj visoko kvalificiranih delavcev tudi po tej plati kulturne rasti in aktivnejše rekreacije v prostem času, po teh elementih stila življenja opazno ločuje od sloja manj kvalificiranih delavcev.

Ob upoštevanju vsega, kar zadeva življenjski stil sloja visoko kvalificiranih delavcev sodimo, da je drugačen od klasičnega stila življenja delavcev, ki smo ga skicirali na začetku tega razreda. Sloj visoko kvalificiranih delavcev je presegel usmerjenost klasičnega proletariata, ki zadeva predvsem zadovoljevanje eksistenčnih potreb. Stil življenja sloja visoko kvalificiranih delavcev dosega višjo kvaliteto, predvsem kar zadeva zadovoljevanje materialnih potreb, deloma pa tudi kulturnih in rekreacijskih potreb. Tudi struktura njihovih dejavnosti v prostem času ni tipična za klasični delavski stil življenja. Ko ugotavljamo razlike v stilu življenja med slojem visoko kvalificiranih in sloji manj kvalificiranih delavcev, to hkrati pomeni približevanje stila življenja visoko kvalificiranih delavcev stilu življenja uslužbencev — srednjih slojev.

Zaradi tega gre pri tem sloju za znake prehodnega sloja. Možnosti tega prehoda se, kot kaže, bolj nagibajo prek družbenopolitičnih in samoupravnih dejavnosti in manj prek poklicnega izpopolnjevanja in šolanja. Tendence prilagajanja stila življenja srednjim slojem in spreminjanje družbenega položaja v tej smeri skrivajo tudi določene nevarnosti, ki jih označujemo kot mojstrsko mentaliteto visoko kvalificiranih delavcev, ki pomeni hierarhično krepitev moči in iskanje privilegijev, kar prizadene sloje manj kvalificiranih delavcev. Gre za posebno pojavno obliko birokratskih in tehnokratskih teženj.¹¹

5. *Stil življenja sloja nekvalificiranih delavcev*

Kvaliteta življenja nekvalificiranih delavcev ohranja mnogo značilnosti klasičnega stila življenja delavcev. Uvrščamo jih med sloje, ki se izra-

¹¹ P. Klinar: »Diskusija o temeljnem konfliktu«, str. 379. — P. Klinar: »Delovne, kulturne in rekreacijske dejavnosti«, »Stanovanjske razmere in materialna poraba«, str. 176—215.

zito ukvarjajo z eksistenčnimi problemi in katerim nizek življenjski standard onemogoča ali otežkoča zadovoljevanje mnogih potreb.

S pomočjo podatkov iz raziskave lahko sodimo, da pri številnih pripadnikih tega sloja stanovanjske razmere niso urejene. V družbenih, najemniških stanovanjih stanujejo na ravni poprečnih deležev, ki so nizki. Ti sloji se zavedajo svojega materialnega položaja in zaradi tega ne kažejo kakšne bolj izrazite lastne iniciative za spremembo obstoječih stanovanjskih razmer. Nizki deleži lastnikov gradbenih parcel med nekvalificiranimi delavci potrjujejo prejšnjo ugotovitev.

Sloj nekvalificiranih delavcev poseduje skupaj s kmeti precej manj predmetov trajnejše rabe kot drugi sloji. Predmeta, ki sta na primer najbolj množično prisotna v slovenskih gospodinjstvih, pralni stroj in hladilnik, najdemo v gospodinjstvih nekvalificiranih delavcev s precej nižjimi deleži od poprečja. Podobno je pri drugih gospodinjstvih predmetih. Pomivalni stroji so v družinah nekvalificiranih delavcev izredno redki. Kot lastniki avtomobilov so pripadniki tega sloja uvrščeni na lestvici na predzadnje mesto, presegajo jih tudi kategorije upokojencev in gospodinj. Med nekvalificiranimi delavci je od motornih vozil bolj razširjeno motorno kolo. Medtem ko pripadniki tega sloja množično posedujejo navadne televizorje, so barvni televizijski aparati zanje redkost. Skromna opremljenost s predmeti trajne rabe kaže na to, da se nekvalificirani delavci zares ubadajo z eksistenčnimi problemi. Nakup predmetov trajne rabe pomeni zanje žrtev, prisiljeni so omejiti zadovoljevanje drugih potreb. Podatki o njihovem varčevanju kažejo, da varčujejo zaradi nakupov trajnejših predmetov tudi pri hrani, kar je pri drugih slojih redek pojav. Materialna poraba, ki smo jo prikazali, nas navaja na sklep, da usmerjenost v zadovoljevanje primarnih potreb onemogoča sloju nekvalificiranih delavcev zadovoljevanje drugih potreb in da so temu tudi podrejene njegove dejavnosti v prostem času. Nekatere primarne potrebe ostajajo nezadovoljene, na kar lahko sklepamo z visokega deleža stališč, ki izražajo nezadovoljstvo z obstoječimi stanovanjskimi razmerami. Potemtakem je mogoče razložiti pojave egalitarizma, tudi uravnilovke ipd., povezane z zadovoljevanjem materialnih potreb, ki neredko zaživijo med pripadniki sloja nekvalificiranih delavcev.

Dejavnosti, s katerimi se pripadniki sloja nekvalificiranih delavcev ukvarjajo v prostem času, so predvsem povezane z zadovoljevanjem njihovih eksistenčnih potreb. Tako veliko časa posvetijo gospodinjstvu in obdelovanju zemlje, pa tudi dopolnilnemu delu, ki se giblje na poprečju. Manj časa pa utegnejo uporabiti za ukvarjanje z otroki in za njihovo vzgojo, za družbenopolitične in samoupravne dejavnosti ter za lastno usposabljanje in izobraževanje. Spet se srečujemo s problemom, da se manj izobražene in kvalificirane kategorije v glavnem ne usposabljujejo in izobražujejo, kar kaže na njihove majhne možnosti, da spremenijo svoj družbeni položaj. Majhna udeležba nekvalificiranih delavcev v samoupravi in družbenopolitičnih dejavnostih znižuje pri tem sloju njihovo za-

nimanje za procese osvobajanja od mezdnih odnosov in hkrati prepušča upravljanje in vodenje družbenih zadev drugim slojem, kar moremo označiti kot izvor tehnokratskega in birokratskega delovanja. Nizka udeležba tega sloja v družbenopolitičnih in samoupravnih dejavnostih dodatno prispeva k njegovi omejeni poklicni vertikalni mobilnosti. Iz prikaza dejavnosti nekvalificiranih delavcev v prostem času sledi, da je njihov prosti čas v glavnem neavtonomen in služi predvsem zadovoljevanju materialnih, eksistenčnih potreb. Na to ugotovitev lahko navežemo tudi problematiko kulture in rekreacije.

Hipotetična pričakovanja o tem, da nekvalificirani delavci namenjajo deleže prostega časa, kolikor ga imajo, predvsem sprostitvi, počitku in drugim dejavnostim, ki niso zahtevne in ne zahtevajo večjih intelektualnih naporov, so potrjena s pomočjo podatkov iz raziskave, ki jo obravnavamo.

Nekvalificirani delavci bolj pogosto gledajo manj zahtevne televizijske oddaje in poslušajo radio. Nerazvitost bralske kulture je pri njih prisotna z zelo visokimi deleži. Ravno tako se uvrščajo z nizkimi deleži med obiskovalce filmskih predstav in obiskovalce koncertov lažje glasbe. 64 % jih omenja, da še niso obiskali gledališke predstave in ravno toliko, da še niso videli likovne razstave. 91 % jih sporoča, da še niso kupili nobenega likovnega dela.

Od rekreacijskih oblik se manj kvalificirani delavci udeležujejo le sprehodov in izletov, v aktivnejše telesnokulturne dejavnosti pa skorajda niso vključeni. Ti sloji se uvrščajo med redkejše obiskovalce športnih prireditvev. Manj izobraženi in kvalificirani sloji se uvrščajo tudi med manj pogoste obiskovalce prijateljev in sorodnikov. Manj kvalificirani delavci pa sodijo med tiste kategorije, ki bolj pogosto zahajajo v gostilne. Njihovi otroci so z najnižjimi deleži udeleženi v dopolnilnih kulturnih, športnih in izobraževalnih dejavnostih. Kulturno in rekreacijsko življenje tega sloja je izredno skromno, nerazvito in osredotočeno na manj zahtevne pojavne oblike. Če po tej plati ocenjujemo njihov stil življenja, moremo reči, da je podoben klasičnemu delavskemu stilu življenja in da se izrazito razlikuje od prej opisanega stila življenja sloja visoko kvalificiranih delavcev. Sodimo, da bi raziskovanja, usmerjena na delavce iz drugih republik, ki se z velikim deležem uvrščajo v sloj nekvalificiranih delavcev, pokazala še na manj zadovoljivo kvaliteto njihovega življenja in na mnoge druge probleme.¹²

6. *Stil življenja sloja kmetov — zasebnih lastnikov kmetijskih zemljišč*

Stil življenja kmetov je še dokaj tradicionalen. Ta stil življenja vendarle prevladuje, čeprav doživlja sloj kmetov nenehne spremembe. Mate-

¹² P. Klinar: »Diskusija o temeljnem konfliktu«, str. 379. — P. Klinar: »Delovne, kulturne in rekreacijske dejavnosti«, »Stanovajske razmere in materialna poraba«, str. 176—215.

rialne potrebe morejo le omejeno zadovoljevati, kar pomeni, da so potrošniški pojavi manj razviti. Vse je podrejeno proizvodni dejavnosti in zaradi tega so kmečke družine manj opremljene z drugimi predmeti trajnejše rabe. Prosti čas je odvisen od proizvodne dejavnosti, ki kmete zaposluje v določenih obdobjih v celotnem dnevnem času. Prosti čas je neredko namenjen počitku, pogovorom ipd., je enoličen in malo se ga izrablja zunaj domačega okolja. Skicirani stil življenja kmetov je povezan s pojavi konservativizma.¹³

Podatki raziskave kažejo, da kmetje stanujejo v svojih zasebnih hišah, ki so neredko zastarele, nefunkcionalne in tudi zunaj naselij. Pri njih ne najdemo višjih deležev odgovorov, ki bi kazali na nezadovoljstvo z obstoječimi stanovanjskimi razmerami. Zaradi zastarelosti in nefunkcionalnosti zgradb ne preseneča, da so med kmeti prisotni najvišji deleži namer po izboljšanju obstoječih stanovanjskih prostorov. Vzdrževanje, obnavljanje stanovanjskih hiš in drugih zgradb ter novogradnja je v celoti na skrbi kmetov samih, kar predstavlja velika materialna bremena in vpliva na drugo materialno porabo ter na zadovoljevanje drugih potreb.

Vlaganje sredstev v zgradbe in stroje za proizvodnjo vpliva na manjše možnosti nakupa gospodinjskih strojev in drugih predmetov trajne rabe. K temu je treba še dodati tradicionalno, konservativno miselnost. Kmetje so slabše od vseh drugih slojev opremljeni z gospodinjskimi stroji. Nekateri stroji, ki so pri drugih slojih množično razširjeni, so za kmete prava redkost. Prednjačijo edino kot imetniki hladilnih skrinj. So na zadnjem mestu kot posestniki avtomobilov, uspeli pa so si z višjimi deleži od drugih slojev nabaviti motorna kolesa. Motorno kolo je bolj vozilo tistih, ki imajo manj avtomobilov, to pa so kmetje in nekvalificirani delavci. Najnižje deleže televizijskih aparatov najdemo med kmeti. Le posamezniki tega sloja omenjajo, da posedujejo umetniške slike in glasbene instrumente. Podatki o varčevanju pri zadovoljevanju drugih potreb zaradi nakupov predmetov trajnejše rabe, ki so, kot smo ugotovili, še dokaj redki, kažejo, da varčujejo na ravni poprečja.

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da so materialne potrebe kmetov še dokaj nerazvite, nediferencirane ali pa slabo zadovoljene. Očitno se ukvarjajo predvsem z zadovoljevanjem osnovnih, eksistenčnih potreb in dajejo prednost materialni porabi, ki je vezana na njihovo proizvodno dejavnost.

Skladno s to ugotovitvijo se odvijajo tudi njihove dejavnosti v prostem času. Tega zaradi značaja kmečkega dela pogosto nimajo, saj večina kmetov, ki smo jih zajeli v raziskavi omenja, da delajo dnevno več kot devet ur. Svoj dnevni čas porabijo tudi za pomoč drugim pri raznih delih za protiuslugo ali plačilo in za gospodinjska opravila. Tako je dnevni čas večinoma posvečen delovnim opravilom in prostega časa ni veliko. Malo se ukvarjajo z vzgojo otrok, z lastnim izobraževanjem in izpopolnjeva-

¹³ V. Pešič: »Društvena slojevitost i stil života, str. 134—147.

njem ter z družbenopolitičnimi in samoupravnimi dejavnostmi. Prosti čas torej v glavnem ni avtonomen, odvisen je od delovnih dejavnosti in prirodnih razmer. Prikazane dejavnosti v prostem času kažejo, da so promocijske možnosti omejene, kar lahko do neke mere pojasni njihovo skromno udeležbo v družbenopolitičnih in samoupravnih procesih ter nizko vključenost v izobraževalne in izpopolnjevalne dejavnosti.

Ker je materialna poraba kmetov podrejena proizvodni dejavnosti (vlaganju sredstev v proizvodna sredstva, v obnavljanje, vzdrževanje in gradnjo zgradb ipd.), to ne vpliva le na skromno zadovoljevanje drugih materialnih potreb, marveč tudi na odvisnost prostega časa od proizvodne dejavnosti. Vse to vpliva tudi na pojave individualizma, tradicionalizma in konservativizma v stilu življenja kmetov. Pri tem seveda ni mogoče prezreti razlik med mestom in vasjo in omejenih možnostih za zadovoljevanje kulturnih, izobraževalnih, rekreacijskih in drugih potreb.

Kulturne in rekreacijske dejavnosti so pri sloju kmetov med vsemi družbenimi sloji najslabše razvite. V kulturne dejavnosti, ki jim drugi sloji sledijo s srednje velikimi deleži, se kmetje vključujejo z najnižjimi deleži. To velja za branje knjig, poslušanje glasbe in obiskovanje filmskih predstav. Po naših podatkih zelo redko zahajajo v knjižnice in le posameznike lahko uvrstimo med nakupovalce plošč in nakupovalce predmetov umetniške vrednosti. Obiskovanje kulturnih ustanov je med kmeti razširjeno le na majhne njihove deleže. 88 % jih omenja, da ne obiskujejo filmskih predstav, 75 % jih sporoča, da se še niso udeležili gledališke predstave, 80 % jih še ni bilo na likovni razstavi. Gledanju televizije, poslušanju radia, kar je na splošno najbolj množična kulturna dejavnost na Slovenskem, se sloj kmetov dnevno posveča le krajši čas. Ni treba posebej poudarjati, da so kulturne dejavnosti, ki jim kmetje prisostvujejo, v glavnem manj zahtevnega, lažjega značaja.

S telesnokulturnimi in rekreacijskimi dejavnostmi se kmetje zvečine ne ukvarjajo. V glavnem ne hodijo na izlete in sprehode in v bolj aktivne oblike telesnokulturne rekreacije skorajda niso vključeni. Uvrščajo se med redkejšje obiskovalce prijateljev in sorodnikov, pa tudi v gostilne redko zahajajo. Njihovi otroci so z najnižjimi deleži vključeni v dopolnilne športne, kulturnoumetniške in izobraževalne dejavnosti.

Kulturna in rekreacijska dejavnost je med vsemi sloji pri kmetih najmanj prisotna, je torej še bolj skromna kot pri sloju nekvalificiranih delavcev. V celoti je njihov prosti čas zapostavljen in v glavnem neavtonomen ter omejen s tradicionalnimi okviri. Nevključenost večine kmetov v različne dejavnosti v prostem času kaže na njihovo nezadostno razvito vsestranost v njihovem stilu življenja. To pomeni, da so skromno vključeni v institucije zunaj družine in soseske, kar je povezano z razvejenostjo različnih interesov in z vključenostjo v različne družbene vloge.¹⁴

¹⁴ P. Klinar: »Delovne, kulturne in rekreacijske dejavnosti«; »Stanovanjske razmere in materialna poraba«, 176—215.

7. Sklep

1. Ob koncu pregleda nekaterih značilnosti stila življenja družbenih slojev v slovenski družbi lahko zapišemo, da so opazni pojavi družbene neenakosti med posameznimi sloji, ki se kažejo v njihovi različni kvaliteti, razvejanosti, pestrosti ravnanja v zvezi z zadovoljevanjem materialnih, kulturnih, družbenopolitičnih, izobraževalnih, rekreacijskih in drugih potreb.

2. Prikazani stili življenja socialnih slojev razkrivajo njihovo različno vrednostno usmerjenost ter različne možnosti za razvijanje in spreminjanje obstoječih vrednot.

3. Pregled kvalitete življenja socialnih slojev nam je nekoliko odprl pogled v različne možnosti socialne mobilnosti in hkrati v možnosti za razvijanje in spreminjanje obstoječih stilov življenja. S tem se razkrivajo tudi problemi svobode in ustvarjalnega kritičnega odnosa do izbora stila življenja.

4. Sodimo, da je obravnavano gradivo opozorilo tudi na razlike med željenim in stvarnim ravnanjem, ki prihajajo do izraza pri slojih, ki uspevajo v glavnem zadovoljevati predvsem le njihove eksistenčne — materialne potrebe.

5. Raziskava stila življenja slojev z različno izobrazbo in kvalifikacijo je potrdila našo hierarhično razporeditev teh slojev po vertikali od bolj izobraženih in kvalificiranih slojev k manj izobraženim in kvalificiranim. Stopnja izobrazbe in kvalifikacije kot pomembna determinanta delovnega položaja, izrazito vpliva na različno kvaliteto življenja in na zgoraj obrazložene možnosti, ki iz nje izhajajo.

6. Sloj uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo večinoma stanuje v družbenih stanovanjih, kar mu odpira večje možnosti za zadovoljevanje drugih potreb. Drugi družbeni sloji v večji meri sami rešujejo stanovanjske probleme, to pa omejuje njihove možnosti za zadovoljevanje drugih potreb. Večina kmetov stanuje v svojih hišah; visok delež lastnikov stanovanjskih hiš pa se kaže tudi pri sloju visoko kvalificiranih delavcev. Največ neurejenih stanovanjskih razmer beležimo pri sloju nekvalificiranih delavcev in uslužbencev z nižjo izobrazbo, ki so z nizkimi deleži deležni družbenih stanovanj in jih je večina prisiljenih, da sami urejajo svoje stanovanjske probleme.

7. Če upoštevamo kako posamezni sloji zadovoljujejo svoje materialne potrebe s pomočjo posedovanja predmetov trajne rabe, lahko ugotovimo pojave potrošništva, ki se najbolj kažejo pri sloju uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo, v nekoliko manjši meri pa tudi pri sloju visoko kvalificiranih delavcev. Opremljenost drugih slojev s predmeti trajnejše rabe je bolj skromna. Materialna poraba uslužbencev z nižjo izobrazbo se giblje na poprečju, nekateri znaki potrošništva se kažejo tudi pri njih. Najmanj predmetov trajnejše rabe posedujeta sloj nekvalificiranih delavcev in

rezno slojev. In tu posedujejo dolgotrajni predmeti trajne rabe in potrošništvo največ popoj se oblikuje iz tega razloga da tu s tem izbere stila življenja

sloj kmetov. Prizadevajo jih eksistenčni problemi, kmetje pa podrejajo materialno porabo njihovi proizvodni dejavnosti.

Višji deleži posedovanja predmetov trajnejše rabe so torej prisotni pri bolj izobraženih in kvalificiranih slojih, nižji deleži pa pri manj izobraženih in kvalificiranih slojih.

8. Med najbolj izrazite varčevalce pri nakupu predmetov trajnejše rabe se uvrščajo visoko kvalificirani delavci, ki varčujejo tako, da omejujejo zadovoljevanje drugih potreb, kar kaže, da dajejo v spopadu potreb prednost materialnim potrebam. Drugi sloji varčujejo v glavnem na ravni poprečja, sloj nekvalificiranih delavcev pa tudi pri hrani.

9. Dejavnosti, s katerimi se ukvarjajo sloji v prostem času, so odvisne od avtonomije njihovega prostega časa. Sloji z višjo izobrazbo in kvalifikacijo se lahko posvečajo različnim dejavnostim in tistim, ki so povezane s poklicno vertikalno mobilnostjo. Pri tem je treba poudariti, da se z lastnim izobraževanjem in izpopolnjevanjem ukvarja predvsem sloj uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo. Zlasti pri tem sloju je mogoče ocenjevati prosti čas kot relativno avtonomen pojav. Dejavnosti sloja visoko kvalificiranih delavcev v prostem času že kažejo na manjšo avtonomijo, saj je del njegovih dejavnosti povezan z zadovoljevanjem materialnih potreb. Sloji z nižjo izobrazbo in kvalifikacijo pa se morajo v prostem času ukvarjati z dejavnostmi, ki prispevajo k zadovoljevanju njihovih eksistenčnih potreb, — njihov prosti čas v glavnem ni avtonomen in malo prispeva k spremembi njihovega delovnega položaja.

10. Kulturne in rekreacijske dejavnosti posameznih slojev upadajo z nižjimi stopnjami izobrazbe in kvalifikacije. V tej smeri se znižuje stopnja zahtevnosti kulturnih dejavnosti in aktivnih oblik telesnokulturnih dejavnosti. Kulturne dejavnosti razpadejo na zahtevnejše, nemnožične, ki se jim posvečajo predvsem uslužbenci z visoko in srednjo izobrazbo in na manj zahtevne, ki se jih udeležujejo drugi sloji, odvisno od njihove izobrazbe in kvalifikacije. Nekaj znakov dviganja kvalitete življenja glede na vključevanje v zahtevnejše oblike kulturnih dejavnosti opazamo pri sloju visoko kvalificiranih delavcev. Spet lahko ugotovimo, da avtonomija prostega časa pogojuje vključevanje slojev v kulturne in rekreacijske dejavnosti ter njihove različne zahtevnostne stopnje. Treba je reči, da je kvaliteta življenja slojev nekvalificiranih delavcev in kmetov, če sodimo po njihovih kulturnih in rekreacijskih dejavnostih, na dokaj nizki stopnji.

11. Ko smo ugotovili da ima vsak družbeni sloj značilen stil življenja, to ne pomeni, da se ti stili življenja ne prepletajo. Ugotovili smo nekaj sličnosti med stilom življenja sloja uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo in stilom življenja sloja visoko kvalificiranih delavcev. Podobnosti obstoje tudi med stilom življenja sloja nekvalificiranih delavcev in sloja kmetov ter deloma tudi sloja uslužbencev z nižjo izobrazbo. Opazne so podobnosti v stilu življenja kategorije uslužbencev z visoko in kategorije uslužbencev s srednjo izobrazbo.

Pri delih slojev, ki ne živijo tipični stil življenja, kakršen velja za sloj, ki mu pripadajo, prihaja do izrazitejšega prepletanja stilov življenja. To potrjujejo na primer raziskovalni podatki o vključenosti manjšega dela slojev z nižjo izobrazbo in kvalifikacijo v zahtevnejše oblike kulture, v izobraževalne procese, v oblike aktivnejše rekreacije itd. S tem se nam kaže pravilnost hipoteze o tem, da imajo lahko socialni sloji s podobnim socialnim položajem različni stil življenja.

Ko povzemamo raziskovalne rezultate se zdi, da se sloj visoko kvalificiranih delavcev deloma približuje stilu življenja, kakršen velja za srednji sloj — sloj uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo. Sloj uslužbencev z nižjo izobrazbo pa živi deloma podoben stil življenja kot sloj manj kvalificiranih delavcev. Stil življenja različnih slojev uslužbencev in različnih slojev delavcev se opazno razločuje. Stil življenja sloja visoko kvalificiranih delavcev pa je izrazito presegel klasični delavski stil življenja.

12) Analiza stila življenja posameznih socialnih slojev, ki odseva pojave družbene neenakosti in njihovo različno vrednostno usmerjenost, nam omogoča sklepanje o tem, kam je potrebno še posebej usmeriti družbene napore, da bi se omejili pojavi družbene neenakosti, se razvile nove družbene vrednote in se spremenila kvaliteta življenja v tisti smeri, ki smo jo v prejšnjem sestavku označili kot socialistično.

13) Na sedanji stopnji družbenega razvoja sodimo, da bi bilo usmeriti napore za omejitev pretežnega zadovoljevanja le materialnih potreb, kar se širi v vse družbene sloje, predvsem pa v pospeševanje možnosti za izobraževalne, kulturne, rekreacijske in druge dejavnosti. To je pot podružbljanja temeljnih človekovih potreb. Če se že pojavom potrošništva ni mogoče izogniti, jih kaže omejevati z razvijanjem bolj humanih in solidarnih vrednot, s kulturno bogatitvijo in vsestranstvijo. Le dviganje življenjskega standarda in razbremenjevanje najbolj pogostih človekovih naporov, usmerjenih v zadovoljevanje eksistenčnih in tudi drugih materialnih potreb, ne pomeni celovitega spreminjanja kvalitete življenja. Ne nazadnje so takšne humane, solidarnostne vrednote temelj samoupravljanja in osvobajanja od mezdnih odnosov. Pri tem stopnja znanja in izobrazbe ni vseodrešujoča. Dodati ji je treba vsestransko kulturo in predvsem kulturo dela ter vrednotenje kvalitete dela in ustvarjalnosti. Hkrati pa kaže nenehno omejevati pojave razsipništva, luksuznosti, razkošja, umetno ustvarjenih človekovih materialnih potreb, egoistične brezobzirnosti, megalomanije, fetišiziranja materialnih predmetov, posnemanja meščanskih načinov življenja ipd. Med pojave, ki napajajo potrošniško vedenje sodijo tudi hitri, nekontrolirani in neselekcioniirani družbeni vzponi, še posebej tisti, ki potekajo po poteh, ki niso povezana z znanjem, delom in demokratičnimi samoupravnimi dejavnostmi.

14) Samoupravna socialistična družba ima možnosti, da razvije stvarne človekove potrebe, ki opredeljujejo proizvodnjo in druge človekove dejavnosti. To hkrati pomeni preprečevanje dominacije človeku vsiljenih, umetno ustvarjenih potreb, zaradi katerih je preveč vključen v težavne,

je pre
osvobod
se je
družb.
fandens
nizke

neprijetne procese dela in v mnoge ravno takšne, plehke in nekoristne dejavnosti v prostem času. Gre za to, da bi stvarne, avtentične človekove potrebe uravnale njegovo delo in druge dejavnosti, ne pa da vsiljena proizvodnja in praznina prostega časa prevladujejo nad temi njegovimi potrebami.¹⁵

---

¹⁵ V. Pešić: »Društvena slojevitost i stil života«, str. 193—196.

IGOR RAVNIKAR

Cilji in metode ekonomske propagande

(kot svojevrsten anahronizem v naši družbi)

Nobenega dvoma ni, da terjata razvitost proizvodjalnih sil in socialistična blagovna proizvodnja pri nas obstoj oziroma uporabo ustreznih kanalov komuniciranja organizacij združenega dela z okoljem — in tudi ekonomsko propagando kot njegov specifični podsistem. Hkrati pa postaja tudi vse bolj očitno, da bo treba že zaradi kompleksnosti tržnih odnosov in sodobnih spoznanj o trženju, še zlasti pa zaradi uveljavljanja novih družbenoekonomskih odnosov in nujnosti povezovanja odločitev na raznih ravneh s sistemom družbenega planiranja — skrbno analizirati in presoditi, ali so različne oblike, v katerih se danes pri nas ekonomska propaganda pojavlja v vsakdanjem družbenem in gospodarskem okolju — sploh še logične in vzdržne. Naslednji korak, ki naj sledi taki kritični analizi, je ugotavljanje (in postopno uveljavljanje) neke drugačne vsebine, ciljev in metod delovanja ekonomske propagande.

Za zdaj se bomo zadržali pri »prvem koraku«, to je pri analizi sedanjega stanja. Ta je delno že opravljena; na slovenski gospodarski zbornici so pred nedavnim pripravili teze za nadaljnjo obravnavo te problematike. V njih ugotavljajo neskladja sedanjih pojavnih oblik delovanja ekonomske propagande z našimi v ustavi in v zakonu o združenem delu uveljavljenimi družbenoekonomskimi odnosi in opredeljujejo nekatere možne rešitve. Že ob teh prvih izhodiščnih ugotovitvah pa se nam že vsiljujejo misli o nujnosti nekaterih še radikalnejših posegov na to področje, kot pa jih je v bližnjem obdobju možno realno uresničiti in kot jih nakazuje to zbornično gradivo. Najtežje je namreč spreminjati tisto, kar se »tradicionalno« vleče več desetletij in se je torej utrdilo v zavesti kadrov, ki so se v tej tradiciji vzgajali (in regrutirali).

Prva ugotovitev nam sicer ne pove nič novega, ponazarja pa nam pravzaprav presenetljiv anahronizem v naši družbi: dosedanje delovanje ekonomske propagande pri nas (vsaj pretežno, v večini primerov) se po svoji vsebini, oblikah in ciljnih skorajda nič ne razlikuje od načina tega dela gospodarskega komuniciranja v zahodnih družbenoekonomskih

sistemih. To pomeni, da so naše OZD z dejavnostjo ekonomske propagande naravnane izključno k ciljem, kako doseči čimvečji dohodek, ne da bi morale pri tem zagotavljati ustrezne značilnosti uporabne vrednosti svojih proizvodov ali storitev; da se prizadevajo s pomočjo ekonomske propagande vplivati na oblikovanje potrošniške miselnosti in vplivati na to, da postanejo potrošniki odvisni od njihovih proizvodov; da proizvajalci vsiljujejo ljudem okus in potrošne želje, da »odkrivajo« nove potrebe in pri tem favorizirajo potrošnike z večjimi dohodki (in tako vplivajo na njihovo zavest). Drugače povedano, trgu vsiljujejo nekakšne navidezne človeške potrebe — to pa je, kot vemo, eden od načinov dehumanizacije in odtujevanja človekove osebnosti.

Ekonomska propaganda, ki je tako zasnovana in ki tako deluje; prispeva k razvoju odnosov, ko postaja človek človeku konkurent, medtem ko se merilo vrednosti posameznika izraža v lastništvu nad količino in vrednostjo potrošnih dobrin. Odtod tudi nekatere ocene o namenu in vsebini delovanja propagandnih sporočil: »propagandna služba nagovarja ljudi, da kupujejo stvari, ki jih ne potrebujejo, z denarjem, ki ga nimajo, da bi jim zavidali ljudje, ki jih ne marajo«.

Takih ocen čisto grobo in poenostavljeno najbrž ne moremo posploševati in jih uporabiti za naše razmere, kjer se vpliv socialistične družbene zavesti nedvomno vsaj malo pozna tudi v dejavnosti služb v OZD, ki se ukvarjajo s komercialo in propagando in pri ustreznih medijih, je pa v njih tudi precej resnice: da je tudi v naših propagandnih sporočilih močno zastopano propagiranje proizvodov z enim samim izključnim namenom — da se čimprej in čimbolje prodajo. Kakorkoli stvari obračamo, ostane dejstvo, da so vsa prizadevanja propagandne dejavnosti tudi pri nas usmerjena k temu, da tržišče prilagodijo proizvodnji, ne pa k raziskavi potreb, kako bi svojo dejavnost prilagodili zahtevam in razvoju individualne in družbene potrošnje.

(Gornje ugotovitve o prenašanju oziroma uporabi ciljev in vsebine gospodarskega komuniciranja iz tujih sistemov pa vsekakor v celoti veljajo za primere, ko nekatera naša podjetja kupujejo tujo industrijsko lastnino — licence, know how itd. — kjer so pogodbe poleg raznih diskriminacijskih klavzul vključevale tudi uvoz celotnega sistema reklame.)

Preden strnemo razmišljanja, ki nam jih vzbujajo gornje ugotovitve, nadaljujmo še z nekaterimi povzetki iz zborničnega gradiva za razpravo o tem fenomenu:

Poseben problem v okviru odtujenosti ekonomske propagande od združenega dela so viri in obseg sredstev za financiranje te dejavnosti v organizacijah združenega dela. Čeprav se financiranje dejavnosti ekonomske pripagande formalno pokriva z odločitvami delavskih svetov, se s sredstvi ekonomske propagande pogostoma še vedno razpolaga na podlagi posamično-skupinskega, ne pa družbenega interesa samoupravljalca — potrošnika. Z ustavo in zakonom o združenem delu je sicer jasno določeno, da delavci v TOZD razpolagajo z ustvarjenim dohodkom, iz

česar izvira tudi njihova pravica, da odločajo o vsebini, oblikah in aktivnostih ekonomske propagande kot sestavnem delu celotne gospodarske dejavnosti OZD. Kljub temu pa prihaja v praksi pri oblikovanju aktivnosti ekonomske propagande tudi do privatizacije odnosov, razsipništva, nesmotrnosti, izplačevanja osebnih provizij itd. Zaradi neobjektivnega komuniciranja OZD in zaradi propagiranja proizvodov, ki potrošniku ne dajejo ustreznih kvalitete, ki jih propagirajo, je jasno, da tudi sredstva, vložena v takšna propagandna sporočila, ne prinašajo proizvajalcem pričakovanih učinkov, niti ne zagotavljajo potrošnikom zelenih informacij, povzročajo le neracionalno potrošnjo proizvodov in storitev. Dogaja se celo, da »slabi« proizvodi terjajo dodatna sredstva za oblikovanje propagandnih sporočil, s katerimi skušajo OZD »nevtalzirati« slabe izkušnje potrošnikov oz. z namenom, da bi OZD ohranila svoj ugled kljub proizvodnji, propagandi in plasmaju proizvodov, ki ne ustrezajo karakteristikam tržnih zahtev. Takšni in drugi pojavi prispevajo k temu, da se velik del sredstev troši mimo vpliva in resničnega nadzora združenega dela (po nekaterih ocenah danes v Jugoslaviji porabijo za ekonomsko propagando 350—400 starih milijard, od tega v Sloveniji okoli 100—150 starih milijard!).

Nekatera vprašanja se nam ob teh ugotovitvah zastavljajo kar sama od sebe. Na kratko in preprosto:

Cilj kapitalistične ekonomije in s tem ekonomske propagande (skupaj z drugimi metodami komuniciranja) je, globalno vzeto, ustvarjanje (oz. vzdrževanje) potrošniške družbe, da bi s svojo potrošnjo zagotavljala cirkulacijo kapitala in s tem pričakovano profitno stopnjo. Ta krogotok sicer v veliki meri (zaradi visoke stopnje razvitosti proizvodnih sil in produktivnosti) zagotavlja tudi zadovoljevanje resničnih potreb prebivalstva, hkrati pa je ogromen del produkcije namenjen zadovoljevanju tistega dela potrošnje, ki je z vsiljivimi propagandnimi metodami ustvarjen umetno, z edinim namenom, da bi stregla logiki neprestanega pridobivanja profita. Še posebno ta del kapitalistične produkcije oz. cirkulacije kapitala terja ogromne stroške za komuniciranje s trgov (ekonomsko propagando), ki pa je, ker privatni kapital pač ne pozna druge logike, zanj neogibno nujno »zlo«.

Če pa je po drugi strani cilj naše socialistične ekonomije in proizvodnje (definicija bo seveda poenostavljena in površna) — zadovoljevanje tistih potreb delovnih ljudi (delavskega razreda), ki omogočajo vsem bolj zdravo in kulturno raven življenja, manj »težakšega napora« v gospodinjstvu in več prostega časa za humaniziranje lastne osebnosti, boljše pogoje za medsebojno komuniciranje, kulturo, izobraževanje, oddih, rekreacijo — ne pa zagotavljanje reprodukcijskega ciklusa katerekoli in kakršnekoli produkcije — potem se res lahko vprašamo, ali so za naše družbenoekonomske odnose in razmere dopustne — kapitalističnim družbenoekonomskim sistemom identične metode in oblike ekonomske propagande?

Cilj ekonomske propagande (in drugega komuniciranja OZD s tržiščem) naj bi bil potemtakem predvsem (če tvegamo to definicijo) *objektivno obveščanje potrošnikov* o možnostih proizvodnje (in storitev) in o neposredni ponudbi (izboru, kvaliteti, ceni itd.) te proizvodnje (in storitev) jugoslovanskih delovnih kolektivov na domačem trgu. (Ekonomska propaganda za tujino in iz tujine je téma zase in jo na tem mestu ne bomo načenjali.) To seveda še ni vse. Ekonomska propaganda ne more delovati sama zase, zaprta v svoje interese in zakonitosti, pač pa bi morala biti integrirana v celoten sistem trženja in planiranja kot funkcionalni podsistem upravljanja v organizaciji združenega dela. Zdaj pa se vsiljuje tudi tole vprašanje: če so v sistemu, kjer vlada absolutni imperativ zagotavljanja cirkulacije (oziroma obnavljanja, oplajanja itd.) kapitala (pri čemer je potrošnik zgolj manipuliran objekt), visoki stroški propagande »nujno zlo« (pri čemer tudi po oceni zahodnih strokovnjakov ogromen del ravno teh stroškov stalno uhaja vsaki kontroli smotrnega namena uporabe!), zakaj bi morali potem tudi v našem sistemu trženja upravljati ta denar na enak način in po enakih (ali vsaj čisto podobnih) metodah — če so naši cilji blagovne proizvodnje in s tem tudi trženja drugačni?

Nič ne trdimo, da bodo stroški celotnega sistema komunikacij in reklamiranja proizvodov v sistemu »objektivnega obveščanja potrošnikov« manjši. Tega za zdaj še ne vemo. Morda (in verjetno) bodo veliko več sredstev, kot se jih namenja danes, terjali raziskava tržišča, ugotavljanje resničnih individualnih in družbenih potreb prebivalstva, proučevanje zasičenosti tržišča z določenimi proizvodi in storitvami itd. Toda bistveno je nekaj drugega. Prej ali slej bomo morali odpraviti anahronizem, da naši proizvajalci prek ekonomske propagande (zahodnega tipa) rešujejo (oz. blažijo) na tržišču napake, do katerih je prišlo v načrtovanju proizvodnje ali pa v samem proizvodnem procesu. Eno je, da obvestiš potrošnika, da si dal na trg nov proizvod s tako in tako kvaliteto (uporabno vrednostjo) in po taki in taki ceni, ali pa da razprodajaš zalogo po nižji ceni zaradi takih ali drugačnih razlogov — povsem druga stvar pa je, če poizkušaš tržišču »za vsako ceno« vsiliti neko »zaplanirano« produkcijo, za kar še dodatno zapravljaš *družbena sredstva*. Ta »sredstva« pa konec koncev plača potrošnik, delavec, delavski razred — prek splošne inflacijske spirale cen, na katere močno učinkujejo tudi taki stroški.

Sicer pa nam gradivo (teze za razpravo), ki so ga pripravili na zbornici, ponuja v zvezi s tem, kakšni naj bi bili vsebina in funkcija ekonomske propagande, nekatere opredelitve:

Ekonomska propaganda kot element sistema gospodarskega komuniciranja mora biti zasnovana na vsebinskih značilnostih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Ekonomska propaganda ne more biti samo domena trgovine oz. služb za ekonomsko propagando, niti ne moremo samo tem organizacijam združenega dela nalagati nalog v zvezi

s podružbljanjem ekonomske propagande. Pojmovati jo moramo kot skupno, s samoupravnimi sporazumi urejeno dejavnost, ki skozi strokovno utemeljeno delovanje v okviru odnosov med proizvodnimi in trgovinskimi OZD ter ob vključevanju drugih institucij uresničuje naloge v zvezi z obveščanjem potrošnikov o asortimanu, kvaliteti in ceni blaga oz. storitev ter omogoča gospodarski razvoj na osnovi produktivnejšega dela in odpravljanja neskladij med ponudbo in povpraševanjem.

V tem procesu ima organizirana potrošnja poseben pomen, saj postaja subjekt ekonomske propagande in prispeva k razvoju gospodarjenja s človeškim delom, ki ga opredeljuje delavec s svojimi idejami, kulturnimi in drugimi vrednotami oz. potrebami. Zato mora ekonomska propaganda samoupravnega združenega dela izvajati svoj vpliv ne samo na strukturo tekoče potrošnje, marveč tudi na njen prihodnji razvoj oz. na strukturo investicijske potrošnje (planiranje!). Tako lahko samoupravno zasnovana ekonomska propaganda oz. komuniciranje v širšem pomenu prispeva k odpravljanju vzrokov nelojalne konkurence, medsebojnega zavajanja, kršitev enotnosti jugoslovanskega tržišča ter odporov in dilem, s katerimi se srečujemo v vsakodnevni praksi.

Skratka, na dlani je, da bi morala naša socialistična samoupravna družba poiskati neke racionalnejše načine tržnih komunikacij, kot jih uporablja danes. Uveljavljati pa bi jih morali postopoma, tako da bi vse OZD začele svojo lastno dejavnost prilagajati potrebam, zahtevam in razvoju individualne in družbene potrošnje, namesto da so njihova prizadevanja (in stroški) usmerjeni v obratno smer, to je v prilagajanje tržišča njihovim proizvodnji.

Ena od tem, ki so jo zbornična izhodišča za razpravo posebej poudarila, zadeva moralno-etične vidike ekonomske propagande. Spoštovanje človekovih delovnih naporov namreč predvsem zahteva, da preprečujemo poizkuse propagiranja življenjskih modelov, ki so tuji idealom in ciljem naše družbe. S tem v zvezi bi se morali odločno upreti propagandnim sporočilom, ki lahko v potrošnikih vzbudijo želje po kopičenju bogastva, nagem uspehu, brezdelnem življenju, favoriziranju potrošnje dragocenih predmetov, vsiljevanju emblemov oz. simbolov tujega porekla, imitiranju tujih imen in presajanju tujih vrednot itd. Vgrajevanje takšnih prvin v ekonomsko propagando po svoje še dodatno negativno vpliva, če so sporočila zasnovana na izrabljanju lahkovernosti in neznanja potrošnikov. V dosednji praksi oblikovanja in distribucije propagandnih sporočil je precej takšnih poskusov vplivanja na človekovo zavest, kar pa je še posebej škodljivo pri sporočilih, ki so namenjena mladini. Zato bo v zvezi s takšnimi pojavi potrebno jasno izoblikovati nekatera osnovna etično-moralna načela, ki bi omogočila, da se zaostri odgovornost nosilcev propagandne aktivnosti z vidika uporabe oz. vnašanja sporočil, ki deformirajo socialistične vrednote.

Naposled se tudi v delovanju in obnašanju medijev, ki jih uporablja ekonomska propaganda, to je v njihovih koncepcijah oblikovanja pro-

gramske politike, zrcali nasprotje med vsebino sporočil in splošno proklamiranimi idejnimi izhodišči. Takšni pojavi so značilni celo za različne redakcije v okviru istega medija, ki deluje na podlagi enotne programske orientacije oz. izdajateljske koncepcije. S tem v zvezi se namreč vse prevečkrat pojavlja mnenje, da tisto, kar naročnik plača, ni podvrženo oceni redakcije in zato tudi ni nujno, da je povsem v skladu s splošnimi družbenimi napor. Eden od glavnih vzrokov za to tiči v tem, da se še vedno vztraja bolj pri funkciji posredništva plačilnih sporočil, kot pa pri razvijanju redakcije za ekonomsko propagando, ki bi vodila celovito, predvsem pa aktivno programsko politiko zbiranja, obdelave in selekcioniranja posebnih propagandnih sporočil. Delno je sicer v Sloveniji, kot ugotavljajo, v tem pogledu le dosežen napredek: kot rezultat razprav in razčiščevanja vloge ekonomske propagande so pri medijih organizirane posebne redakcije za ekonomsko propagando, ki se vse bolj intenzivno vključujejo v programsko skupnost medijev, še posebej pa v širši okvir politično-informativnih programov.

Če se na koncu vprašamo, kakšne so možnosti, da bi opisano stanje začeli spreminjati v nakazani smeri, odgovor seveda ne more biti najbolj optimističen. Tradicionalna pojmovanja in praksa (in posebni interesi) so se vse predolgo utrjevali v zavesti naših gospodarskih kadrov. Enega prvih realnih posegov bo najbrž treba napraviti v smeri sprememb in dopolnitev zakonskih predpisov, ki obravnavajo to področje, da bi za začetek odločneje zavrli vsaj najbolj izrazite negativne pojave (nelojalna konkurenca, reklamne nagradne igre itd.) Doslej je že bilo nekaj poskusov samoupravnega urejanja ekonomske propagande, zelo malo pa je bilo odločnega ukrepanja. Za zdaj se (med drugim) konkretno pričakuje od Gospodarske zbornice Jugoslavije, da se bo skupaj z ustreznimi družbenimi in strokovnimi organizacijami zavzela za to, da bodo sprejeti predpisi, dogovori, kodeksi, uzance in druge norme obnašanja na tem področju, s katerimi bo možno preprečevati zlorabe; hkrati pa naj bi se mnogo širše in odločneje poudarjali kult dela, ustvarjalnost in socialistične vrednote.

Toda vse to bo res šele prvi korak.

Naslednji korak bi morali verjetno pričakovati od političnih dejavnikov, da sprožijo proces korenitega preoblikovanja ciljev in metod ekonomske propagande v duhu novih družbenoekonomskih odnosov.

Sicer pa je tudi namen tega sestavka, da spodbudi razmišljanja o tem, kako usmeriti tovrstno družbeno akcijo.

Študij na FSPN

(Vsebina in usmeritve študija sociologije, politologije, novinarstva, samoupravljanja s temelji marksizma in splošne ljudske obrambe)

I. SPLOŠNO O ŠTUDIJU NA FAKULTETI

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani je visokošolska delovna organizacija, ki vzgaja in izobražuje strokovnjake in znanstveni naraščaj na področju socioloških, politoloških, komunikoloških in obrambnih ved. Učni načrt, po katerem uresničuje fakulteta svoje vzgojno-izobraževalne cilje, temelji na dosežkih sodobne znanosti, zlasti marksizma in prakse samoupravnega socializma. Razen temeljnih (matičnih) družboslovnih disciplin (sociologija, politologija, komunikologija in obrambne vede) so v učni načrt vključeni tudi drugi sklopi predmetov, ki dajejo znanja iz marksistične filozofije, ekonomije, antropologije, psihologije, sodobne zgodovine, socialne demografije in drugih sorodnih znanstvenih disciplin.

V organizacijskem in vsebinskem pogledu se študij na fakulteti deli na pet študijskih smeri — sociološko, politološko, novinarsko študijsko smer, smer za splošno ljudsko obrambo ter smer za samoupravljanje s temelji marksizma. Učni načrt je tako zasnovan, da zagotavlja tesno vsebinsko povezanost posameznih smeri; to velja še posebej za smeri »Samoupravljanje s temelji marksizma« in »Splošna ljudska obramba«, ki sta zasnovani izrazito interdisciplinirano. Zaradi tega je študij v prvih dveh letnikih za štiri smeri v temelju enoten, medtem ko se študij na smeri SLO nekoliko razlikuje.

Smeri, na katere je razdeljen študij v tretjem letniku, se še dodatno diferencirajo. Tako se *sociološka smer* deli na analitično-raziskovalno in kadrovsko organizacijsko usmeritev ter usmeritev za socialno delo, *politološka smer* na družbenopolitično ter mednarodno-politično usmeritev, *novinarska smer* na družbeno-politično in informacijsko-organizacijsko usmeritev. Študijske usmeritve so zasnovane dinamično in omogočajo z različnimi sklopi izbirnih predmetov nadaljno diverzifikacijo izobrazbenih profilov ter s tem približevanje pedagoškega procesa dejanskim potrebam družbene prakse.

Na fakulteti študirajo redni študenti in študenti, ki so že zaposleni (študij ob delu); fakulteta organizira tudi podiplomski (magistrski in

specialistični) študij ter podeljuje doktorate znanosti s področja socioloških, politoloških in komunikoloških ved. V okviru svojega centra za družbenopolitično izobraževanje izvaja fakulteta tudi dopolnilno izobraževanje za diplomante in druge strokovne profile ter različne zvrsti širokega družbenopolitičnega izobraževanja.

V prvi letnik fakultete se lahko vpišejo brez preskusnega izpita tisti kandidati, ki so uspešno končali (z zaključnim izpitom) gimnazijo, ekonomsko srednjo šolo, srednjo politično šolo ali drugačno štiriletno srednjo šolo ter izpolnjujejo druge pogoje za vpis. Za kandidate, ki so končali triletno poklicno šolo s priznanim statusom srednje šole, veljajo enaki vpisni pogoji kot za druge kandidate, le da morajo pred vpisom uspešno opraviti preskusne izpite iz predmetov: osnove obče sociologije, družbenopolitična ureditev SFRJ, obča zgodovina in zgodovina narodov SFRJ ter znanje tujega jezika. Kandidati za vpis na obrambni študij potrebujejo priporočilo oddelka za ljudsko obrambo občine, v kateri imajo stalno bivališče.

V študij ob delu se lahko vključijo tisti kandidati, ki izpolnjujejo vse pogoje za vpis, pa zaradi delovnega razmerja ali drugih upravičenih razlogov niso mogli sodelovati v rednem študijskem procesu.

Fakulteta se v sodelovanju z ustreznimi družbenimi dejavniki prizadeva, da bi bil v prihodnje vpis na fakulteto čimbolj usmerjen. Usmerjen vpis naj bi zagotovil: upoštevanje individualnih študijskih interesov in želja ter družbenih potreb.

Diplomanti višjih šol in I. stopenji študija na visokošolskih zavodih lahko nadaljujejo študij v tretjem letniku fakultete na katerikoli študijski smeri. Pri tem so dolžni opraviti diferencialne izpite, ki so določeni z vpisnimi pogoji. Število diferencialnih izpitov je odvisno od tega, katero vrsto višje šole so študentje, ki nameravajo nadaljevati študij, pred tem končali.

Za študente drugih visokošolskih organizacij lahko fakulteta organizira tudi A in B študij.

Vsi študenti — razen študentov ob delu — so dolžni sodelovati v rednem študijskem procesu. Ta vsebuje razen predavanj in seminarov vaj še ekskurzije, hospitacije, uvajanje študentov v raziskovalno delo ter druge študijske oblike. V okvir rednega študijskega procesa sodi tudi opravljanje študijske prakse v organizacijah združenega dela ali drugih organizacijah in skupnostih. Študijsko prakso opravljajo študenti prvega, drugega in tretjega letnika, njen namen pa je povezovanje pridobljenega znanja z družbeno prakso in uvajanje v problematiko bodočega poklicnega dela.

Pri izvajanju študija za študente ob delu upošteva fakulteta njihov specifični položaj ter jim skuša tako v organizacijskem kot pedagoškem pogledu čimbolj olajšati študij. Pri tem se fakulteta opira na dolgoletne izkušnje s študijem ob delu. Študenti ob delu so predvsem dolžni obiskovati zgoščena predavanja iz predmetov učnega načrta, izpite pa lahko

opravljajo med študijskim letom. Pomembna olajšava je tudi v tem, da je študijsko leto za študente ob delu daljše od običajnega in traja največ tri semestre. Velja se dodati, da je interes za študij ob delu velik ter da število študentov ob delu na fakulteti vedno narašča.

Pri opravljanju preskusov znanja iz posameznih predmetov, ki jih določa učni načrt ter drugih študijskih obveznosti, med katere sodi v prvem, drugem in tretjem letniku tudi izdelava seminarske naloge, je uveljavljeno načelo spretnosti; študent se lahko vpiše v višji letnik le tedaj, ko je opravil vse študijske obveznosti v nižjem letniku. Študent lahko (ob določenih pogojih) vpisuje hkrati dve študijski smeri. Po opravljenih študijskih obveznostih v četrtem letniku pridobi študent — potem ko obrani pismeno diplomsko nalogo — diplomu iz vpisane študijske smeri. *Strokovni nazivi diplomantov so: diplomirani sociolog, diplomirani politolog, diplomirani novinar, diplomirani profesor ljudske obrambe in diplomirani organizator ljudske obrambe in zaščite. Diplomant, ki uspešno opravi študij pedagoške smeri ali opravi dodatne obveznosti iz pedagoške skupine predmetov, pridobi strokovni naziv profesorja sociologije ali profesorja politologije.*

Pomembna komponenta vzgojno izobraževalnega dela na fakulteti je vključevanje študentov v znanstveno-raziskovalno delo. Za to obstaja obilo možnosti, saj na fakulteti deluje sedem raziskovalnih centrov (Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Center za raziskovanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij, Center za proučevanje religije in cerkve, Center za politološke raziskave, Center za družbeno komuniciranje, Marksistični center ter Računski center), ki so povezani v *Raziskovalni inštitut fakultete*. Študentje se v teh centrih vključujejo v posamezne faze raziskovalnega dela, v Računskem centru pa se posebej seznanjajo z uporabo računalniške tehnike v družboslovju. Vključevanje v raziskovalno delo poteka prek posameznih predmetov, raziskovalnih seminarjev, študijske prakse in drugih oblik.

Na fakulteti deluje tudi specializirana knjižnica in dokumentacija, ki skrbi za nabavo in posredovanje knjig ter zbiranje in posredovanje znanstvenih informacij s področij, s katerimi se fakulteta posebej ukvarja. Poleg knjižnih publikaj ima knjižnica tudi številne domače in tuje strokovne revije.

Fakulteta skrbi za izdajanje učbenikov, skript in drugih učnih pripomočkov, pri čemer skuša še posebej upoštevati potrebe študentov ob delu. S temi prizadevanji je povezano izdajanje — v sodelovanju z mariborsko založbo Obzorja — zbirke Sociološka in politološka knjižnica, v kateri objavljajo svoja znanstvena dela sodelavci fakultete, ter izdajanje revije Teorija in praksa, ki pri posredovanju znanstvenih raziskav posveča posebno pozornost disciplinam, ki jih goji fakulteta.

Fakulteto upravljajo — v sodelovanju s širšimi družbenimi dejavniki — delavci fakultete skupaj s študenti. Zaradi tega so študenti, tako redni kakor študenti ob delu, enakopravno vključeni v fakultetne samoupravne

organe. V fakultetnem svetu deluje poleg delegacije uporabnikov in ustanoviteljev ter delegacije fakultetnih delavcev tudi študentska delegacija. Dosedanje izkušnje kažejo, da študentska samoupravna aktivnost lahko pomembno prispeva k uspešnemu delovanju fakultete.

II. ORIS ŠTUDIJSKIH SMERI

1. Sociološka smer

Učni načrt za sociološko smer upošteva povezanost socioloških ved s sorodnimi politološkimi in komunikološkimi vedami tako, da vključuje v študij temeljne politološke in komunikološke predmete. To velja predvsem za prvi in drugi letnik, deloma pa tudi za tretji in četrti letnik. V načrt so vključeni tile politološki in komunikološki predmeti: samoupravni sistem SFRJ, obča politologija, obča komunikologija, mednarodni odnosi, družbeno politično združevanje v SFRJ, novejša zgodovina z zgodovino delavskega gibanja. Profili sociologov terjajo široko marksistično družboslovno izobrazbo, zato je v učni načrt vključen sklop filozofskih predmetov (zgodovina marksizma, filozofski temelji marksizma, aktualni problemi marksizma) in sklop ekonomskih predmetov (politična ekonomija, ekonomski sistem SFRJ, ekonomika delovnih organizacij). Nekaj predmetov učnega načrta pa je interdisciplinarne narave, kot npr. socialna in politična antropologija, socialna in politična psihologija, teorija in praksa samoupravljanja.

Sociološki predmeti so zasnovani in razporejeni tako, da dajejo diplomantom predvsem obče-teoretično in metodološko znanje. To so npr. predmeti: obča sociologija, socialna demografija, sodobne sociološke teorije in temelji družboslovne statistike; metodologija družboslovnega raziskovanja I. in II. ter statistični praktikum s programiranjem. Sklop metodoloških predmetov usposablja diplomante za analizo socioloških pojavov, za empirično sociološko raziskovanje ter za vrednotenje in uporabljanje empiričnih podatkov. Predmeti posebnih sociologij zadevajo posamezne sfere družbenega življenja kot npr.: sociologija dela, sociologija lokalnih skupnostih, sociologija kulture, sociologija religije, sociološki znanosti in znanja, sociologija družine itd. Obči in posebni sociološki predmeti so usmerjeni k splošnim in primerjalnim pristopom k sodobnim družbenim problemom, še posebej k proučevanju sodobnega socializma in jugoslovanske samoupravne socialistične družbene prakse, s čimer sociološki študij pridobiva aktualnost.

Sociološka študijska smer se cepi na tri usmeritve: na raziskovalno analitično, kadrovsko organizacijsko in usmeritev za socialno delo. Usmeritveni študij se začne v tretjem letniku; to še posebej omogoča široko vključevanje diplomantov sorodnih višjih šol in I. stopenj družboslovnih fakultet ter omogoča smotrno vključevanje diplomantov v družbenopolitično prakso.

a) Raziskovalno analitična usmeritev

Namenjena je izobraževanju profila diplomantov, ki se kot analitiki in raziskovalci zaposlujejo v družbeno političnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih, v javni upravi, družbenopolitičnih organizacijah in ustanovah (institucijah): v industriji, kmetijstvu, turizmu, zdravstvu, urbanizmu, socialnem varstvu, prosveti, kulturi, rekreaciji itd. Učni načrt omogoča poglobljeno metodološko in teoretično znanje (metodologija družboslovnega raziskovanja II, raziskovalni proseminar in statistični praktikum, razvoj socioloških teorij).

Ob tej metodološki in teoretični osnovi je usmeritvena zasnova zelo fleksibilna. S sklopi izbirnih predmetov v obeh letnikih se lahko izobražujejo posebni profili sociologov, ki jih potrebuje družbena praksa. Kot primere takih profilov navajamo: industrijskega sociologa, sociologa strokovnjaka za problematiko notranjih in zunanjih migracijskih gibanj, sociologa strokovnjaka za vprašanja religije in cerkve, sociologa strokovnjaka za marketing, sociologa strokovnjaka za demografsko načrtovalno problematiko itn. Analitično raziskovalna usmeritev daje možnosti za specializiran študij posameznih socioloških disciplin v povezavi z ustreznimi politološkimi in komunikološkimi disciplinami. Posebni profili sociologov se morejo izobraževati tudi s povezovanjem posebnih socioloških in drugih predmetov v ustrezne predmetne sklope: družbeno-prostorsko planiranje, urbana in ruralna sociologija, sociologija družine, sociologija mladine, sociologija kulture, sociologija religije, sociologija umetnosti itn.

b) Kadrovska organizacijska usmeritev

Izobražuje sociologe strokovnjake za analitično, svetovalno in organizacijsko delo v kadrovske organizacijskih sektorjih delovnih organizacij, ki so usposobljeni, da se ukvarjajo s problematiko planiranja in izobraževanja kadrov, s sprejemanjem in odpuščanjem delavcev, z delovnimi razmerji in delovnimi spori; s poklicno promocijo delavcev, z vrednotenjem in nagrajevanjem dela ter z uvajanjem vseh tistih dejavnikov, ki ustvarjajo ustrezno socialno in psihološko klimo v delovnih organizacijah.

Sociologi strokovnjaki za kadrovske organizacijske vprašanja se ne vključujejo le v delo gospodarskih organizacij, marveč tudi v ustanove javne uprave, družbenopolitične in samoupravne interesne skupnosti ter v družbenopolitične organizacije. Učni načrt vsebuje poleg občnih socioloških predmetov (v prvem in drugem letniku) še poglobljeno proučevanje metodologije družboslovnega raziskovanja (metodologija družboslovnega raziskovanja II.), vrsto posebnih socioloških in drugih družboslovnih predmetov (teorija organizacij, ekonomika OZD, delovno in organizacijsko pravo), psihološke predmete (obča psihologija, psihologija in fiziologija dela), predmete, ki zagotavljajo diplomantu obvladovanje različnih kadrovskega tehnik in drugih strokovnih opravil (metode in tehnike kadrovanja, vrednotenje dela, planiranje in razvoj kadrov) ter

predmete, ki še posebej poudarjajo marksistično socialistično samoupravno zasnovanost tega študija: (filozofski temelji marksizma, zgodovina marksizma, aktualni problemi marksizma, politična ekonomija, ekonomski sistem SFRJ, samoupravni sistem SFRJ, družbenopolitične organizacije v SFRJ, kadrovska politika v jugoslovanski družbi, teorija in praksa samoupravljanja itd.).

c) Usmeritev za socialno delo

Izobražuje sociologe strokovnjake za analitično raziskovalno in organizacijsko delo na področju socialnih dejavnosti v gospodarstvu, zdravstvu, izobraževalnih institucijah, v institucijah socialnega skrbstva, v samoupravnih interesnih skupnostih (skupnostih pokojninskega, invalidskega, zdravstvenega zavarovanja), zavodih za zaposlovanje, krajevnih skupnostih itn.). Učni načrt vsebuje razen socioloških in drugih predmetov še sklope predmetov, ki poglobljajo metodološko znanje (metodologija družboslovnega raziskovanja II, raziskovalni proseminar in statistični praktikum), sklope posebnih socioloških in interdisciplinarnih predmetov (teorija organizacij, socialna patologija, sociologija religije, teorija in praksa samoupravljanja); dalje sklope predmetov, ki zadevajo sociološke probleme in socialno politiko (sociologija družine, sociologija starostnih skupin, temelji socialne politike in sodobni sistemi socialne politike), sklope predmetov, ki zadevajo socialno delo (teorija in praksa socialnega dela, psihologija socialnega dela).

V okviru te usmeritve se je možno usposablјati za poklic rehabilitacijskega svetovalca z dvema kompleksnima predmetoma: teorija za rehabilitacije in teorija ter tehnika svetovanja.

2. Politološka smer

Učni načrt za politološko smer upošteva povezanost političnih ved s sorodnimi sociološkimi in komunikološkimi vedami tako, da vključuje temeljne sociološke in komunikološke predmete. To velja predvsem za prvi in drugi letnik in deloma tudi za tretji in četrti letnik. V načrt so vključeni naslednji neizbirni sociološki in komunikološki predmeti: obča sociologija, obča komunikologija, sociologija lokalnih skupnosti, sociologija dela, sociologija in politologija ljudske obrambe, sociologija religije. Profili politologov enako kot sociologov terjajo široko družboslovno marksistično izobrazbo. Zato so v učni načrt vključeni isti sklopi filozofskih ter ekonomskih predmetov kot za sociologe. V enakem obsegu kot za sociologe so v načrt vključeni tudi nekateri izbirni predmeti interdisciplinarne narave.

Politološki predmeti so tako zasnovani in razporejeni, da dajejo diplomantom najprej obče teoretično in metodološko znanje. To so pred-

vsem: novejša zgodovina z zgodovino delavskega gibanja, obča politologija, zgodovina politične misli, temelji družboslovne statistike, metodologija družboslovnega raziskovanja, statistični praktikum s programiranjem in politična prakseologija. Predmeti posebnih politologij so naravnani k posameznim sferam in delom političnega življenja kot so npr. samoupravni sistem SFRJ, mednarodni odnosi z zunanjo politiko SFRJ, družbenopolitične organizacije SFRJ, sodobni politični sistemi, samoupravno pravo s temelji pravnega sistema, sociologija in politologija ljudske obrambe, teorija in praksa samoupravljanja, mednarodni odnosi II in aktualni problemi mednarodne skupnosti. Tudi za politološko študijsko smer velja, da je poleg splošnih in primerjalnih pristopov k sodobni politični družbi izrazito usmerjena tudi v preučevanje sodobnega socializma in jugoslovanske samoupravne družbenopolitične prakse, s čemer izkazuje politološki študij tudi svojo popolno odprtost k aktualnim družbenopolitičnim dogajanjem doma in na tujem.

Politološka študijska smer se cepi na dve usmeritvi: na družbenopolitično in mednarodno politično. Usmeritveni študij začne v četrtem letniku. Tako kot pri sociološki smeri tudi politološki študij še posebej omogoča široko vključevanje diplomantov ustreznih višjih šol in I. stopenj družboslovnih fakultet, hkrati pa v večji meri omogoča smotno vključevanje diplomantov v družbenopolitično in poklicno prakso.

a) Družbenopolitična usmeritev

Poklicne dolžnosti in možnosti politologov — strokovnjakov za družbenopolitična vprašanja so izhodišče učnega načrta družbenopolitične usmeritve. Razvoj samoupravljanja in dinamično življenje v jugoslovanski družbi terjata od politologov družbenopolitične usmeritve ne le to, da pridobe vsestransko družboslovno izobrazbo in politično kulturo, ki je potrebna za spoznavanje in dojemanje celotnega družbenega dogajanja, ampak je zanje nujno tudi specialno politološko znanje, brez katerega se sodoben politolog ne more uveljaviti kot poseben poklic. Družbenopolitična usmeritev politološke smeri je oblikovana tako, da v celoti ohranja politološki profil.

Družbenopolitična usmeritev usposablja študente za tista opravila in poklice v družbenopolitični praksi, za katera je potrebno strokovno poznavanje in proučevanje političnih odnosov. Predmeti družbenopolitične usmeritve so oblikovani tako, da upoštevajo razvejanost sistema družbenega samoupravljanja ob vsebinskem usmerjanju organiziranih zavestnih sil naše družbe. Čeprav je dan velik vsebinski poudarek na »specialistične« politološke predmete (npr. politična prakseologija, družbenopolitično organiziranje, sociologija in politologija ljudske obrambe), je vendar vse bolj interdisciplinarna členitev sodobne družboslovne znanosti prispevala k temu, da je tudi v načrtu družbenopolitične

usmeritve uveljavljen interdisciplinarni prijem, kar se kaže zlasti v vključevanju takšnih predmetov, kot sta npr. sociologija lokalnih skupnosti in sociologija dela. Profila politologa družbenopolitične usmeritve politološke smeri si ne moremo zamisliti brez soočanja z dosežki in problemi politične prakse, pri čemer je v učnem načrtu družbenopolitične usmeritve v veliko korist predmet »teorija in praksa samoupravljanja«. Družbenopolitična usmeritev se odziva spremembam, ki jih v naš sistem prinaša nova ustavna in zakonska ureditev in zato primerno pozornost posveča problematiki pravnega sistema SFRJ, finančnemu sistemu in javni upravi. Širok spekter izbirnih predmetov funkcionalno dopolnjuje stabilni del študijskega načrta družbenopolitične usmeritve politološke smeri. Tako oblikovan študijski načrt družbenopolitične usmeritve daje mnogo bolj kot doslej diplomantom možnost, da opravljajo dela in naloge v skupščinskih telesih, v strokovnih službah, v izvršilno političnih in upravnih organih — prav tako pa tudi v strokovnih in analitičnih službah družbenopolitičnih organizacij.

b) Mednarodno-politična usmeritev

Ta usmeritev je druga usmeritev, ki jo študijski načrt določa v okviru politološke smeri študija. Študij je zasnovan tako, da študentje v 1. in 2. letu študija pridobijo temeljno splošno družboslovno znanje in še posebej izčrpno poznavanje marksistične teorije, enako kot vsi študentje (politologi, sociologi in novinarji) na fakulteti. Tretji letnik je po učnem načrtu namenjen osvajanju temeljnega politološkega znanja — vendar z že delno usmeritvijo k »mednarodni« problematiki (zlasti v predmetu mednarodni odnosi). Četrty letnik (skupaj z delom programa tretjega letnika) in priprava za diplomu pa naj bi dali študentom zaokroženo obvladanje teorije mednarodnih odnosov in razvoja mednarodne skupnosti, ekonomske problematike v sodobni mednarodni skupnosti, poznavanje normativne nadgradnje mednarodne skupnosti in še posebej poznavanje razvoja in zakonitosti mednarodnega delavskega gibanja. Pri tem študentje v enaki meri kot študentje družbenopolitične usmeritve politološke smeri študija — spoznavajo probleme in zakonitosti razvoja samoupravnega socializma v SFRJ. Posebnost je program zadnjega semestra študija, ki je v pretežni meri namenjen predmetu »aktualni problemi mednarodnih odnosov«. Ta predmet omogoča analizo posameznih izbranih aktualnih problemov in uporabo interdisciplinarnega pristopa in raziskovalne metode, povezovanje teorije in prakse; ni torej le korak k diplomskemu delu študenta, temveč tudi k njegovi kasnejši poklicni in interesni usmeritvi.

Namen mednarodne politične usmeritve je zagotoviti v Sloveniji potreben kader za raziskovalno analitsko in praktično operativno delo na področju mednarodnih odnosov, hkrati pa postaviti temelje prihodnjemu razvoju znanosti pri nas na številnih področjih mednarodnih

odnosov. Praktično pa so možne zaposlitve v zunanji službi organov federacije (zlasti v diplomatski in konzularni službi), v ustreznih službah SR Slovenije in občin (zlasti obmejnih), v strokovnih službah družbenopolitičnih organizacij, v zunanjepolitičnih redakcijah, v službah mednarodnih organizacij, v večjih organizacijah združenega dela itn.

3. *Novinarska smer*

Novinarski študij je zasnovan na predmetih splošnoizobraževalnega pomena, ki omogočajo razumevanje splošnih in posebnih družbenih pojavov, procesov in odnosov ter njihovih zakonitosti, posredujejo oblike družbene zavesti in obvladovanje znanstvenih raziskovalnih pristopov k družbenim procesom in odnosom, k njihovem pojasnjevanju in razreševanju.

V to skupino predmetov sodijo med drugim filozofski temelji marksizma in zgodovina marksizma, novejša zgodovina z zgodovino delavskega gibanja, politična ekonomija, občja sociologija, sociologija dela, sociologija lokalnih skupnosti in sociologija religije, občja politologija, socialna in politična antropologija, socialna in politična psihologija, občja komunikologija, mednarodni odnosi, sodobni politični sistemi.

Na predmete, ki obravnavajo metodološka vprašanja in tehnike empiričnega raziskovanja družbenih pojavov, procesov in odnosov, odpade približno desetina skupnega fonda ur predavanj in vaj. To so osnove sociološke statistike, raziskovalni seminar, metodologija sociološkega raziskovanja in statistični praktikum s programiranjem.

V posebni skupini predmetov, ki so potrebni novinarjem, so predmeti, ki obravnavajo družbeno ureditev SFRJ, njene institucije, procese in odnose. Sem sodijo zlasti socialna in politična zgodovina Jugoslavije, samoupravni sistem SFRJ, ekonomski sistem SFRJ, teorija in praksa samoupravljanja in družbenopolitične organizacije SFRJ.

Med druge predmete, ki oblikujejo splošni izobrazbeni profil novinarja, sodijo še nekateri izbirni predmeti, tuj jezik in temelji SLO.

Razen zgoraj naštetih predmetov, ki zagotavljajo splošno izobrazbo bodočih komunikologov in novinarjev, vpisujejo študenti novinarske smeri študija tudi vrsto specifičnih novinarskih predmetov.

Ti predmeti posredujejo znanja, ki so potrebna za opravljanje novinarsko publicistične dejavnosti, usposabljaajo pa študente tudi za analizo množičnih komunikacij oziroma informacijsko-dokumentacijskih procesov in odnosov. Gre za predmete: temelji publicistike, slovenski jezik in časopisna stilistika, teorija in praksa novinarskih zvrsti, razvoj slovenskega in jugoslovanskega novinarstva, razvoj svetovnega novinarstva, sredstva obveščanja — tisk, radio in televizija, teorija množičnih komunikacij in metode raziskovanja, sistem informiranja SFRJ, politična in ekonomska propaganda, komuniciranje v združenem delu.

Tako kot druge smeri se tudi novinarska začne v tretjem letniku, v četrtem pa se študij razveja in študentje vpišejo *družbenopolitično ali informacijsko-organizacijsko usmeritev*.

a) Družbenopolitična usmeritev

Ta usmeritev zagotavlja sorazmerno širok izobrazbeni in delovni profil, ki je potreben za opravljanje novinarskega dela na številnih področjih notranje politike. Usmeritev vpisujejo študenti, ki bodo delovali zlasti v časopisnih uredništvih, na radiu in televiziji pa tudi pri poročevalskih agencijah ali pri glasilih združenega dela.

Študentje lahko vplivajo na svoj izobrazbeni profil tudi z vpisovanjem tako imenovanih izbirnih predmetov, ki po eni strani ustrezajo individualnemu študijskemu interesu po drugi strani pa omogočajo tudi uveljavljanje objektivnih nagnenj za novinarsko in publicistično udejstvovanje.

Študij na družbenopolitični usmeritvi posreduje tudi osnove in oblikuje dispozicije za specifično usposabljanje na številnih področjih družbenopolitičnega delovanja, ki so na voljo novinarstvu in publicistiki.

b) Informacijsko-organizacijska usmeritev

Študij na tej usmeritvi usposablja zlasti novinarje — organizatorje informacijsko-komunikacijskih procesov in odnosov ter sredstev obveščanja, novinarje glasil in biltenov v združenem delu, sodelavce informacijsko dokumentacijskih centrov, informatorje in komunikatorje za stike z javnostjo ipd.

Ustrezno usposobljeni diplomanti te usmeritve se lahko usmerijo v delo družbenopolitičnih skupnosti, družbenopolitičnih organizacij in samoupravnih skupnosti, kakor tudi v delo organizacij združenega dela, ki imajo razvite informacijsko-komunikacijske sisteme in službe ter se ukvarjajo z informacijsko politično in propagandno-politično dejavnostjo, zagotavljajo boveščanje delegatov skupščinskih zborov in delegatov samoupravnih interesnih skupnosti, vzdržujejo stike z javnostjo ali proučujejo informacijsko-komunikacijske procese in odnose, pretok informacij, njihovo vsebino itd.

Specifični predmeti za to usmeritev so razen drugih predmetov še: politična in ekonomska propaganda, komuniciranje v združenem delu, teorija množičnih komunikacij in metode raziskovanja pa tudi poznavanje področja bibliotekarstva in dokumentalistike.

Tudi na tej usmeritvi lahko študent vpliva na svoj izobrazbeni profil z vpisovanjem izbirnih predmetov ali predmetov družbenopolitične usmeritve novinarskega študija.

Za oblikovanje izobrazbenega in delovnega profila novinarskih kadrov so zelo pomembni tudi stiki in študijska praksa v uredništvih množičnih medijev, ki tako po svoji strani prispevajo k neposrednem povezovanju pedagoškega in študijskega procesa s potrebami in značilnimi zakonitostmi prakse.

4. Študij samoupravljanja s temelji marksizma

Študij samoupravljanja s temelji marksizma je interdisciplinarna študijska smer, ki povezuje sociološko in politološko smer ter skupino pedagoških, andragoških in didaktičnih predmetov in izobražuje bodoče pedagoške delavce za potrebe usmerjenega izobraževanja (srednje šole) za predmeta »samoupravljanje s temelji marksizma« in »sociologija«.

Študij je prvi dve leti enoten, v tretjem in četrtem letniku pa vključuje predmete sociološke, politološke in pedagoško didaktične skupine, ki največ prispevajo k oblikovanju profila profesorja sociologije oz. politologije. Pedagoška skupina predmetov vključuje naslednje predmete: uvod v pedagogiko z didaktiko, izbrana poglavja iz psihologije, uvod v andragogiko z didaktiko, sociologija vzgoje in izobraževanja, metodika predmeta STM. Razen teh sta še naslednja obvezna predmeta: sociologija morale in sociologija znanosti in znanja. Izbirni predmeti te smeri pa omogočajo študentom, da poglobijo in razširijo znanje iz temeljnih socioloških in politoloških predmetov. Takšna zasnova študija na tej smeri zagotavlja diplomantom zakroženo znanje iz običajnih teoretičnih problemov družbe oz. družboslovja, jim omogoča razumevanje in sprotno proučevanje družbenih procesov in pojavov. Pedagoško didaktična skupina predmetov z metodiko predmeta STM vključuje tudi hospitacije in praktične nastope ter omogoča, da se kandidati med študijem temeljito pripravijo za poklic učitelja za tako zahtevne predmete kot sta »samoupravljanje s temelji marksizma« in »sociologija«. V tretjem letniku opravljajo študentje specializirano študijsko prakso v vzgojno-izobraževalnih organizacijah.

Potrebe po diplomantih te smeri so v Sloveniji izredno velike, saj se je z uvedbo predmeta STM v vse srednje šole v kvalitativnem in kvantitativnem pomenu besede potreba po teh kadrih bistveno povečala. Diplomanti te usmeritve naj bi zapolnili tudi velike vrzeli in potrebe po organizatorjih in izvajalcih družbenopolitičnega izobraževanja v okviru DPO, delavskih univerz in drugih specializiranih institucijah.

Naj omenimo še to, da je ta usmeritev uvrščena med prioritete kadrovske smeri in da je praviloma za kandidate v okviru pogojev na voljo dovolj štipendij.

Fakulteta organizira tudi dopolnilni študij in skrbi za permanentno izobraževanje diplomantov te smeri.

5. Smer za splošno ljudsko obrambo¹

Izobražuje obrambne strokovnjake za delo v srednjih šolah, v republiških in občinskih upravnih organih, v večjih organizacijah združenega

¹ O obrambni smeri potekajo poglobljene razprave tako med uporabniki kadrov kot na FSPN in Univerzi; zato lahko predvidevamo, da bo v bližnji prihodnosti obrambni študij na Fakulteti

dela, v družbenopolitičnih organizacijah in drugod. Diplomanti obrambne usmeritve se lahko pogodbeno prijavijo tudi za aktivno službo v JLA za določen čas.

Učni načrt vključuje tri temeljne skupine predmetov:

— *pretežno sociološko-politološki predmeti*: samoupravni sistem SFRJ, novejša zgodovina, filozofski temelji marksizma, obča sociologija, politična ekonomija, obča politologija, ekonomski sistem SFRJ, socialna in politična antropologija, zgodovina marksizma, komunikologija SLO, sociologija lokalnih skupnosti, mednarodni odnosi, družbenopolitično združevanje v SFRJ, sociologija dela, sociologija in politologija ljudske obrambe, teorija in praksa samoupravljanja;

— *vojaško družboslovni, vojaško teoretični in vojaško izvedenski predmeti*: teorija o vojni, koncept, doktrina in sistem SLO, priprave in vodenje SLO, pravni sistem SLO s temelji mednarodnega vojnega prava, vojaška zgodovina, vojaško zemljepisje, sodobna bojna sredstva, atomska, kemična in biološka obramba, civilna in zdravstvena zaščita, temelji kartografije in topografije in vojaško strokovni praktikum;

— *skupina pedagoško-psiholoških predmetov*: statistika, metodologija, tuj jezik in telesna vzgoja.

Razen pedagoške usmeritve (za bodoče srednješolske učitelje) vključuje smer tudi obrambno-upravno usmeritev. Študenti te usmeritve bodo v četrtem letniku poslušali predmet javna uprava.

Študij prvega letnika obrambnega študija je skoraj enak prvemu letniku vseh drugih smeri na FSPN. Obrambni predmeti so močnejše zastopani v drugem in tretjem letniku. Po končanem osemsemstrskem študiju sledi praksa (staž) v enotah JLA, praviloma na ozemlju SR Slovenije. Z njo bodo študentje obrambne usmeritve opravili kadrovski rok v JLA in pridobili čin rezervnega podporočnika.

---

za sociologijo, politične vede in novinarstvo doživel nekatere organizacijske in programske spremembe. Eden izmed morebitnih ukrepov bo združitev dveh usmeritev obrambnega študija v enotnem profilu diplomiranega delavca vsejudske obrambe.

VELJKO CVJETIČANIN

Evrokomunizem in diktatura proletariata

Izraz evrokomunizem v začetku ni imel nekega določenega izvora; ko se je pojavil, se ni nihče potegoval za njegovo avtorstvo in tudi domala nihče ni bil z njim zadovoljen. Ta termin je nekakšen skupni imenovalec za politiko nekaterih zahodnoevropskih komunističnih partij. Evrokomunizem ne izraža povsem ustrezno spremembo v revolucionarni strategiji teh partij, ker ne moremo govoriti o regionalnem evropskem komunizmu, marveč le o posebnih poteh njegovega uresničevanja. Toda kljub temu se zgodovina ponavlja: po zahodni Evropi spet kroži strašilo komunizma; nekateri si ga različno pojasnjujejo, drugi se ga boje, tretji pa škodljivo čakajo, kdaj se bo zapletel v lastne mreže.

Evrokomunizem je nov idejnopolitični pojav, četudi ima v teoriji že daljšo zgodovino. Teoretične idejne sestavine evrokomunizma lahko najdemo že v delih Lukácsa, Korschja, Gramscija in Togliattija. Gramsci je že pred petimi desetletji bistrovidno ugotavljal, da potekajo na Zahodu revolucionarni procesi drugače, ker so tu socialne strukture bolj razvejane. Izviri evrokomunizma so v teoretični in praktični kritiki stalinizma, ki se pojavlja zlasti v nekaterih revolucionarnih gibanjih, med katere sodi tudi jugoslovansko gibanje. Vendar so na nastanek evrokomunizma vplivali tudi nekateri pozitivni in negativni mednarodni in notranjepolitični pogoji v industrijsko razvitih državah.

V nasprotju s pričakovano polarizacijo družb na dva ekstremna razreda, vse večjega siromašenja proletariata in kopičenje bogastva v rokah vse manjšega števila kapitalistov, je prišlo do razmaha zelo številnih in protislovnih srednjih slojev, tega živega socialnega peska. Zdi se, da se oba nasprotna razreda zmanjšujeta v korist srednjih slojev, ki glede na svoj življenjski položaj ne ogrožajo obstoja kapitalističnega sistema. Sodobna visoko razvita industrijska družba že dalj časa z uspehom vsrkava vse te razredne segmente v vladajoči družbenoekonomski sistem. In tudi tehnobirokratski sloj, ki služi vladajočemu razredu, uspešno brzda konflikte ter s tem slabi temelj protikapitalističnega upora. Buržoaznemu razredu še vedno uspeva dosegati dokaj širok consensus glede lastnih vrednot in institucij.

Na Zahodu je prišlo do nove zgodovinske situacije: od časov zmage prve socialistične revolucije se je spremenil odnos med državo in buržoazno družbo. Na Vzhodu je obstajala tedaj močna država in slabo razvita meščanska družba. Družbenopolitični sistem je bil zasnovan na načelu gospostva maloštevilnega buržoaznega razreda, ki se uveljavlja prek odtujenega državnega aparata kot sile, ki je nad družbo. Zato je bilo možno, da je revolucionarna strategija računala z bliskovitim uničenjem državnega aparata ter z vzpostavljanjem novega, tako da bi lahko zagospodovala v vseh družbenih strukturah. Na Zahodu smo danes priče krepitve vloge države, naraščanja števila njenih funkcij ter tega, da država prodira v vse segmente družbenih struktur. Tak trend razvoja po mnenju nekaterih krepi meščansko družbo in njen vladajoči razred, po mnenju drugih pa je to dokaz nemoči vladajočega buržoaznega razreda. Nastaja neki nov »etatistični proizvodni način, ki ni niti kapitalističen niti socialističen« (Lefebvre). Država vse bolj prevzema nase odgovornost za ekonomsko rast, vendar pa se pri tem sooča z multinacionalnimi družbami. Ne glede na to, katera izmed teh dveh ocen je pravilnejša, je povsem očitno, da nastaja v sodobni meščanski družbi vse gostejša mreža birokratsko-tehnokratskih organizacij, kar med drugim narekuje tudi spreminjanje revolucionarne strategije. Ena izmed osnovnih značilnosti te strategije sta dolgotrajnost in postopnost revolucionarnega gibanja pri osvajanju družbenih položajev. V tem primeru ne gre samo za to, da obračunajo z državo, marveč tudi z meščansko družbo, ki vse bolj navzema etatistično-birokratsko naravo. Zato revolucionarna strategija ni naravnana predvsem k boju za politično oblast, marveč k družbeni hegemoniji delavskega razreda v gramscijanskem pomenu besede.

Komunistična revolucionarna strategija iz časov Kominterne ni imela na Zahodu bistvenih uspehov. Ne komunisti ne socialisti niso nikjer na Zahodu izbojevali dokončne zmage socializma. Potemtakem je bilo treba spremeniti revolucionarno strategijo. Nič več ni moči pričakovati katastrofalnih kriz, ki bi požgale staro grmovje, da bi lahko na pogorišču kapitalizma čez noč vzklile mlade bilke socializma. Do revolucionarnih sprememb se je treba prebijati v postopnem procesu strukturalnih sprememb v vseh segmentih globalne družbe.

Negativna zgodovinska izkustva graditve socializma, počasen proces destalinizacije, zlasti pa nepopustljiva avtoritarna reakcija teh režimov na nekatere idejnopolitične konflikte so prav tako narekovale oblikovanje nove strategije in vizije socializma. Seveda pa tudi sam obstoj socialističnih držav, razvoj socializma kot svetovnega procesa delujeta pozitivno na nastajanje evrokomunizma, saj zdaj niso več možne kontrarevolucionarne intervencije od zunaj. Tudi zmanjševanje blokvske razkosanosti sveta, k čemur prispeva tudi gibanje neuvrščениh dežel, je pomembna ovira za take intervencije od zunaj. Evrokomunistična strategija je posledica vseh teh družbenopolitičnih sprememb, hkrati pa tudi sama strate-

gija utrjuje neodvisnost in samostojnost lastnega revolucionarnega razvoja.

Seveda v preteklem desetletju na Zahodu evrokomunizem ni prvi revolucionarni idejni pojav: to je bila vsekakor »nova levica«, ki je sprožila nekatere socialnopolitične premike. Vse to dokazuje, da ponovno oživlja ideja o revolucionarnem procesu v družbah razvitega kapitalizma, kajti pretekla leta se je zdelo, da bi lahko le podeželje, ki obkroža mesto, na tem našem planetu pripeljalo do raznetenja notranjih protislovij v mestu. Evrokomunizem prinaša glede tega obrat in odpira v visoko razvitih kapitalističnih družbah nove revolucionarne perspektive. Seveda se tu srečujemo z dilemo: ali je ta pojav posledica stvarnih socialnih premikov ali pa zgolj spremenjene revolucionarne strategije nekaterih komunističnih partij — in zakaj je tako? Nobenega dvoma ni, da je evrokomunizem najbolj pomembna sodobna manifestacija spremenjenih in zelo zapletenih pogojev boja za socializem v visoko razvitih kapitalističnih družbah.

Že v začetku smo ugotovili, da so v evrokomunizmu zelo različne in celo diametralno nasprotne sodbe. In resnično je pojav, ki nosi že v svojem zametku pomešane revolucionarne obete in veliko tveganje, izredno težko ocenjevati, še manj pa napovedovati njegovo prihodnost. Pri tem ne gre le za kratkotrajnost pojava (komaj nekaj let), pač pa tudi za kriterije, s katerimi vstopamo v vrednotenje evrokomunizma. Ne moremo namreč izhajati iz dokončnih apriornih kriterijev, niti ne moremo posamične družbene prakse povzdigovati na raven dogme — pač pa moramo izhajati od praktičnih posledic in revolucionarnih možnosti, ki jih evrokomunizem ponuja v spreminjanju sodobnih industrijskih kapitalističnih družb. Če izhajamo iz tako postavljenih meril, potem lahko z gotovostjo trdimo, da evrokomunizem ni marginalizacija revolucionarnega gibanja, niti kapitulacija pred trdovratnostjo sodobnega kapitalizma. Evrokomunizem ni modernejša različica stalinizma — po mnenju nekaterih je namreč lahko samo to — četudi ima spremenjeno zunanost. Za to konservativno miselnost stalinizem ni le deviacija, marveč imanentno bistvo vsakega marksističnega socializma. Evrokomunizem ni poseben zaokrožen sistem evropskega komunizma, čeprav bi lahko iz samega termina tako sklepali, marveč »konceptcija komunizma v pogojih industrializiranih zahodnih družb« (Ellenstein). Z Ellensteinovo tezo začenjamo s pozitivnim opredeljevanjem evrokomunizma.

Evrokomunizem se pojavlja kot pomemben revolucionarni novum (trajnejše narave) v razvitih industrijskih kapitalističnih državah. Po svojih motivih, izzivih in sporočilih je zelo kompleksen. V sebi nosi kritično zavest o krizi dotlej prevladujoče strategije, objektivno spoznanje o novih mednarodnih pogojih revolucionarnega boja, težnjo k programu, ki bo ustrezal boju za socializem v visoko razvitih kapitalističnih družbah. Evrokomunizem je torej konec tiste etape boja za socializem, ki ga je inavgurirala Kominterni — in začetek neke nove etape boja za

socializem na razvitem Zahodu. Evrokomunizem ni popolna prekinitev z revolucionarno tradicijo. Nosilci evrokomunizma si prizadevajo ujeti nit revolucionarne tradicije in redifinirati lastne interpretacije strategije, da bi presegli zgodovinsko že presežena in utesnjujoča praktično-politična in idejno-teoretska izkustva. Evrokomunizem je nova, v bistvu demokratična strategija boja za socializem in hkrati njegova bolj humana vizija.

O teoretičnem idejnem programu evrokomunizma še vedno tečejo razprave. Verjetno dokaj upravičeno o njem trdijo, da je veliko jasnejši v opredeljevanju tistega, kar program zanikuje, kot pa tistega, kar hoče popolnoma določnega doseči. Seveda v programskih koncepcijah evrokomunizma ni vse sprejemljivo. Na kratko bomo orisali bistvene teoretsko-idejne elemente tega programa.

Evrokomunizem izhaja iz načela popolne samostojnosti vsake komunistične partije. Med drugim se kaže ta samostojnost v določanju lastne strategije, odgovornosti pred lastnim razredom in narodom, v pravici in dolžnosti vsake komunistične partije, da samostojno razvija oblike mednarodnega sodelovanja. Evrokomunizem ne zagovarja razkola s svetom socializma, marveč samo pravico do različnosti v izbiranju lastnih poti. Te partije imajo skupna stališča o bistvenih vprašanih revolucionarne strategije, vendar ne težijo k izenačevanju ali uniformiranju programov. Četudi pravica do različnosti njihovih programov ni najbolj pomembno načelo, je vendar pogoj za uresničevanje vseh drugih programskih načel.

V središču programskih razprav v teh partijah je novo razumevanje socialistične revolucije, ki je prilagojeno visoko razvitim kapitalističnim družbam. Ta novum se kaže predvsem v razčlenjevanju dolgoročnosti in vseobsežnosti revolucionarnih procesov. Revolucija ne more biti več trenutni akt, »juriš na zimski dvorec«, razbitje buržoaznega državnega stroja in vzpostavitev proletarske države. Revolucija kot dolgotrajen proces omogoča strukturalne reforme na področju gospodarstva, socialnih struktur in kulture, katerih posledica je razvoj socializma. Razbijanje državnega stroja samo po sebi ni izhodiščni revolucionarni temelj, temveč integralni del strukturalnih reform. V okviru takih pojmovanj zagovarjajo pozicijski boj, postopnost v osvajanju družbenih položajev — kar seveda ne implicira defenzivne taktike, marveč le drugačno revolucionarno strategijo, ki bo sposobna obvladovati vso družbo v vsej njeni totaliteti, na vseh njenih ravneh.

Predstavniki evrokomunizma so se opredelili za izoblikovanje koncepcije mirne poti (metod, oblik in sredstev) boja za socializem. Ta pot je zanje edino ustrezna in se opira tudi na živo marksistično tradicijo. Za uresničevanje te mirne poti je nujno, da se za socializem opredeli večina ljudstva. »Aritmetična in politična večina morata koincidirati« (L. Sève). Večina omogoča miren, legalen prehod ob spoštovanju demokratičnih pravil političnega vedenja. Mirna pot razvoja socializma ni le zelena, marveč tudi realna možnost. Ker pa je za mirno pot razvoja socializma nujno soglasje večine prebivalstva, ki je zelo kompleksno in

po svojih realnih življenjskih interesih zelo diferencirano, izhaja iz tega nujnost političnega pluralizma — vključno z obstojem opozicije. Pluralizem je obstoj in iniciativa samostojnih subjektov v različnih organizacijsko-političnih in idejnih oblikah. Vsaka demokratična družba je pluralistična. Tudi proces demokratičnega socialističnega preobražanja mora biti pluralistične narave: Potemtakem lahko tudi v socializmu obstaja politični pluralizem — ob objektivno drugačni hegemoniji »zgodovinskega bloka sil«, ki že po svoji naravi ruši okove privilegijev politične elite.

Vse večja koncentracija in centralizacija kapitala omogoča sklepanje najširših socialnih zavezištev, ki so naperjena proti nacionalnim in mednarodnim monopolom. Razviti kapitalizem je ob ustvarjanju lastnih pogojev in družbenih sil — zrel za mirno pot razvoja socializma. Zveza najširših družbenih sil je zainteresirana za tako spreminjanje: Evropi multinacionalnih družb je treba postaviti nasproti Evropo delavskih zvez. Politične partije si prizadevajo za množično podlago političnih zavezištev. Zagotavljanje večine v parlamentu prek vodilnega boja in ob upoštevanju pravil politične igre je tudi ena od prvin koncepcije mirne poti razvoja socializma. Doseganja parlamentarne večine in izvršilne oblasti pa ne postavljajo v središče revolucionarnega boja kot cilj sam po sebi, pač pa hočejo s tem poudariti, da za zmago socializma ni nujna uporaba organiziranega nasilja. Predstavniki evrokomunizma se ne odrekajo nasilju v celoti, res pa je, da so izoblikovali drugačno pojmovanje odnosa med politično demokracijo in hegemonijo oziroma razredno dominacijo in konsenzusom. Bistvo tega pojmovanja je v tem, da ne kaže ljudi z gorjačo naganjati v raj oziroma v socializem.

Med revolucionarno strategijo in političnimi partijami obstaja notranja organska povezanost. Če se spreminja revolucionarna strategija, se nujno spreminjajo tudi lastnosti političnih partij. V teoriji partije so prišli predstavniki evrokomunizma do bistvenih odstopanj od modela partij III. internacionale. Novi strategiji boja za socializem je prilagojeno tudi formiranje velikih demokratičnih partij, ki zastopajo predvsem interese delavskega razreda, opirajo pa se tudi na neprestano naraščajoče srednje sloje. Vse revolucionarne partije težijo k ustvarjanju širokih političnih zvez ali k novemu zgodovinskemu bloku družbenih sil. Strategija političnega pluralizma implicira obstoj več političnih partij; nobena izmed teh partij pa nima monopola, pravice do idejno-političnega monopola v političnem sistemu in pravice do vsiljevanja socializma po nasilni poti. Morda je G. Amendola najboljše kritično ocenil socialistični integralizem, »ki se kaže zlasti v dogmatski koncepciji revolucionarne partije, ki je povsod navzoča, na vseh področjih misli in akcije, od politike in umetnosti do filozofije in religije«. Avantgardna vloga neke partije se ne more utemeljevati na teoretski dogmi, marveč samo na resnično revolucionarni akciji.

Četudi so teoretične zamisli zelo pomembne, pa prinaša evrokomunizem tudi nekatere dileme in odprta vprašanja. Glavna dilema je, ali lahko evrokomunizem doseže dejanski napredek, ne da bi zabredel v reformizem in oportunističnost. Pri tem je vsekakor upoštevanja vredno modro opozorilo Giancarla Pajette, da je lažje spreminjati besede kot pa utemeljiti teorijo in stvari spreminjati. O vseh programskih elementih evrokomunizma je mogoče razpravljati in se mora razpravljati. Posebno razčiščevanje terja to, da iz programa molče ali izrecno opuščajo sintagmo »diktatura proletariata«. V snovanju strategije boja za socializem v visoko razvitih kapitalističnih družbah vse pogosteje prihaja do diskusije o vzrokih opredeljevanja *pro et contra* diktature proletariata. Vzroke za opuščanje diktature proletariata iz programov bi lahko razvrstili v štiri skupine: teoretsko-interpretativne, zgodovinsko-empirične, na vplive različnih opozicijskih ideologij in spremenjenih družbenih razmer ter na potrebe po novi strategiji.

Čeprav v odklanjanju diktature proletariata prednjačijo politiki in ne teoretiki — zato njihovi argumenti tudi niso solidno teoretično utemeljeni — posegajo v svojih analizah do utemeljiteljev marksizma. Politiki poskušajo dokazati, da je bila diktatura proletariata za časa Marxa in Engelsa aktualna, da pa danes ni več; opozarjajo na njena notranja protislovja in na to, da so se globalne družbene razmere za njeno uresničevanje spremenile.

Tako je na primer L. Sève zapisal, da nas kategorije marksizma ne navajajo k »večnim« resnicam, marveč odsevajo realna gibanja. Potemtakem temeljni pojmi utemeljiteljev marksizma nekega dne ne bodo več izražali stvarnosti. Med take pojme Sève uvršča tudi diktaturo proletariata: »Ideologija, da je treba diktaturo proletariata ohraniti za tisti čas, ko se bodo družbene razmere tako kvalitativno spremenile, da jim bo diktatura spet ustrezala, obrača hrbet dialektiki.« Ni moč zanikovati Sèvejeve trditve o spremenljivosti in minljivosti marksističnih pojmov, vendar ni sprejemljiva trditev, da med take pojme že danes sodi diktatura proletariata. In ker avtor ne navaja, v čem se izražajo kvalitativno spremenjene družbene razmere, se tudi v tem sestavku ne bomo spuščali v njegovo analizo. Naša načelna teza je, da v sodobnih družbenih razmerah diktatura proletariata ne more zastareti, pač pa jo je možno uresničevati. Navedli bomo Marxovo opredelitev pojma diktatura proletariata, ki dokazuje aktualnost njenega programa: »Proletariat se čedalje bolj zbira okrog revolucionarnega socializma, okrog komunizma. Ta socializem razglašča nepretrgano revolucijo, razredno diktaturo proletariata kot nujno prehodno stopnjo k uničenju razrednih razlik, k uničenju vseh proizvodnih odnosov, na katerih slone te razlike, k uničenju vseh družbenih odnosov, ki ustrezajo tem proizvodnim odnosom, k prevratu vseh idej, ki izvirajo iz teh družbenih odnosov.« Ni potrebno dokazovati, da tega Marxovega programa diktature proletariata doslej spontani zgodovinski potek še ni presegel, prav tako pa ga še ni uresničila zavestna akcija —

tako da se bolj ali manj postavlja pred vse revolucionarne sile kot epohalna naloga. Te Marxove misli nismo *in extenso* navedli kot že dokazanega postopka, zlasti ker bi nam lahko kdo očital metodološko neokrektnost, marveč predvsem zato, da bi tako opozorili na avtentično pojmovanje diktature proletariata, ki je šlo pogosto zaradi različnih razlag v pozabo.

Marxovo in Leninovo tezo, da so vse dotedanje revolucije le dograjevale državni aparat, socialistična revolucija pa naj bi ga razbila ter namesto njega uvedla državnost v odmiranju, so predstavniki evrokomunizma ocenili za neustrezno za sedanje razmere razvitega kapitalizma. Mirno pot razvoja socializma je možno vsaj v začetku izvajati skozi obstoječe državne institucije, kdaj in kako bo prišlo do revolucionarnega preskoka v socialistično državnost — za to vprašanje pa še ni trdne teoretične razlage. Ali je bistvena značilnost socialistične državnosti ali države v socializmu proces njenega odmiranja, tudi o tem med predstavniki evrokomunizma ne razpravljajo. O prihodnosti države v socializmu in o tem, kakšna naj bi ta država bila, v razpravah predstavnikov evrokomunizma ni ustrežnejšega odgovora. Morda ima prav I. Bourdet, ki pravi, da se komunisti prizadevajo, da bi državno-monopolistični kapitalizem nadomestili z državo, ki ima monopol nad kapitalom.

Lefebvre tak odnos do države povezuje z odklanjanjem diktature proletariata. Teoretiki države, pravi Lefebvre, odklanjajo diktaturo proletariata, ne povedo pa natančno, s čim bi jo lahko nadomestili. Če odpravimo diktaturo proletariata, državo spremenimo v trajno, nesmrtno kategorijo. Diktatura proletariata je država novega tipa, ki tudi ni več država. Diktatura proletariata je resnična oblika odmiranja državnega aparata, ne pa sprejemanje obstoječega ali pa zgolj njegov nadomestek. Potemtakem sta razvoj diktature proletariata in neokrnjena eksistenca obstoječega državnega aparata povsem nezdružljiva. Razvoj diktature proletariata omogoča, da državni aparat postaja postopno povsem odvečen, in njegove klasične funkcije spreminja v enostavne strokovne funkcije.

Enostranske interpretacije odnosa med diktaturo in demokracijo, represijo in svobodo v Marxovem pojmovanju diktature proletariata pogosto izrabljajo kot dokaz, da je treba diktaturo črtati iz partijskih programov. Celo tako resen teoretik, kot je italijanski marksist L. Libertini, trdi, da se izraža najbolj sporna točka Marxove teoretske zasnove v »težavi, kako idejo o demokraciji, ki se poraja na temelju odmiranja države in zmanjševanja represij, uskladiti z idejo diktature proletariata prehodnega obdobja, ki neizbežno sproža nasprotno procese«. Libertini pretirava, ko za najbolj sporno točko Marxovega teoretičnega dela ocenjuje utopičnost sožitja med idejo demokracije in idejo diktature proletariata. Za Marxa in Engelsa je bilo v *Manifestu komunistične partije* uvajanje demokracije sinonim za diktaturo proletariata. V analizi Komune je Marx teoretično utemeljil odnos med demokracijo in diktaturo. Demo-

kracija in diktatura sta v nasprotju, vendar se tudi dialektično prežemata. Diktatura proletariata ne izključuje demokracije, marveč je njena predpostavka. Proletarska diktatura se po Marxu uresničuje le v prid demokracije. Konec koncev pa je diktatura proletariata možna samo v specifični uporabi demokracije, v najbolj aktivni udeležbi delavskega razreda v politiki. Demokratične prvine v diktaturi proletariata se morajo krepiti prek asociacije svobodnih proizvajalcev, elementi revolucionarne represije pa morajo v procesu odmiranja države slabeti. V Marxovi teoriji ni nasprotja v sožitju med idejo demokracije in idejo diktature proletariata; do težav pride kasneje, v njuni praktični realizaciji, ki postane empirična podlaga za različne interpretacije. Spornosti glede tega torej ni mogoče pripisati Marxu, niti je ni mogoče naprtiti njegovim spisom.

Danes se kar v zboru kosajo v dokazovanju, da je treba iz programov odpraviti diktaturo proletariata, češ da ne temelji na legalnosti, da se opira na oboroženo ljudstvo in da ni omejena z zakonom. V tem primeru lete tendenciozni očitki na neko Leninovo misel o diktaturi proletariata, ki je »z ničemer omejena oblast delavskega razreda«. Ta Leninova misel je plod poznavanja izrazito ruskih razmer, četudi je Lenin načelno v celoti sprejemal Marxove nazore o odnosu med represijo in demokracijo v okviru diktature proletariata. »Diktatura proletariata,« pravi Lenin, »ni zgolj nasilje in celo ne predvsem nasilje, temveč v primerjavi s kapitalizmom višja oblika družbene organizacije dela.« Z višjim tipom organizacije dela je Lenin mislil na sovjete, povezane z vseruskim kongresom proizvajalcev.

Druga skupina vzrokov za odklanjanje diktature proletariata sodi v področje njenega izenačevanja z razvojno potjo v socializem. V tem primeru ne gre samo za vprašanje, *zakaj* odbijajo diktaturo proletariata, marveč tudi, *kaj* s tem pojmom odklanjajo. Zagovorniki teh tez so žrtve lažne dileme: ali demokracija in svoboda — ali diktatura in stalinizem. V empiričnem razkolu s stalinizmom se razhajajo tudi z diktaturo proletariata, tako da z umazano vodo odvržejo iz korita tudi otroka. V Sovjetski zvezi je bila dejansko uveljavljena birokratska praksa in še vedno so tendence, ki so v nasprotju z avtentičnim marksističnim konceptom diktature proletariata. Za Stalina je »bila diktatura proletariata v direktivah partije, v tem, da so množične organizacije proletariata ter ljudske množice izvrševale direktive«. Stalinizem je kot ideologija in kot politična praksa v nasprotju z diktaturo proletariata. V stalinizmu ima partija vsesplošni monopol, vloga države pa narašča vse do komunizma. Brez odmiranja države kot procesa nastajanja asociacije svobodnih proizvajalcev pa se diktatura proletariata sploh ne more uveljaviti.

Po mnenju E. Mandela je tak odnos do diktature proletariata sprožila tudi globoka antibirokratska zavest delavstva na Zahodu. Ko delavske množice slišijo besedi »diktatura proletariata«, takoj pomislijo — pravi Mandel — na stalinizem in njegovo diktaturo. Partijski voditelji vse bolj prednjačijo v kritiki stalinistične teoretične in politične dediščine, ker

hočejo — povsem upravičeno — poudariti, da je njihov model socializma drugačen; vendar pa se z istenjem diktature proletariata s stalinistično diktaturo nevarno približujejo reformizmu.

Po mnenju E. Mandela je poseben razlog za opuščanje diktature proletariata tudi v tem, da se skušajo komunistične partije prilagajati buržoaznim ideologijam in tradicionalnim ideologijam socialdemokratskih partij. Ali gre pri opuščanju diktature proletariata dejansko za umikanje pred sovražnikovimi in opozicijskimi ideologijami? Buržoazni ideologi si močno prizadevajo, da bi ustvarili lažno dilemo o odnosu med socializmom na eni strani ter demokracijo in svobodo na drugi strani. Zanje stalinizem ni nikakršna deviacija marksizma, pač pa je stalinizem teoriji in praksi marksističnega socializma inherenten. Potemtakem je tisti, ki je za marksistični socializem, proti svobodi in demokraciji. S takih idejnih koncepcij se je v razpravo vmešal tudi H. Kissinger, znani ameriški diplomat in zgodovinar; dejal je, da je »zametavanje demokratičnih procedur, ki jih izraža vsakdanja diktatura proletariata, četudi je zavita v elegantno frazo Gramscijeve ‚hegemonije delavskega razreda‘, prav tisto, po čemer so se v zgodovinskem procesu komunistične partije ločevale od socialističnih strank«. Zdi se, kot da hočejo predstavniki evrokomunizma to razliko zbrisati s tem, da iz svojih programov opuščajo diktaturo proletariata. Toda Kissinger kljub opuščanju tega pojma ni nič manj rezerviran do komunistov; po njegovem so tudi v »sovjetski ustavi ta izraz opustili, demokracija pa zaradi tega ni nič večja«.

Socialdemokrati so že od časov Bernsteina diktaturo odklanjali kot barbarsko idejo, ki ustreza le nižjim civilizacijam. Sodobni finski socialist E. Alenius je nekoliko manj oster kot Bernstein, vendar izraža v bistvu enako misel: »Politika demokratične poti in diktature proletariata ne sodita v isto skupino odnosov, kajti njune teoretične in praktično-politične izhodiščne točke so bistveno različne; to sta preprosto koncepta, ki se izključujeta.« Tudi v nekaterih komunističnih partijah, pravi Balibar, zastavljajo ta problem v okviru nestvarne dileme: diktatura proletariata ali demokratična pot v socializem; tretje možnosti baje ni. Samo za formalno-logično mišljenje je diktatura diktatura, demokracija pa demokracija; za dialektično misel pa je med diktaturo in demokracijo nasprotje, hkrati pa tudi skladnost.

Alenius in drugi socialisti širijo ideje, ki so jih prevzeli tudi predstavniki evrokomunizma. Ena izmed takih idej je na primer tale: »Ali je ideja diktature proletariata ustrežna ideji demokratične poti ali ne, lahko sklepamo tudi po odgovoru na vprašanje, ali je treba zapustiti pozicijo oblasti (ali ne), kadar na volitvah večina ljudi ne podpre partije, ki gradi socializem.« Socialdemokratom in socialistom tak idejni odnos do politične oblasti povsem ustreza, kajti njihovo praktično-politično obnašanje je tem nazorom zelo blizu. Za komuniste pa je to odprto vprašanje, kajti v njihovem primeru ne gre za preprosto zamenjavo partij na oblasti, marveč tudi za začetek revolucionarnega spreminjanja družbenih odnosov.

To vprašanje smo samo navrgli, ker terja novo razčlenjevanje prehodnega obdobja. Pripomnili bi le, da predstavniki evrokomunizma zaradi zapletenih razmer prehodne, konkretne politične ukrepe povzdigujejo na raven splošne teorije.

Najbolj zapleteno skupino vzrokov za odpravljanje pojma diktatura proletariata povezujejo s spremenjenimi globalnimi družbenimi razmerami in nujnostjo oblikovanja nove strategije razvoja socializma v visoko razvitih kapitalističnih družbah. Ta nova strategija se po mnenju evrokomunistov razlikuje od tradicionalne socialdemokratske strategije razrednega sodelovanja in sožitja, pa tudi od klasične komunistične strategije oborožene revolucije in opiranja na politično birokratsko diktaturo. V uvodu smo že navedli bistvene značilnosti strategije evrokomunizma; tu naj posebej poudarimo, da je revolucija za evrokomuniste lahko le demokratična, mirna, legalna, postopna in dolgotrajna. Demokracija je hkrati sredstvo in cilj njihove vizije socializma.

L. Sève zastavlja vprašanje, ali je nova strategija mirne poti združljiva z diktaturo proletariata. V odgovoru na to vprašanje se loti njene zgodovinske geneze. O mirni poti in diktaturi proletariata je govoril že W. Rochet na XVII. kongresu Komunistične partije Francije: »Menimo, da si je v Franciji, upošteva je njene demokratične tradicije in razmere našega časa, možno zamisliti — v primeru prehoda v novo stanje — tudi nove oblike diktature proletariata, ki bodo manj nasilne in krajše.« Sodimo, da je ta Rochetova misel še danes pravilna. L. Sève trdi nasprotno, namreč, »da je francoske komuniste prisilila k drugačnemu stališču možnost združevanja večine prebivalstva okoli samega proletariata. Ta večina omogoča miren in legalen prehod v socializem, brez diktature proletariata. Diktatura proletariata je občasna nujnost, ki jo terjajo posebne razmere prehoda v socializem. Tako je bila nujna v Rusiji zaradi težavnosti graditve socializma; danes v kapitalističnih državah ne čutimo nobene potrebe po diktaturi proletariata. Zato bi se z navezovanjem na preživel in ozki pojem diktature proletariata danes umikali pred revolucionarnimi nalogami, kakršne so naše.«

Glavna napaka L. Sèveja je ta, da misli na povsem določen empirični model diktature birokracije, ne pa na Marxov teoretični model diktature proletariata. Njegovi razlogi so vsekakor upravičeni za to, da odkloni prvi model, ne pa tudi za to, da zavrže drugi model: Marxovo koncepcijo diktature proletariata. Četudi v 19. stoletju ni bilo možnosti za strnjevanje večine ljudstva okoli proletariata v boju za socializem, je Marx vendar zasnoval svoj model diktature proletariata na predpostavki, da bo proletariati večina prebivalstva. Razen tega je Marx v delu *18. Brumaire* ... opozarjal, da si mora proletarska revolucija ustvariti zbor, brez katerega bi se njeno solistično petje spreverglo v labodji spev. Diktatura proletariata je oblika države, v kateri delavski razred organizira demokracijo, vmeščajoč se v središče zgodovinskega bloka različnih socialnih sil. Tudi ideja mirne poti v socializem ni povsem nova. Marx je že anticipiral

možnost mirnega poteka boja za socializem, vendar ga ni postavljajl za nasprotje diktature proletariata.

Diktatura proletariata ni občasna nujnost, kot trdi Sève, nujnost, ki jo vsiljujejo težavnejše, manj razvite družbene razmere, marveč nujni politični sistem prehodnega obdobja od kapitalizma k socializmu. Diktatura proletariata — ne glede na vse njene možne specifičnosti — ni samo prehod k socializmu, ampak socializem sam. Teorija o diktaturi proletariata kot prehodnem obdobju, ki ni socializem, je zelo nevarna, ker opravičuje, da se to obdobje spremeni v obdobje terorja. V Rusiji se je diktatura proletariata zaradi splošne družbene nerazvitosti in težavnih razmer graditve socializma navzela nedemokratskih oblik; vendar iz tega ni mogoče delati splošnega, univerzalnega sklepa, da bo tako povsod. V razvitih družbah z daljšo demokratično tradicijo se bo diktatura proletariata uresničevala kot neposredna delavska demokracija. Take demokracije ni mogoče predpisovati ali odpravljati, ker je produkt naraščajoče politične kulture delavstva in njegovih zaveznikov.

Trditev, da v visoko razvitih kapitalističnih državah diktature proletariata ne potrebujejo, lahko pomeni samo eno izmed dveh možnosti: prvič, da je postal ob naglem kvantitativnem naraščanju proizvodnih sil v teh deželah program diktature proletariata odvečen, presežen. Toda ta program, kot ga je formuliral Marx, je zelo kompleksen in njegovo uresničevanje je dolgotrajno, saj zajema zgodovinsko preobražanje celotnih družbenih struktur, ne pa predvsem kvantitativnega razvoja. Vendar se zdi, da gre pri tem za drugo možnost: diktaturo proletariata odklanjajo kot napačno razumljeno metodo izključne represije. Sicer pa S. Carrillo v svoji knjigi *Evrokomunizem in država* eksplicitno trdi, da pot v socializem ne pelje prek diktature, represije (pri čemer meri na diktaturo proletariata), marveč prek demokracije. Diktature proletariata ni mogoče zoževati na represijo, kajti represija se more in mora umikati, krepiti pa se mora neposredna demokracija. E. Mandel povsem upravičeno trdi, da neodgovorno ravnajo tisti revolucionarji, ki prikazujejo diktaturo proletariata in demokracijo kot povsem nasprotna pojava. Kajti če se opušča diktatura proletariata, se puščajo v nemar tudi tisti problemi, ki so povezani z ravnanjem politične oblasti: tako nastaja občutek, kot da se bodo tu problemi reševali sami od sebe.

V duhu Gramscijeve teze o hegemoniji delavskega razreda so izoblikovali predstavniki evrokomunizma namesto diktature proletariata nekatere načela, ki so med dominacijo, hegemonijo in konsenzom. V nasprotju s pojmovanji, da je dominacija, se pravi politična oblast, v središču programskih snovanj, zagovarjajo predstavniki evrokomunizma ustvarjanje hegemonije delavskega razreda na temelju najširšega socialnega konsenza.

Gramsci je verjetno v antitezi proti razraščanju stalinistične diktature nadomestil sintagmo »diktatura proletariata« s hegemonijo delavskega razreda. Sicer pa izrazi sploh niso bistveni, četudi nimajo poljubnega

pomena: bistven je revolucionarni program, njegova vsebina. Med Gramscijevim pojmovanjem hegemonije delavskega razreda kot vladajočega vpliva na vseh ravneh neke družbe, ki se ne izvršuje z administrativnimi ukrepi, in med Marxovim pojmovanjem diktature proletariata kot oblasti večine, ne pa ene partije in njenega vodstva, ni bistvene razlike. Marx ne glede na diktaturo proletariata v klasičnem pomenu dominacije nad drugimi sloji. Delavskemu razredu, je govoril Marx, ni potrebna klasična dominacija, ker ne bo živel od eksploatacije, kot so živeli dotedanji vladajoči razredi.

Predstavniki evrokomunizma imajo prav, ko odklanjajo prevzemanje politične dominacije brez resnične hegemonije delavskega razreda in socialnega konsenza v lastnih družbenih razmerah.

Toda, kot trdi Carrillo, za uresničevanje socializma danes ni več nujna uporaba organiziranega nasilja delavskega razreda. Delavski razred si lahko izbojuje vladajoči položaj tudi drugače, brez diktature proletariata. Nekateri predstavniki evrokomunizma gredo še dalj in trdijo, da je treba diktaturo proletariata odklanjati tudi zato, ker je organizirano nasilje nad premaganim razredom oziroma obramba ureditve pred kontrarevolucijo. Po njihovem mnenju sovražnika ne bi kazalo tako izzivati, da bi se lotil nasilja; kontrarevolucije sploh ni treba izzivati, ker se je ne da premagati z idejnopolitičnimi sredstvi, pač pa le z oboroženim nasiljem. Demokratična pot v socializmu pa je zasnovana izključno na idejnopolitičnem boju, ne pa na organiziranem pritisku.

Za Carrilla so ta druga pot k osvajanju vladajočega položaja delavskega razreda demokratične parlamentarne volitve. Nobenega dvoma ni, da bodo zmagoviti volilni uspehi ena izmed glavnih značilnosti mirne poti razvoja socializma; toda naivno bi bilo pričakovati, da bo sestopanje dotlej vladajočega razreda z zgodovinskega prizorišča ter vzpon drugega razreda potekalo na najbolj miren način, brez kakršnega koli odpora. Zelo poučno se nam zdi opozorilo L. Bassa: »Ko pride do posega v družbene strukture, bo upoštevanje demokratičnih procedur zelo težavno.« Izključevanje vsakršne oblike revolucionarnega nasilja in doseganje najširšega in vse obsegajočega socialnega konsenza verjetno ne bo možno niti v prehodnem obdobju najbolj razvitih industrijskih dežel. Takšno stanje bi morda ustrezalo koncu socializma kot prehodnega obdobja, ko zginja demokracija kot oblika države, se pravi potrditve, da obstaja oblast večine nad manjšino. Kapitalizem ne bo zginil sam od sebe, marveč ga bo možno premagati le z njemu imanentnimi oblikami razrednega boja. Diktatura proletariata kot prehodno obdobje bo nujna vse dotlej, dokler bodo obstajali razredi in ekonomski pogoji razredne eksistence. Morda v zasnovah strategije evrokomunizma ne gre za prehodno obdobje ali za socializem, marveč za prehodne oblike k diktaturi proletariata. Sicer pa so voditelji nekaterih komunističnih partij izjavljali, da je trenutno najbolj pomembno ohraniti obstoječe demokratične institucije ob najširšem političnem zavezništvu.

Ena izmed bistvenih značilnosti nove poti je politični pluralizem — iz tega pa izhaja obstoj več političnih partij, med katerimi nima nobena monopola revolucionarnosti — ali drugače: nobena partija se ne more razglašati za edinega predstavnika delavskega razreda. »Večpartijski sistem je nezdržljiv z obstojem diktature proletariata« (Carrillo). To je v teoretičnem kot praktičnem smislu novost. Vse do pojava evrokomunizma se v teoriji ni nihče izmed marksistov ukvarjal z odnosom med diktaturo proletariata in večpartijskim sistemom; v praksi socialističnih dežel, četudi je bilo več partij, je imela ena izmed njih nesporno vodilno vlogo. Kot empirični model diktature proletariata se kaže vodilna vloga ene partije, ki deluje po načelu transmisije.

Politične partije so pomembna, vendar izvedena politična skupina. Brez njih ni možna realizacija diktature proletariata, vendar njihovo število — ali je to ena, ali pa jih je več, ni odločujoče za obstoj diktature proletariata. Število političnih partij v okviru diktature proletariata ni načelno, ampak konkretno vprašanje, ki je odvisno od specifičnosti družbenih okolij. Za uvajanje diktature proletariata je bistvena vodilna vloga delavskega razreda z njegovimi avtentičnimi samoupravnimi asociacijami. Samoupravljanje je oblika in način obstoja diktature proletariata.

Končno se srečujemo tudi z mnenji, da je odklanjanje diktature proletariata zgolj taktika nekaterih komunističnih partij, ki ima več vzrokov: da je lahko to kriza v uresničevanju lastnih programov, težnja k čim večjemu vplivu na različne družbene sloje, želja po vstopanju v koalicijske vlade itn. Seveda predstavniki evrokomunizma take sodbe odločno zavračajo. Takšna »realpolitika« bi morda trenutno tem partijam koristila, vendar pa bi dolgoročno povsem zanesljivo pripeljala do opuščanja revolucionarne marksistične strategije.

DRAGO KOŠMRLJ

Dileme in razpotja evropske levice

(Ob polemiki med italijanskimi komunisti in socialisti)

Stanje v celotnem delavskem gibanju zahodne Evrope kaže čedalje več znamenj, ki dokazujejo, da je to gibanje stopilo v obdobje, v katerem se vse bolj pogloblja vsesplošna kriza celotne dosedanje strategije delavskega gibanja zahodne Evrope in njegovih političnih sil. Očitno je, da je bil pojav evrokomunizma z zahtevo pravice vsake partije do izbire lastne poti v socializem samo prvi, začetni korak globokega procesa, ki je zajel delavsko gibanje in katerega osnovni motiv je nuja po prevrednotenju oziroma vnovičnem ovrednotenju vseh vrednot, ki so se doslej zdele trajne in nespremenljive. Dokaz za to je globoko vrenje in idejni nemir, ki sta zajela vse sile delavskega razreda. Zdi se, da se pred političnimi silami delavskega gibanja zahodne Evrope danes na novo odpirajo prav vsa vprašanja tako njihove strategije kot taktike, izbire ciljev in poti do njihovega dosega kot tudi izbire zaveznikov. Rušijo se dosedanje tradicionalne oblike enotnosti delavskega razreda in iščejo temelji za nove odnose in nove oblike enotnosti. Veljalo bi reči, da je vsa evropska leвица pred tem, da na novo ovrednoti tudi celotno svojo tradicijo ob vprašanju izbire poti, ki naj pripelje delavski razred do oblasti v zahodni Evropi.

Kar zadeva komunistične partije, ki se štejejo za evrokomunistične in ki so postavljene v sam stržen celote sedanje problematike, ki je zajela delavsko gibanje, veljajo besede, ki jih je zapisal Percy Allun v enem izmed rimskih dnevnikov: »Osnovni problem Komunistične partije Italije, podobno kot tudi vseh drugih partij zahodnega sveta, je v tem, kako izdelati lastno strategijo, ki ji bo omogočila izraziti svojo resnično moč znotraj parlamentarne demokracije. Toda ne gre toliko za parlamentarno, regionalno, pokrajinsko in občinsko predstavništvo, kot za čim trdnejšo usidranost v celotnem družbenem tkivu... Tisto, kar manjka italijanski, pa ne samo italijanski levici, je jasna socialistična strategija. Da bi jo pa izdelali, je treba jasno določiti, kaj naj prihodnja socialistična družba bo.«¹

---

¹ Paese sera, 5. okt. 1978.

Prav o tem osrednjem in bistvenem vprašanju teče med političnimi silami delavskega gibanja zahodne Evrope široka, prizadevna in tudi silovita ter žgoča razprava, ki ponekod celo grozi, da bo zlomila doseđanja zaveznitva med posameznimi političnimi silami in razbila enotnost levih sil.

V te razprave in polemike so vključene prav vse politične sile delavskega razreda pa tudi vse umstvene sile, kar jih premore sodobno delavsko gibanje v zahodni Evropi. Dokaz za to so številni znanstveni posveti, seminarji, okrogle mize, obširne razprave, objava raznih del, polemike v časopisih, tako delavskih kot meščanskih. Kaže, da je v središču vsega tega iskanja vprašanje, po kakšni poti naj gre zahodna Evropa v socializem in kakšno podobo naj dobi ta socializem.

Dosedanji potek političnega boja med posameznimi delavskimi strankami in idejnih sporov med intelektualnimi krogi je pokazal, da se razrešuje osnovna dilema: razmerje med socializmom in demokracijo. Ta dilema se v razpravah in polemikah izraža v obliki nasprotja med leninizmom in socialno demokracijo. Značilno je, da so polemike ubrale smer, po kateri naj bi obstajal globok prepad in popolna izključenost med leninizmom na eni in demokracijo na drugi strani. To vprašanje pa je dobilo še širše razsežnosti s tem, da je v polemiko vključeno tudi vprašanje tako imenovanega »realnega socializma«, se pravi družbenega sistema, ki obstaja v Sovjetski zvezi in drugih deželah vzhodne Evrope. Tesno s tem v zvezi je tudi vprašanje obstoja oziroma možnosti tretje poti, ki jo zagovarjajo evrokomunistične partije, se pravi socializma, ki ne bi niti posnemal modela Sovjetske zveze niti prehajal na pozicije socialne demokracije.

Najbolj na široko se je taka razprava in polemika razvnela med italijansko socialistično stranko in Komunistično partijo Italije. Vanjo pa so tako ali drugače do zdaj posegle prav vse delavske stranke zahodne Evrope od francoskih socialistov do posameznih socialno demokratiških strank.

Za italijansko socialistično stranko je sedanja polemika s komunisti dosti več kot zgolj idejna razprava med dvema političnima silama italijanskega delavskega razreda, ki sta v času pol stoletja sicer prihajali do nesoglasij, ki pa sta vedno obvarovali — če že ne popolne akcijske — pa vsaj tako enotnost, ki je temeljila na razrednih koristih italijanskih delavcev. Družila jih je tudi skupna idejna pripadnost marksistični teoriji — tudi po beneškem kongresu socialistične stranke leta 1956, ki je potekel močno pod vplivom dogodkov na Madžarskem. To pot pa kaže, da gre tudi za ideološko razhajanje, ko se socialistična stranka pod novim vodstvom, izvoljenim na lanskem pomladanskem kongresu v Torinu, z Bettinom Craxijem kot glavnim tajnikom stranke, odpoveduje ne le leninizmu, pač pa tudi Marxu in prehaja na liberalistične postojanke ter se tako močno približuje socialnodemokratiškemu tipu delavske stranke.

Craxi je odprl sedanjo, že več mesecev trajajočo polemiko s komunistično partijo sredi lanskega poletja v obsežnem tekstu, ki ga je objavil v meščanskem tedniku L'Espresso in v katerem je postavil komunistični partiji tri pogoje, da jo priznajo kot politično silo zahodne demokracije in kot vladno stranko — odpovedati se mora leninizmu, pretrgati popkovino, s katero je povezana s Sovjetsko zvezo in odpraviti demokratični centralizem kot obliko notranjega življenja partije.

Craxijev sestavek v L'Espresso je imel dvojni učinek. Po eni strani je sprožil obsežno in od časa do časa izredno zaostreno polemiko s komunisti, v katero so posegli skoraj vsi italijanski, pa tudi drugi politiki in filozofi. Članek je bil povod za obširne razprave, ki še vedno teko v tisku, o naravi sistema v deželah »realnega socializma«, o perspektivah razvoja družbe v zahodni Evropi in o politiki komunističnih partij nasploh. Po drugi strani pa je Craxijev članek dejansko označil korak, s katerim je socialistična stranka pretrgala s skoraj stoletno tradicijo kot marksistična delavska stranka, ki se je prav po svojem idejnem zasedanju v marksističnem nauku razlikovala od drugih socialističnih strank v Evropi. Craxiju je omogočilo tak preobrat to, da je njegova skupina dobila na lanskem kongresu prevladujočo večino, kar je bila redkost za to stranko, pa je v njej ostala kot posebna skupina z imenom »nova levica« le majhna skupina pod vodstvom Michela Achila, medtem ko sta se drugi dve skupini, eno je vodil nekdanji strankin tajnik de Martino, sami razšli. Že leto pred kongresom pa je najmočnejša Craxijeva skupina v Milanu izdelala programski načrt stranke, po katerem je »socialistično pojmovanje stranke v popolnem nasprotju z leninističnim pojmovanjem«. Če se je kongres še izrekel za marksizem in za socialistično alternativo, se pravi za vladavino levih strank, se je s Craxijevim člankom spremenila ta usmeritev stranke, postavljena na kongresu.

Neposredni politični cilj takega obrata socialistov, ki ga nekateri označujejo za razvodenitev socialističnega vina stranke, drugi pa za dokončno pravilno etiketiranje do zdaj anonimne socialistične buteljke, je težnja, da se stranka zasidra v političnem življenju Italije kot najbolj pomembna nasprotna utež krščansko demokratiški stranki, ko naj bi bili komunisti, ker se ne odpovedo leninizmu, izrinjeni iz političnega življenja kot možna vladna stranka. Vrh tega Craxi cilja na prihodnje evropske volitve, kjer naj bi italijanski socialisti skupaj s socialdemokratskimi strankami postali večinska sila v evropskem parlamentu. Nekateri Craxijevi privrženci tudi več ne tajijo, da ima stranka za cilj spremeniti sedanje razmerje sil v Italiji tako, da bi se dežela približala podobnemu parlamentarnemu sistemu kot obstaja v ZDA, Veliki Britaniji in Zahodni Nemčiji, ko se na oblasti izmenjujeta naprednejša in konservativna stranka. V Italiji naj bi to bili socialisti s svojimi zavezniki in pa krščansko demokratiška stranka, ki bi bila potisnjena na desno.

Craxi je s tako usmeritvijo stranke sprožil široke odmeve v italijanski in evropski politični javnosti. Med prvimi se je oglasil nekdanji strankin voditelj Francesco de Martino, ki je v obširnem članku v dnevniku La Republica obsodil Craxija, da je zatajil vse tradicije stranke, ki je tudi po kongresu leta 1956 ostala na marksističnih postojankah. De Martino sodi, da je cilj Craxijeve akcije oslabil vpliv evrokomunizma v Evropi; pri tem se sklicuje na Craxijeve ocene, da je evrokomunizem zgolj sestavni del prosovjetskega komunističnega gibanja. Glede ciljev socializma v zahodni Evropi de Martino meni, da gre za dvoje: ali centralizem ali samoupravljanje. Pri tem omenja jugoslovanski primer, o katerem pa sodi, da ni ustrezen za zahodno Evropo spričo razlik v političnem sistemu. Na koncu de Martino opozarja socialiste, da vsakršno razbijanje enotnosti levih sil prinaša koristi zgolj desnici. Razcep leveice bi onemogočil vsakršno možnost za napredno, demokratično usmeritev Italije.

Drugi vidnejši predstavnik socialistov Ricardo Lombardi je v zvezi s Craxijevo novo usmeritvijo stranke na nemarksistične pozicije ocenil, da je škodljivo vsako razbijanje enotnosti levih sil. Po njegovi sodbi je ideološka jasnost pogoj za tako enotnost. Obe politični sili delavskega razreda morata težiti k izdelavi skupnega programa družbene preobrazbe, ki pa ne more biti zgodovinski kompromis, pač pa ga je treba šele izdelati v obliki tretje poti, ki ne bo ne socialnodemokratska ne stalinistična.

Podobno sodbo izraža tudi eden izmed vodilnih predstavnikov francoske socialistične stranke Gilles Martinet, ki je zapisal, da so tako socialisti kot komunisti na razpotju: ali bodo socialisti vnovič padli v desničarski socialni demokratizem, ali pa se bodo skupaj s komunisti lotili nove definicije socializma.

Na socialistični izziv je odgovoril sam voditelj komunistične partije Italije Enrico Berlinguer na velikem zborovanju v Genovi 17. septembra 1978: »Pot, ki jo predlagamo, je izvirna, demokratična pot, toda še vedno pot boja, ki zahteva veliko borbenost. Naša pot je take vrste, da se v njej prepletajo in vanjo vključujejo in utrjujejo vse osebne, politične in socialne svoboščine. To je v skladu tudi z našo republiško ustavo.

V tem smislu naša pot ni ista, kot je bila v Rusiji in v drugih deželah vzhodne Evrope. Drugačna je pot, drugačno mora biti tudi izhodišče.

Ko so v Rusiji pripravljali in uresničevali revolucijo, so bile razmere popolnoma drugačne, kot so naše. Ruski socialistični revoluciji in leninizmu smo italijanski komunisti namenjali zgodovinske študije, resna in številna kritična razmišljanja. Zakaj rezultatov, do katerih smo prišli v dvajsetih letih zavzetega dela, začeni od Togliattijevih spisov, nekateri voditelji socialistov in drugih strank nočejo upoštevati... Želimo razpravljati svobodno, brez predsodkov. Toda, če kdo vsiljuje pogovor gluhih, ne more biti diskusije.«

»Kljub temu, da kritiziramo sovjetske izkušnje,« je dejal dalje Berlinguer, »priznamo oktobrski revoluciji in izgradnji nove družbe po njej veljavo zgodovinskega preloma, ki je vplival na nadaljnji razvoj celotne človeške družbe.«

»Govorijo nam,« je nadaljeval Berlinguer, »da ne sodimo v zahodno Evropo, pač pa da smo Azijci, če se ne odrečemo Leninu od a do ž, če ne pretrgamo odnosov v Sovjetsko zvezo. Toda oni se ne bi pri tem ustavili. Ko bi se odpovedali Leninu, bi prišel na vrsto Marx, po pretrganju odnosov s Sovjetsko zvezo bi morali priznati, da je bila oktobrska revolucija zabloda... Nekateri hočejo, da bi se odrekli celo Gramsciju in Togliattiju. Preprosto, ne želijo, da smo razredna, internacionalistična in revolucionarna partija, ali pa naj bi se zabubili v sektaštvo in dogmatizem. Komunistična partija pa bo ostala še naprej bolj kot kdajkoli razredna, delavska, internacionalistična, protimperialistična in protikapitalistična partija, ki je sposobna dati avtentičen prispevek k razvoju svobode in demokracije in preobraziti italijansko družbo«. Glede demokratičnega centralizma, je dejal Berlinguer, da ne pomeni nikakršne navadne formalnosti, ker je njegovo bistvo v načinu, kako se v praksi uresničuje. Italijanski komunisti ne želijo, da se njihova partija spremeni v stranko frakcij, kjer bo namesto političnega boja prevladal boj za vplive posameznikov in skupin.

Tretja pot

Bistvo krize strategije sodobnega delavskega gibanja v deželah razvitega kapitalizma bi veljalo potemtakem iskati v dejstvu, da so vse komunistične partije, ki se prištevajo k evrokomunizmu, zavrgle model socializma, kakršen je nastal v Sovjetski zvezi in drugih deželah vzhodne Evrope in se odločajo za lastno, se pravi izvirno pot v graditvi socialistične družbe. Prav tako komunistične partije zavračajo socialnodemokratski model, ker politika teh strank, s svojo reformistično naravo nima namena, da odpravi kapitalistični sistem, pač pa da ga samo popravi, torej njeno celotno delovanje ne sega iz okvirov obstoječega sistema kapitalističnih družbenih odnosov.

Očitno je, da je zavračanje sovjetskega modela socializma ena izmed doslej najbolj trdnih oporišč, s katerih izhajajo evrokomunistične partije. Vendar je prav tako očitno, da so te partije dosti bolj jasne in prepričljive v prikazovanju in dokazovanju razlogov, zakaj zavračajo sovjetski model kot pa v dokazovanju vsebine in oblik lastne poti in lastnih oblik socialistične družbe. To predvsem zaradi tega, ker se — podobno kot komunistična partija Italije, ki svoj »zgodovinski kompromis« kot obliko, v kateri namerava uresničiti socialistično preobrazbo — opirajo na zaveznitvo z drugimi demokratičnimi silami, predvsem s socialističnimi in drugimi delavskimi strankami. Obstoječi spori in nesoglasja med komunisti

in socialisti pa oddaljujejo stvarne možnosti za skorajšnje uresničevanje takih smeri družbenih preobrazb.

Po drugi strani pa bi prav tako lahko postavili trditev, da prav vse sedanje razprave in diskusije znotraj delavskega gibanja zahodne Evrope šele čistijo teren za nove, popolnoma drugače zasnovane oblike enotnega boja delavskega razreda za družbene preobrazbe. K takemu razsojanju navajajo tale dejstva: vse tisto, kar je danes predmet tako zavzetih in zagrehtih razprav v delavskem gibanju in celo sporov ter razhajanj med posameznimi političnimi silami delavskega razreda, samo izpričuje resnico, da vlada tudi v razvitem kapitalističnem svetu žeja po progresu in spremembah. Vse polemike okrog leninizma in modelov socializma pravzaprav dokazujejo izjemno velik interes za vsa tista bistvena vprašanja, ki so jedro marksizma. Ostro zavračanje leninizma, ki ga kažejo posamezne delavske stranke, bi kazalo razumeti, da gre za zavračanje leninizma v podobi, kakršno je svetu in vsemu delavskemu gibanju pravzaprav predstavil stalinizem. Zinovjev je bil prvi, ki je uporabil izraz leninizem z izrekom ob Leninovi smrti: »Lenin je mrtev, leninizem živi.« Definicijo leninizma je izdelal Stalin, ko ga je prikazal kot »marksizem epohe imperIALIZMA in proletarskih revolucij«, kot »teorijo in taktiko proletarske revolucije«. Tako mnogi današnji kritiki leninizma pravzaprav obsojajo stalinistično podobo leninizma in jo tako pripisujejo komunističnim partijam. Zato utegne boj proti leninizmu pomeniti dejansko boj proti neki določeni doktrini. Upravičeno je neki kritik napadov na leninizem potarnal: Utrjeni smo že od večnega doktrinarstva, pa naj si bo leninistično ali protileninistično.

V celotnem mednarodnem delavskem gibanju ne more nikakor ostati brez odmeva splošna zavrnitev sovjetskega modela, ki se kaže prav v sedanjih polemikah o novih smereh političnega boja delavskega gibanja. Izraz tega so bile razprave o dveh knjigah, ena je izšla v Franciji na pobudo vodstva francoske komunistične partije in jo je to vodstvo tudi pripravilo; je delo petih vidnih francoskih marksističnih piscev, naslov pa ima *Sovjetska zveza in mi*. Knjiga ne prinaša dokončnih sodb o vseh problemih, ki jih obravnava, kaže pa nov način vključevanja francoske partije v iskanje novih poti socialistične preobrazbe. Vodilna misel knjige pa je: sovjetska stvarnost se kaže vedno manj sprejemljiva kot model, ki naj bi ga posnemale francoske množice.

V Italiji je zbudila pozornost knjiga o zgodovini marksizma, ki jo je izdala založba Einaudi. V razpravi o vsebini knjige je sodelovalo več vidnih marksističnih mislecev, ki so v svojih ocenah kritično osvetlili pomanjkljivosti obstoječega sistema v Sovjetski zvezi. Ocenili so ga kot neizpolnjeni socializem, ki ne jamči ljudskih svoboščin in demokracije v mednacionalnih odnosih in odnosih med socialističnimi državami. Ne kritiziramo »realnega socializma« zavoljo tega, ker v njem nastajajo napestosti in protislovja, pač pa zato, ker so ta protislovja zadušena in jih prikrivajo, so izjavili udeleženci diskusije.

Predstavniki socialnodemokratskih strank skušajo izkoristiti sedanjo razpravo o tretji poti, ki se zanjo zavzemajo komunistične partije iz kroga evrokomunističnih partij, za napade na leninizem, ki ga postavljajo kot antipod demokraciji. Tako znani italijanski liberalni mislec Roberto Bobbio ugotavlja, da v iskanju tretje poti ne gre za cilj, pač pa za sredstvo. To sredstvo je leninizem, ki vodi v totalitarizem. Nasprotno pa socialna demokracija jemlje demokracijo kot pglavlitno sredstvo. Vse pa pelje do sklepa, da je edinole socialna demokracija resnični demokratični socializem. Bobbio celo ugotavlja nesporne prednosti socialne demokracije pred »realnim socializmom« oziroma leninizmom, kajti leninistični sistem socializma je na izpitu demokracije propadel, socialna demokracija pa socializem sicer šele samo obljublja, vendar je obljuba boljša kot pa tisto, kar je propadlo. S podobnimi argumenti se je v polemiko med socialisti in komunisti vključil tudi nekdanji voditelj italijanske socialdemokratske stranke Giuseppe Saragat, ki označuje socialnodemokratsko pot kot edino sprejemljivo pot za zahodno Evropo.

Kot odgovor na tako izenačevanje demokracije s socialnim demokratizmom je odgovorilo glasilo KP Italije Unita s člankom z značilnim naslovom »Mar je demokrat samo tisti, ki pristaja na kapitalizem?«.

Sedanji trenutek v dejanju in nehanju delavskega gibanja v zahodni Evropi je morda najbolj zadel s svojo oceno znani francoski marksistični mislec Jean Ellenstein s tole sodbo: »Gre za temeljne probleme našega časa in naših dežel. Označil jih bom v dveh smereh: smo v novem zgodovinskem obdobju. Zakaj to pravim? Zato, ker smo vsi prepričani, da komunizem, kot se razvija na Vzhodu, kaže kontradiktorno podobo, četudi je dosegel napredek za te dežele na temelju dramatičnih, pa tudi krvavih izkušenj, ne more biti ne za javno mnenje, ne za komuniste Zahoda izhodišče, kaj šele model.

Drugo: Zahod preživlja zelo težko gospodarsko krizo, ki je sicer manj spektakularna, toda dosti hujša in globlja od krize leta 1929. Kriza kapitalizma zajema vsa področja življenja, ne samo gospodarstvo, kot se je začelo kazati maja 1968. Nasproti omenjenima dvema dejstvima stojimo tako rekoč goli: tradicionalna komunistična pot ni mogoča, ker živimo danes v drugačnem svetu, kot je bil leta 1920. Po drugi strani socialna demokracija na Zahodu in tudi na Švedskem ni storila drugega, kot da je sodelovala pri oblasti kapitalističnega upravljanja, četudi je vpeljala zelo koristne reforme. Iz teh dveh ugotovitev izhaja nujnost nove poti v socializem. S tega stališča je debata v Italiji izredno koristna za vse.«

Še njegova sodba o tretji poti v socializem: »Ta vsebuje dva pojma, reformo strukture in revolucijo. To je dolgotrajen revolucionaren proces, ki ga je treba uresničevati v demokratičnem soglasju in v katerem so strukturalne reforme etape in momenti, ki pa morajo zadevati v globino ekonomske in družbene organizacije in seveda — tega ne smemo pozabiti — v kvaliteto življenja.«

ENRICO BERLINGUER

Za nas Lenin ni dogma

Intervju z Enricom Berlinguerjem, generalnim sekretarjem KPI, za La Republica, dne 24. avgusta 1978.

VPRAŠANJE: Poslanec Enrico Berlinguer, kaj je za vas, italijanske komuniste, leninizem?

ODGOVOR: »V intervjuju ni enostavno odgovoriti na to. Rekel bi, da je to celotna dediščina, ki nam jo je zapustil veliki ruski in evropski revolucionar in se je nabrala v tridesetih letih političnih in idejnih bojov, ki jih je Lenin vodil kot intelektualec in partijski voditelj, kot publicist in marksistični mislec, kot borec in organizator, kot državnik in mednarodni lider. Različnih plati Leninove osebnosti in različnih momentov posameznih vidikov in razvoj njegovega teoretičnega dela in praktičnega ravnanja ni mogoče obravnavati in določati ločeno, odtrgati eno od drugega. Njegova zapuščina je izjemno bogata in kompleksna, imamo se za nadaljevalce pa tudi kritike in razlagalce tega dela, prav s tem, da ocenjujemo obdobje in zgodovinske okoliščine, v katerih se je izrazila in se postopno razvijala njegova misel in dejanja.«

VPRAŠANJE: Vi ste leninist? KP Italije je leninistična?

ODGOVOR: »Če z izrazom leninizem (ali z izrazom ‚marksizem-leninizem‘ razumete neke vrste priročnik statično pojmovanih doktrinarnih pravil, zbirko okostenelih tez v šolske formule, tez, ki naj bi se nekritično uporabljale v vseh časih in krajih, tedaj delate največjo škodo samemu Leninu (kakor tudi Marxu); tako se deformira vsebina njegovih političnih nauk, tako ni mogoče v našem času razumeti in uresničiti nauka, ki nam ga je dal. Na tak način nismo leninisti, čeprav se zavedam, da bi danes mnogi radi, da bi takšni bili, ali pa menijo, da smo prav na ta, konformistični način.«

VPRAŠANJE: Ampak, na kakšen način pa ste?

ODGOVOR: »Italijanska komunistična partija se je rodila v valovih proletarske revolucije in sovjetov ter na Leninovo pobudo, da bi realizirala in pomirila idejno zmedo in politično praznino, v kateri se je pod vodstvom socialistične stranke dejansko znašel italijanski delavski razred in delovne množice, predvsem takoj po prvi svetovni vojni.

V livornski razcepitvi¹ se je rodilo jedro proletarskih borcev, ki so verjeli v svetovno revolucijo in tudi v italijansko. Rodili smo se na način, kakršen je bil zgodovinsko mogoč. Kakor je znano, je ta način pozneje doživel Gramscijevo in Togliattijevo kritiko. V Ordine nuovo (Novi red) je Gramsci leta 1924 zapisal: »Po livornskem razcepu smo vstopili v nekakšno izredno stanje. Samo to lahko opraviči naša ravnanja, našo dejavnost po razcepu.« Nujnost pa je bila v »fizičnem boju, da bi se branili pred naskokom fašizma, da bi komaj rojeni partiji ohranili prvotno strukturo.« Skratka, okoliščine in tedaj prevladujoče bordighovsko pojmovanje so povzročile, da se je komunistična partija zaprla, takoj dobila pečat in oznako sektaške in shematske partije, postala je »militantna« organizacija, namesto da bi bila politična, neposredna in funkcionalna, kot je rekel Togliatti, kar naj bi postala »prek postavitve določenih meja, ki jih strategija in taktika partije ne bi smela nikoli preseči, po formalističnem in juridičnem gledanju na stvarnost. Od Hegla in Marxa so šli nazaj, h Kantu in kantovstvu.«

To začetno sektaštvo in abstraktnost je odkrito kritiziral že sam Lenin, ki je večkrat ostro polemiziral z Bordigho in bordigovstvom: to je zašlo v krizo ob koncu leta 1923 in je doživelo odkrit napad na prvi partijski konferenci maja 1924. S tem pa se je začelo nastajanje in oblikovanje vodilne partijske skupine okrog Gramscija, ki je na III. kongresu v januarju 1926 v Lyonu dobila premoč in pozneje uveljavila novo idejno in praktično usmeritev — ta s svojimi cilji sega do danes — ter odpravila stališča, ki so peljala partijo (to so spet Togliattijeve besede), da se je »spremenila v izsušeno sekto talmudistov, odrezanih od vsakršnega dejanskega razvoja dogodkov«, ki so hoteli »revolucionarni vzgib množic zapreti v tesen okvir«. Takšno je bilo Gramscijevo in Togliattijevo »ranje«, Lenina, branje, ki naj bi usmerilo politično dejavnost v Italiji, da bi se navdihovalo v tako svetovnozgodovinsko pomembnem dogodku, kot je bila ruska revolucija leta 1917, in se bogatilo in jasnilo iz leta v leto (čeprav mukoma, z zastoji in celo vračanjem nazaj in med številnimi nasprotji), s posebnimi značilnostmi, tako političnimi kakor idejnimi.

V oblikovanje in vodenje partije, ki je iz bordighijanske postala gramscijanska, vstopajo namreč, toda nikakor ne eklektično, Marx, Engels in

¹ Z »razcepitvijo« misli E. Berlinguer na odcepitev levega krila stranke od socialistične partije Italije, ki je na kongresu v Livornu leta 1921 ustanovilo Komunistično partijo Italije. Vodilni jedri sta bili neapeljska in torinska skupina, ki se je zbirala okoli glasila »Ordine nuovo« in marksističnega teoretika Antonia Gramscija. Amadeo Bordigha (ki ga Berlinguer v intervjuju omenja) je bil v prvih letih delovanja partije član CK in politbiroja KPI: v frakcijskih bojih je bil na čelu skrajno levičarske struje in zato izključen iz vodstva, po osvoboditvi pa tudi iz partije.

Lenin, pa tudi Machiavelli, Vico, Cavour, Antonio Labriola, linija »meridionalistov«: predvsem pa se vanj vključuje pozorno proučevanje sil, ki se gibljejo in soočajo v italijanski družbi in v svetu, ter trajno prizadevanje, da bi vedno ohranili — v danih okoliščinah — kar najbolj trdne in široke zveze s konkretnim gibanjem delovnih in ljudskih množic. To je vizija zgodovine naše dežele in sveta, ne kot zgodovina intelektualnih ali vladajočih skupin, temveč zgodovina podrejenih razredov in ljudstev, ki se borijo, da bi obnovili lastno nacionalno družbo in osvobodili celotno združeno človeštvo.

Po eni strani je namreč to partija, ki se zna postaviti v položaj, ko lahko postopoma izmeri in oceni vrednost svojih političnih in idejnih usmeritev in torej lahko stalno posodablja načine, znotraj katerih živijo načela in ideali, ki se jih je bila naučila od svojih revolucionarnih učiteljev, to pa so načela in ideali, ki jo označujejo prav kot komunistično partijo. Po drugi strani pa je to partija, ki zna popeljati delavski razred, da se odpre in si kar najbolj široko zgradi sistem odnosov in političnih in družbenih zaveznih in idejnih sočenj. Ohranja torej lastno identiteto partije, hkrati pa vedno išče enotnost s silami, ki so drugačne od nje zaradi nalog, ki zadevajo preobrazbo. Tudi Lenin je kritično razvil in kvalitetno obnovil Marxa. Tako sta storila Gramsci in Togliatti z Leninom in tako si danes prizadevamo nadaljevati tudi mi.«

VPRAŠANJE: Vendar pa je dejstvo, da je v statutu vaše partije člen 5, ki med nalogami člana našteva študij in aplikacijo naukov marksizma-leninizma. To je znamenje, da imate marksizem-leninizem za popolno, dokončno doktrino. Vi, poslanec Berlinguer, ste torej v kontradikciji s statutom KPI, ko govorite o sposobnosti posodabljanja in obnavljanja vaše partije.

ODGOVOR: Ta del statuta je ostal, kakršnega smo formulirali pred mnogimi leti; ta odstavek člena 5 je torej neustrezen, ker lahko zapelje k misli o »marksizmu-leninizmu« kot nekakšnem doktrinarnem, neogibnem, zaprtem telesu. Kar zadeva stavek, ki govori o marksizmu-leninizmu, bi ga bilo treba zamenjati z drugačno formulacijo, ki bi bolj točno in sodobno opozarjala na vso našo idejno dediščino.«

VPRAŠANJE: Kdo mora odločiti o tem vprašanju?

ODGOVOR: »Prihodnji kongres.«

VPRAŠANJE: No, končno: ste leninisti ali niste? To ni osebna radovednost, je problem, s katerim se morate danes spoprijeti.

ODGOVOR: »Ste prepričani? Ste prav zares prepričani, da je danes, leta 1978, po vsem kar se je zgodilo in se dogaja v Italiji in Evropi, v svetu,

problem, s katerim naj bi se soočili mi, italijanski komunisti, prav res ta, da odgovorimo na vprašanje, ali smo leninisti ali ne? In ne pravim samo vam, ampak vsem, ki nam namenjajo to vprašanje: ali res poznajo Lenina in leninizem, ali res vedo, za kaj gre, kadar o njem govorijo? Dovolite, da podvomim o tem. Vsekakor pa se mi zdi popolnoma živa in veljavna lekcija, ki nam jo je dal Lenin, ko je izdelal resnično revolucionarno teorijo, s tem da je presegel 'ortodoksnost' reformističnega evolucionizma, da je poudaril subjektivni element v samostojni pobudi partiji, da se je boril zoper pozitivizem, vulgarni materializem, mesijanski ateizem, same napake socialne demokracije, namesto tega pa je odprl pot proletarskim silam za obnovo in osvoboditev, ki so se borile v Rusiji in v vsem svetu. Velja nauk Lenina, ki je raztrgal prevlado in svetovno enotnost kapitalističnega, imperialističnega in kolonialnega sveta, Lenina, ki se je boril v vseh kotih Evrope za mir in proti vojni, Lenina, ki je odkril, da je zavezništvo industrijskega proletariata z revnimi kmeti odločilno, in ki še nekaj mesecev pred oktobrom 1917, 'v teh razžarjenih okoliščinah, ni izključeval možnosti mirnega razvoja socialistične revolucije in obstoja pluralizma strank' (Togliattijeve besede iz leta 1956), Lenina, ki je pojmoval socializem kot družbo, ki naj uresničuje dovršeno polnost demokracije.«

VPRAŠANJE: Tudi Lenina demokratičnega centralizma, Lenina, ki je zatrl politično razpravljanje in organizirano nesoglasje znotraj partije in sovjetske družbe?

ODGOVOR: »Da. Res je, da je Lenin v zadnjem obdobju življenja, še pred Stalinovim nastopom, začel omejevati notranja nesoglasja, in mi ne oklevamo, da bi mu tega ne očitali in kritizirali. Toda ne smemo pozabiti, da je bil Lenin tisti, ki je v partijsko vodstvo in v sovjetsko oblast pritegnil osebnosti, ki so bile prej zoper njegovo linijo in so nastopale celo zoper vstajo v oktobru 1917 — takšna sta bila naprimer Zinovjev in Kamenjev. Kar pa zadeva demokratični centralizem — nehajmo že vendar enkrat z deformacijami, ki nam ravno prav pridejo. Vsekakor pa nehajmo že enkrat s tem, da demokratični centralizem istimo z degeneracijami 'organskega centralizma' in 'birokratskega centralizma', ki jih je doživel pozneje, ki pa nimajo prav ničesar opraviti z demokratičnim centralizmom, kakor ga je pojmoval in uresničeval Lenin: torej ne kot apriorno soglasnost, temveč kot metodo, ki zagotavlja, *konec koncev*, nujno enotnost v usmeritvi in v konkretnem delu partije: *potem* ko se svobodno in demokratično izrazijo možna različna stališča, bi naj večinsko stališče po pravici postalo stališče vse partije. Demokratični centralizem ni in ga ne smemo pojmovati kot omejujočo normo, ki omejuje svobodo mnenj v partiji, temveč kot normo, ki zagotavlja, *potem* ko je izčrpana notranja demokratična razprava, temeljni pogoj, za-

radi katerega je neka partija sposobna, da deluje učinkovito, torej enotno, disciplinirano.

In opozarjam, da je eno, če gre za konkretno aplikacijo tega demokratičnega centralizma v kadrovski partiji, kakršna je bila boljševiška, drugo pa je, če gre za njegovo aplikacijo v množični stranki, kakršna je naša, ki ima strukturno širše razsežnosti in večji demokratični poudarek in v kateri lahko vsak član ne samo izrazi svoje misli, ampak lahko zahteva, da se v skladu s statutarnimi postopki o nekem predlogu glasuje in odloči demokratično, torej večinsko.«

VPRAŠANJE: Vi torej ne zanikate Lenina!

ODGOVOR: »Lepo vas prosim! Rad pa bi vendarle dodal, da mojega odgovora ne razumite in ne smete razumeti kot nekakšen manihejski ali apologetski odgovor za stališče, ki ga zagovarjam. Mi, italijanski komunisti, imamo neko svojo posebnost, teoretično zgradbo, našo zgodovino. Ves čas, odkar smo se rodili, ima Lenin v naši izkušnji, v našem proučevanju in raziskovanju, v naših bojih, svoje mesto in to celo zelo pomembno mesto, toda vse prej kot izključno in vse prej kot dogmatsko. Kdor od nas zahteva, naj izrekamo obsodbe in se odrekamo zgodovini, še posebej naši zgodovini, zahteva nekaj, kar je hkrati nemogoče in neumno. Zgodovine ni mogoče zanikati; ne lastne in ne drugih. Poskušamo jo razumeti, preseči, rasti, trajno obnavljati.

Korake naprej v prilagajanju in posodabljanju naše linije političnega vodenja smo storili, ne da bi zato prelomili z našo posebno preteklostjo, ne da bi se ločili od našega zaledja, ne da bi izkoreninili naše korenine, ne da bi pustili praznino za seboj, temveč tako, da razvijamo veliko, neodrekljivo teoretično in idejno dediščino, ki se je nabrala v stotridesetih letih bojev revolucionarnih gibanj, ki so nastali s Komunističnim manifestom; to poskušamo s tem, da smo si prizadevali prodreti prav v vsako poro italijanske resničnosti, razumeti in prenesti smisel in smer naše nacionalne zgodovine, izraziti, v novih časih, kar najboljše naše kulturne tradicije in javne pridobitve. Machiavelli je dejal: »Če se stranke in sekte (to je današnje partije) ne obnavljajo, ne trajajo. In način, da jih obnavljamo, je, da jih ponovno popeljemo k njihovim načelom.«

VPRAŠANJE: Toda v začetku ste vi, italijanski komunisti, hoteli delati kakor v Rusiji, niste iskali drugačne poti, avtonomne, izvirne ali celo, kakor vi pravite, neraziskane?

ODGOVOR: »Da, predvsem med leti 1921—1924 se je KPI obnašala tako, kot pravite: bilo pa je skoraj neizogibno. Opozarjam vas na to, da zahteve po tem, da se v vsej Italiji takoj ustanovijo sovjeti (ne spominjam se, če ne celo kar z državnim dekretom!) nista postavljala ne

Gramsci ne Togliatti, ampak tisti ‚demagog brez načel‘, ki mu je ime Nicola Bombacci. Vsekakor pa je bila linija v začetku res taka, kakor pravite. Taka odločitev je bila posledica neke ekstremistične zmote (v katero so sicer zašle skoraj vse evropske komunistične partije), je pa v tem, da so hoteli izvoziti in presaditi leninizem prek meja političnih, socialnih in ekonomskih okoliščin, v katerih je lahko zmagal, hoteli so prenesti na pohod metode za prevzem oblasti proletariata po poti vstaje, kakršno so šli v carski Rusiji, ga prenesti ‚z najnižje točke‘ na ‚najvišjo točko‘ kapitalističnega sistema. Potrebovali smo skoraj dvajset let, da smo dokončno in zares presegli to ekstremistično zmoto. Ko se je Togliatti marca leta 1944 izkrcal v Salermu, je nadvse jasno povedal, da si v Italiji mi komunisti ne bomo postavili za cilj ‚delati kot v Rusiji‘. Ne sovjet, temveč parlament je bila naloga, ki jo je moral opraviti italijanski delavski razred. In po zaslugi KPI jo je doslej opravljal.«

VPRAŠANJE: Opisujete neko samostojno zgodovino, ki pa je, nasprotno, poznala tudi dolge premore.

ODGOVOR: »Morda namigujete na premor od nastanka Kominforma in obsodbe Tita (v letih 1948) pa do našega VIII. kongresa leta 1956. V tem obdobju je dejansko upadalo uveljavljanje naše avtonomnosti in izvirnosti — to se pravi izrazite teoretizacije italijanske poti v socializmu — v primerjavi z mednarodnim komunističnim gibanjem. Toda ne pozabimo, da je bila hladna vojna. Vendar pa je bilo tudi v teh letih politično obnašanje KPI vedno koherentno v obrambi nacionalnih interesov, demokracije in enotnosti ljudskih množic in demokratičnih sil, kar je pripeljalo do pomembnih novih stališč, tistih, ki jih je oblikoval in zagovarjal Togliatti v bojih za obrambo parlamenta (1953), za obrambo miru zoper atomsko grožnjo, za zблиžanje med komunističnim gibanjem in katoliškim svetom. Tovariši iz PSI (italijanska socialistična stranka op. prev.) so v teh letih doživeli isto izkušnjo. S kongresom leta 1956 je naša avtonomna strategija dobila nov polet in začela nov razvoj tudi na idejni ravni, posebno pa v pojmovanju in praksi internacionalizma.«

Leninizem, demokracija in italijanski komunizem

Vse od ustanovitve naše partije so bolj ali manj odkrita nesoglasja in pritrjevanja označevala našo pripadnost tretji internacionali; po pravici ali pa tudi ne. Kritični razmislek na politični pa tudi na teoretski in zgodovinski ravni je prispeval k posebni podobi naše partije. Gramsci je izrazil resen politični pomislek glede načina, kako je potekal boj v ZSSR po Leninovi smrti. Na X. plenumu internacionale je doživelo stališče italijanske komunistične partije ostro kritiko in Togliatti je celo dejal, sklicujoč se na proučevanje posebne narave italijanskih razmer: »Ker ni mogoče prepovedati misliti, bomo te stvari obdržali zase.«

Šele po zmagovitem koncu narodne protifašistične vstaje so te stvari, ki smo jih »obdržali zase«, postopoma prišle na dan in so izoblikovale novo partijo v zgodovini Italije, ki je imela značilnosti množične partije, veliko bojno moč in je bila močno zasidrana v resničnosti. Ta partija je še naprej razmišljala o svojem nastajanju in svoji zgodovini, ter analizirala stvarnost. Danes ta partija lahko razpravlja o svojem zgodovinskem nastanku in o svoji vlogi v družbeni resničnosti, ne da bi se ji bilo treba zatekati v zožujoče poenostavitve. Takšne poenostavitve namreč ostanejo v spominu; na primer v zvezi z »odločitvami za civilizacijo«, ko je s srečanja socialdemokratov v palači Barberini izšel antikomunizem, potrjen kot ideologija in kot praksa.

Na vse to sem opozoril, ker italijanski komunizem ni nikoli pasivno sprejemal leninizma. Norberto Bobbio ga opredeljuje kot metodo, ki je v razmerju s ciljem, ki ga je doseči — to pa je socializem, in ga postavlja nasproti socialnodemokratski metodi, ki ima sicer isti cilj, toda zanjo je značilno pristajanje na demokratično metodo. Bobbio postavlja pozitivni predznak pred vse, kar je povezano s socialnodemokratsko prakso, negativni predznak pa pred vse, kar je izšlo iz leninistične prakse. Toda to poenostavljanje je na zgodovinski ravni nevzdržno, na teoretski pa dvomljivo. Zdi se mi, da je zato treba postaviti vprašanje, ali demokratični prehod v socializem ne terja integracije demokratične metode z elementi, ki izhajajo iz metode leninizma; ali, povedano drugače, vprašati se

je treba, če ni nujno, da se metoda demokracije, kolikor si postavlja za cilj socializem, povezuje z metodo političnega upravljanja s konfliktnostjo med razredi.

Dobro vem, da vsem, ki bijejo sedanjó »križarsko vojno«, leninistična metoda ne pomeni samo to. Določena je tudi na podlagi neposrednega cilja: diktature proletariata. Toda tudi bežen pregled zgodovine KP Italije kaže, da je posebna narava njene interpretacije — revizije leninizma v tem, da ga prilagaja okoliščinam demokratičnega prehoda. Da so revizije te vrste mogoče, potrjuje dejstvo, da je tudi socialnodemokratska metoda — če ima »chances«, kakršne ji pripisuje Bobbio — morala spremeniti igro večine, ki je bila pridržana za proletarske razrede v vsem loku časa od J. Locka do B. Constantina in V. Pareta.

Bralca moram opozoriti, da tudi jaz poenostavljam. Togliatti je zapisal znamenito razpravo o Gramscijevem leninizmu. Njemu samemu je šlo za to, da bi poudaril, da tako izhodiščne kot končne točke tega izvira izključujejo svojo lastno ekskluzivnost. Da pa bi se izognil zapletom, abstrahiram te vplive in torej pojasnujem zgodovinske dogodke Komunistične partije Italije skoz Gramscijeva, Togliattijeva in nadaljnja stališča kot praktični in teoretični proces, ki je hotel pripeljati leninistično metodo na tla demokracije. Na vprašanje, zakaj so bili v takšnem procesu revizije zapostavljeni nekateri vidiki leninske metode, mi v tem okviru ni težko odgovoriti: to se je zgodilo zato, ker so bili v njih elementi resnice.

Kateri bi mogli biti ti elementi resnice? Italijanska »inačica« leninizma se vse od začetka meri po krizi liberalne države in po pojavih fašističnih odločitev. Ne spuščam se v proučevanje geneze takšne reakcije in ni moj namen, da bi prikrival odgovornost delavskega gibanja. Zanesljivo je, da se ni buržoazija prav nič obotavljala, ko je zavrgla »vrednote« svobode. Čudno, da je ta tema, sicer tako prisotna v razmišljanju italijanskih marksistov (pa tudi socialistov starejšega rodu), popolnoma zginila iz novih filozofskih razprav. Kar samoumevno je, da je demokratična metoda odvisna samo od odločitev delavcev in ne tudi od odločitev lastniških razredov. Toda vprašanje je pomembno: tako zato, ker so na današnji stopnji politične svoboščine dejansko še izraz konfliktnosti in ravnotežja med razredi, kakor zato (kar je bilo pred nedavnim po pravici poudarjeno), ker je zavedanje o tem dejstvu pripomoglo, da se je pri komunistih izoblikovala svojevrstna oblika laicizma, nekakšna »proti-zaupljivosti«, ki ne zaupa v trdnost nobene vrednote in nobenega instituta zaradi njih samih, ampak zaupa v odločitve in voljo družbeno organiziranih in osveščenih ljudi. Kadar danes ugotavljamo »univerzalno« veljavnost demokratične metode, hočemo izraziti našo »odločenost«, da bomo prispevali, da se bo ohranila konfliktnost na tleh demokracije, in da mislimo komunistično družbo kot razširitev teh svoboščin — takšno, ki obsega tudi politična razmerja in občanske pravice, mimo tega, da ohranja življenjske moči mož in žena in energetske rezerve okolja.

Ta razlaga — revizija leninizma je zaznamovala tudi naše politično ravnanje. Če v zgodovini ni — vsaj ne v krajših razdobjih — zajamčenih zgodovinskih rezultatov, tedaj tudi ni absolutno trdnih pridobitev, v katerih bi »normalno« postalo »zanesljivo«. Iz tega izhaja, da morajo partije politično dograditi odnos z množicami kot pogoj za ohranitev in spreminjanje obstoječih ravnotežij. Takšen odnos se v končni posledici seveda izraža v volivnih spopadih, ima pa tudi druge pojavne oblike in načine. Naj spomnim na eno nedavnih: ta odnos je omogočil, da smo se postavili po robu krizi destabilizacije, ki si jo je zamišljala in jo načrtovala strategija napetosti, in ki je dosegla vrh z umorom poslanca Mora.

Politične naloge, ki se postavljajo pred delavski razred v prehodnem obdobju, je na splošno mogoče povzeti v načrt za postopno omejevanje družbenih funkcij starih vladajočih razredov (kar ne pomeni zmanjševanja njihove volje po vodenju); to pa bo povzročilo, da se bo skrčila njihova družbena koristnost in potrebnost. Gotovo je pretirano pričakovati, da je to edina mogoča pot za uporabo demokratične metode; kljub temu pa je pot, ki so jo komunisti *dejansko* prešli. Racionalna struktura teorije omogoča, da ovrednotimo, kako napreduje gibanje delavcev, tudi njegove stranpote, da ene in druge obravnavamo v okviru celote razmerij, znotraj katerih najde prostor tudi konfliktnost; toda celota je mnogo več kot le to. Poleg tega so v okviru teorije mogoče tudi odločitve in preklici (pomislimo na leninsko politiko NEP). Eden takšnih preklicev (ki je prizadel ravno diktaturo proletariata) je dozorel kot možnost prehoda socializma v demokracijo. To je posledica procesa, ki obsega zgodovino delavskega gibanja in počasno dozorevanje odvišnosti neke samostojne, ločene funkcije upravljanja.

In ta dolgi proces spreminjanja — razvoja leninizma je spremljal demokratično oblikovanje italijanskega komunizma. Drugje so stvari potekale drugače. Metoda je zasenčila cilj, ta sam pa je bil spremenjen v smeri, ki je nasprotna italijanskemu komunizmu. Bojazen pred drugačnim, pred takšnim, ki se ne vključi v normalno, je postala že obsedenost. Za razlago teh okoliščin pa ima leninska metoda na voljo bolj učinkovita sredstva kot je čisti »ekorcizem«. Današnja otrplost je napoved velikih novosti. »Realni« socializem je dal Stalina, pa tudi Hruščova in Dubčka, Majakovskega in Lukácsa. Dal je dvajset milijonov mrtvih v protifašističnih bojih in je izoblikoval 40 milijonov tehnikov. Samo nekaj je mogoče zanesljivo predvideti: da sedanja otrplost, sedanje bojazni ne bodo mogle trajati dolgo.

Ali se od italijanskih komunistov zahteva, da bodo z razvijanjem lastne moči in lastne kritične sposobnosti pomagali v tem procesu? To so že storili in še delajo. Ali se od njih zahteva, da poudarijo drugačnost poti, na katero so stopili? To so storili in zdaj to delajo še bolj. Toda, naj se od njih ne terja, naj zanikajo razlike, naj se delajo, kot da ne vidijo, kako dozoreva novo — in ne samo v tistem, kar je uradno predstavljeno za nesoglasje. Znajo namreč razločevati, vedno so razlo-

čevali, tudi ko je šlo za makartizem v ameriški družbi. Sicer pa je prevzemanje demokratične metode skupna točka obeh najpomembnejših evropskih tokov socializma. Ali lahko ta skupna točka pomaga, da označimo neko »tretjo pot«? Bobbio odgovarja, da ne, in se izogiba hoditi po klasičnih poteh socialne demokracije, za katere meni, da še niso bile resno na preskušnji. Zanesljivo je, da bomo tudi mi znali dati svoj prispevek, če se bodo le hotele spoprijeti s takšno preizkušnjo.

Ni naključje, da nas je razmišljanje o čilski izkušnji pripeljalo do zaključka, da njen propad ni posledica obotavljanja na področju demokracije, ampak je posledica obstoja sil, ki so se spustile v boj, in meja njihove enotnosti. Vprašanje o metodi moramo tudi v tem primeru gledati v razmerju do cilja; le-tega pa je zopet treba zastaviti v razmerju do sil, v katerih je zgodovinsko dozorela opredeljenost za obnovo in odločitev za preklic.

(Iz: Rinascita, št. 35, 8. septembra 1978.)

Osnutek tez za XV. kongres KP Italije

USMERITVE IN SPLOŠNI CILJI KPI*

a) Boj za socializem v Evropi in v svetu

I. KPI se bojuje za globoko prenovitev dežele, za rešitev in napredovanje demokracije na liniji, ki jo je zarisala republikanska ustava, da bi tako preobrazila Italijo v socialistično družbo, ki bi temeljila na politični demokraciji; prizadeva si prispevati svoj delež k uspešnemu uresničevanju idealov miru in socializma v Evropi in v svetu.

Ti cilji so tem bolj pereči in nujni glede na svetovne razmere, ki so polne dramatičnih tveganj, vendar pa odpirajo tudi nove možnosti za osvobajanje in napredek človeštva. Tudi globoka kriza, ki je prizadela italijansko družbo, terja korenite demokratične preobrazbe z usmerjanjem k socializmu.

II. Nadaljuje se in se še pogloblja zgodovinska kriza kapitalističnega in imperialističnega sistema. Sprememba v sestavi sveta se je po revolucionarnem prelomu sovjetskega Oktobra nadaljevala z graditvijo socialističnih družb in socialistično usmeritvijo v drugih deželah na raznih celinah, še posebej pa se je razvila z velikanskim gibanjem za osvoboditev izpod kolonialnega zatiranja. Tudi v mnogih kapitalističnih deželah je delavsko gibanje s svojimi boji uresničilo pomembne dosežke na gospodarskem, družbenem in političnem področju. Med velikimi dogodki sodobne stvarnosti je dobila poseben poudarek prebuditev ženskih množic, ki se zavzemajo za svojo popolno osamosvojitve in osvoboditev iz stoletnega suženjstva. Toda srdita sta odpor in nasprotni napad vseh sil, ki občutijo, da so prizadeti ali ogroženi njihovi privilegiji in njihovi prevladujoči položaji tako v nacionalnem kakor mednarodnem merilu.

---

* Objavljamo uvodno poglavje osnutka tez za XV. kongres KP Italije, ki bo v Rimu od 20. do 25. marca 1979. Teze od 1—18 nakazujejo v strnjeni obliki temeljne usmeritve in splošne cilje KPI, ki so podrobneje razčlenjeni v 91 tezah (vir: L'Unità — Documenti).

Po drugi plati pa so se tudi v okviru dežel in sil, ki se zavzemajo za ideale socializma in nacionalno osvoboditev, včasih zelo ostro pokazale cepitve in nasprotja, ki obremenjujejo pot vsega človeštva.

III. Svet se je znašel pred dramatičnimi problemi in alternativami. Vojna ni neogibna. Naprednim in miroljubnim silam je doslej uspevalo izogniti se novemu svetovnemu konfliktu. Toda v teku so vojaški konflikti in ti lahko izbruhnijo na raznih področjih. Na vse človeštvo pritiska mora tekmovanja v oboroževanju, ki se nadaljuje in ki pomeni nezaslišano zapravljanje virov. Ostaja tudi nevarnost atomske vojne, ki bi uničila vse, kar je potrebno za obstanek ljudi.

Na desetine in desetine dežel je doseglo politično neodvisnost. Strahotno in eksplozivno pa se pogloblja nasprotje med gospodarskimi, družbenimi in civilizacijsko razvitimi področji na eni ter razsežnimi zaostalimi področji, ki so zaznamovana z revščino, lakoto in nevarno neuravnoteženostjo med demografskim naraščanjem in stopnjo gospodarskega razvoja, na drugi strani.

V sedANJI fazi zgodovinske krize kapitalizma terja gospodarski razvoj velikansko razsipanje naravnih in človeških virov, zavira in speljuje drugam njihovo popolno izrabo v prid napredka že doslej izrednih dosežkov znanosti in tehnike ter nepopravljivo ogroža naravno okolje in razmerje med človekom in naravo.

Znotraj posameznih bolj razvitih kapitalističnih dežel je sicer materialna življenjska raven dela delavskih razredov sorazmerno visoka, zaostrujejo pa se pojavi, kakor brezposelnost, družbeno odtujevanje, nasilje, zločinstvo in uživanje mamil. Življenje se zmerom bolj dehumanizira. Grozi že nevarnost pobarbarjenja.

IV. Rešitev in napredek človeštva zahtevata, da se uveljavijo temeljna načela miroljubnega sožitja in sodelovanja med deželami in državami z različno družbeno ureditvijo. To terja predvsem, da damo prednost prizadevanjem za popuščanje napetosti, da miroljubno in s pogajanjem razrešujemo odprte spore ter da se lotimo razoroževanja in graditve novega mednarodnega gospodarskega reda.

Razreševanje teh problemov ne smemo prepuščati samo pogajanjem med vladaMI. Treba je mobilizirati velike množice. Pri tej nalogi lahko sodelujejo in morajo sodelovati dežele, ljudstva, gibanja, stranke in tokovi različnega ideološkega in političnega navdiha.

V tej razvrstitvi in v tem boju je odločilnega pomena funkcija delavskega gibanja in njegova sposobnost, da glede na dramatične probleme sodobnega sveta uveljavi vso vrednost miroljubnih, pravicoljubnih in svobodoljubnih idealov in namenov, ki so posebnost socializma.

V. KPI spodbuja in želi prispevati k uveljavitvi takšne internacionalistične solidarnosti in obveznosti, ki bi presegla posamezne komunistične

partije. Danes nam namreč svetovni revolucionarni proces odkriva, da imamo opraviti s precej obsežnimi in različnimi gibanji in tokovi za osamosvojitve. Potrebna pa sta solidarnost in skupna obveznost teh sil. Nova in praktična vizija internacionalizma pa se lahko uresniči le, če temelji na priznavanju, da gibanje za osvoboditev in graditev novih družb napreduje po poteh in z rešitvami, ki nosijo pečat različnih civilizacij, kultur, zgodovin in izkušenj. Te mnogovrstnosti in izvirnosti ne smemo imeti za oviro, saj je nasprotno prava moč, vzmet za obogatitev in okrepitev celotnega gibanja za mir, za demokracijo, neodvisnost ljudstev in družbeni napredek. Niso mogoči nikakršni univerzalni modeli, niti katedre ideološke pravovernosti ali izključna središča političnega vodstva. Potrebni proces zблиževanja in sodelovanja mora potekati ob spoštovanju avtonomije in neodvisnosti vsake države, vsake partije in vsakega gibanja ter v kritičnem, svobodnem in konstruktivnem soočanju med različnimi izkušnjami in izsledki.

VI. Boj za novo svetovno ureditev, ki bi temeljila na miru, pravici in sodelovanju vseh narodov, ima svoje žarišče v Zahodni Evropi. Zahodna Evropa pa lahko zaustavi propadanje kulturne in civilizacijske funkcije, ki ji po njeni najboljši tradiciji pritiče, in si pridobi novo pozitivno funkcijo v interesu vsega človeštva le, če bodo različne politične, sindikalne in množične organizacije delavskega gibanja in vse demokratične sile umele sodelovati in se združiti, da bi uresničile velike cilje obrambe in napredka demokracije, miru, neodvisnosti in razvoja vseh narodov, cilje mednarodnega sodelovanja. Prav ob živem izpolnjevanju te dolžnosti se delavske in progresivne sile socialistične in komunistične usmeritve lahko bojujejo in se morajo bojevati za socialistično preobrazbo, ki bi ustrezala izročilom in posebnostim posameznih dežel in vse celote tega dela sveta.

Oktobrska revolucija in graditev novih družb, najprej v Rusiji in potem v drugih deželah, sta pomenili zgodovinski polom sistema imperIALIZMA in kapitalističnega izkoriščanja, hkrati pa spodbudo za nacionalne in družbene revolucije. V gospodarskem, družbenem in kulturnem razvoju so bile dosežene velike pridobitve. Države, ki so izšle iz tega revolucionarnega procesa, imajo danes odločilno vlogo v svetovnem življenju in njihov prispevek za razrešitev kateregakoli problema je neogiben.

Hkrati pa je ta velika zgodovinska izkušnja odkrila meje, protislovja in napake, ki bremenijo notranje, gospodarsko in politično življenje vsake dežele posebej, predvsem kar zadeva demokracijo. Te meje, ta protislovja in te napake obremenjujejo tudi odnose med raznimi socialističnimi državami in omejujejo privlačno moč socialističnih idealov v vsem svetu. Vsekakor je povsem očitno, da pota, ki so jih ubirali, in vzorci, po katerih so se ravnali v teh deželah, niso primerni za socialistično preobrazbo dežel, kakršne so v Zahodni Evropi in kakršna je Italija.

Socialdemokratske stranke in še posebej tiste, ki so vodile ali vodijo vlade raznih evropskih držav, so sicer uresničile pomembne napredke, kar zadeva gospodarske in družbene razmere delovnih razredov, niso pa svojih družb iztisnile iz logike kapitalizma. Tudi v deželah s socialdemokratskim vodstvom se je ta posebna vrsta razvoja — ki jo je sicer omogočilo tudi kolonialistično izkoriščanje — znašla v krizi. Na to vrsto razvoja delujejo nasprotni udarci, ki izvirajo iz prebuditve in osvobodilnega gibanja ljudstev, ki jih je nekoč zatiral kolonializem. Razen tega ne more, ko se je znašla v sedanji krizi, zajamčiti razrešitve velikih problemov dela, pravice, osamosvojitve in sodelovanja velikih množic ljudi, žensk in mladine. K vsemu je treba še dodati, da mnoge socialdemokratske stranke — čeprav na različne načine — občutijo svojo temeljno mejo zaradi antikomunizma, iz česar izvirajo diskriminacijski zakoni in nedemokratska ravnanja v vladni praksi v nekaterih deželah. Bolj na splošno pa se na razsežnih socialdemokratskih sektorjih kaže nesposobnost, da bi v celoti doumeli potrebo po premaganju dramatične razcepitve človeštva. Tako se na socialdemokratskem področju kaže razločevanje med silami, ki še nadalje ubirajo pota, kakršna izključujejo bistvene spremembe kapitalističnega sistema, in ki ohranjajo razcepljenost delavskega gibanja, in drugimi silami, ki si — tudi z avtokritičnimi premisleki — začenjajo postavljati vprašanje o premagovanju kapitalizma in iskanju zvez z vsemi silami, ki zastopajo delavsko gibanje.

VII. V današnjih razmerah so potemtakem že dozoreli ali dozorevajo kritični premisleki pri vseh progresivnih in revolucionarnih silah — demokratično naprednih, socialdemokratskih, socialističnih, komunističnih in krščanskih. Kažejo se nove možnosti konstruktivnih dialogov in sporazumov — za človeštvo, za Evropo, za Italijo.

Skupna zgodovinska naloga je, da odpremo nove poti napredku in prenovitvi Zahodne Evrope, nove poti socialistični preobrazbi. Zelo pomembno srečanje se lahko uresniči med silami, ki jih navdihujejo socialistični ideali, in silami krščanskega in katoliškega sveta, ki si prizadevajo najti pota za globoko prenovitev. Prizadevati si moramo iskati rešitve, ki ustrezajo nacionalnim posebnostim in današnjim razmeram, hkrati pa posebnostim in bistvenim zahtevam, ki so skupne industrijsko razvitim deželam z demokratično-parlamentarnimi ustanovami, kakršne so danes države Zahodne Evrope.

Drugače kakor pri izkušnjah socialdemokracij, gre tu za uvajanje procesov socialistične preobrazbe, ki pa se razločujejo od tistih, ki so jih uvajali po Oktobrski revoluciji v Sovjetski zvezi in v drugih socialističnih državah. V tem smislu govorimo, kar zadeva Evropo, o tretji poti. Gre za vizijo prehoda v socializem in za posebnosti socialistične družbe, ki ima svoje globoke korenine v zgodovini Zahodne Evrope, v stoletnih bojih za politične, kulturne in verske svoboščine, ki so bile zanj značilne, predvsem pa v velikih bitkah za demokracijo, svobodo in družbeni na-

predek, ki jih je bojevalo in v katerih je zmagovalo njeno delavsko gibanje.

Če gremo po tej poti, lahko delavsko gibanje v Zahodni Evropi še nadalje bistveno prispeva k boju proti imperialističnim in neokolonialističnim silam, h graditvi popolnoma demokratičnega socializma in k uvedbi nove mednarodne ureditve, ki bi temeljila na miru in sodelovanju, in k demokratičnemu razvoju obstoječih socialističnih družb.

Razmišljanja italijanskih komunistov so se v zadnjih letih srečavala s samostojnimi razmišljanji drugih komunističnih partij v Zahodni Evropi in v deželah, kakršna je Japonska. Čeprav te partije delujejo v drugačnih razmerah in z drugačno usmeritvijo, se je vendarle uveljavilo skupno prepričanje, da se mora boj za socializem in njegovo zgraditev uveljavljati z največjo širitvijo demokracije in vseh svoboščin. To pot je ubral evrokomunizem.

KPI ne pojmuje evrokomunizma kot gibanje, ki nasprotuje komunističnim partijam in progresivnim in revolucionarnim silam drugih dežel in celin, ali kot gibanje, ki bi nakazovalo splošno veljavne rešitve. Stvarnost svetovnega gibanja za osamosvojitve je policentrična. Evrokomunizem naj bi bil samo poseben prispevek k celotnemu procesu uveljavitve in razvoja socialističnih idealov v Evropi in v svetu. Evrokomunizem naj še posebej vnese in uveljavi razmerje nove vrste, ne več kolonialistično ali neokolonialistično razmerje med Zahodno Evropo in deželami v razvoju, s čimer naj bi prispeval k uveljavitvi novega mednarodnega gospodarskega reda, ki bi temeljil na enotnosti, pravičnosti in vzajemnosti.

b) Demokracija in socializem

VIII. V Italiji je demokratična in socialistična preobrazba potrebna in pereča že zaradi temeljne krize, ki se že leta kaže v naši družbi, omogočata pa jo moč in zrelost delavskega gibanja, katerega živec je komunistična partija.

Strategija demokratične poti v socializem in zasnova socialistične družbe, temelječe na demokraciji, imata svoje korenine v vsem novejšem nacionalnem zgodovinskem procesu, pa tudi v Gramscijevem in Togliattijevem raziskovanju razmer in poti v napredovanju k socializmu v Italiji.

Priznanje in uveljavitev vrednosti politične demokracije pomenita trden dosežek, ki ga je delavsko gibanje doseglo že v svojem boju proti fašizmu in v času odpora.

V Italiji so povzročili uničenje demokratičnih svoboščin vladajoči razredi. Delavski razred in kmečke množice so se v svojem boju za to, da bi vzdignile deželo iz katastrofe, v katero jo je pahnil fašizem, zavzeli za demokracijo, enotnost in nacionalno neodvisnost. V tem procesu je imela funkcijo avantgarde in glavnega udeleženca komunistična par-

tija, ki je bila po osvoboditvi ena izmed temeljnih ustanovnih sil republike in (nove) ustave.

Tudi v teh zadnjih tridesetih letih se je komunistična partija držala linije ustrezne obrambe demokratičnih ustanov, organizacije in razvoja demokratičnega življenja med množicami delavcev in državljanov, boj za individualno in kolektivno svobodo, za spoštovanje in izpolnjevanje ustave. To politiko je KPI izvajala s stalnim prizadevanjem za enotnost s PSI (socialistično stranko Italije), z drugimi demokratičnimi, laičnimi in katoliškimi silami in — čeprav s pozicij opozicij — za kakršnokoli skladnost s samo DC (krščansko demokracijo), da bi se tako ognili prelomu v demokratičnem ustavnem okviru.

IX. Delavski razred, delavci hočejo in branijo sistem institucionalnih jamstev za svoboščine, in to bodisi zato, ker so politične in državljanske svoboščine zgodovinski dosežki nepreklicne vrednosti za človeško sožitje, bodisi zato, ker je demokratični režim najprimernejša osnova za razvoj razrednega boja, usmerjenega k reformi gospodarske in družbene strukture. Politična demokracija se nam zato kaže kot najvišja institucionalna organizacija države, tudi socialistične. Hkrati pa je reforma družbenih in gospodarskih struktur bistvenega pomena, če hočemo demokratične pravice spremeniti v zares vsebinske in uspešne — z odstranitvijo izkoriščanja in razrednih neenakosti, z zajamčenjem, da imajo vsi enake možnosti za uveljavitev svoje osebnosti, in z lotevanjem postopnega premagovanja razločkov med vladajočimi in vladanimi in popolne osvoboditve človeka in družbe.

V sedanjem zgodovinskem obdobju povzročča kapitalistični razvoj zmerom večjo drobitev osnov združenega in demokratičnega življenja in odteguje ljudem ne le gospodarjenje s proizvodi njihovega dela, temveč tudi samo proizvodno dejavnost, njene metode in namene. Vladajoči razredi na vse načine ovirajo sodelovanje delavskega gibanja in delovnih razredov pri vodstvu države. V takšnih razmerah so demokratične ustanove ovirane v svojem delovanju, tvegajo, da izgubijo svoje pravo jedro, izgubljajo na ugledu in včasih se celo zrušijo.

Prizadevanja za onemogočanje razrednega izkoriščanja, obramba demokratičnih jamstev in širjenje demokracije niso zahteve, ki bi si med seboj nasprotovale, temveč so medsebojno odvisne in se medsebojno dopolnjujejo.

X. Če hočemo premagati protislovja, ki so v kapitalizmu, moramo zajamčiti razvoj proizvodjalnih sil z demokratičnim načrtovanjem gospodarstva. Za ta cilj se lahko borujemo in se moramo borovati z množičnimi političnimi boji. Da bi se načrtovanje uveljavilo, potrebuje demokratično politično oblast, za katero je značilno sodelovanje celotnega gibanja delavcev in soglasnost večine državljanov.

Za uresničitev namenov in vrednost socializma ni potrebno le popolno poddržavljenje proizvodjalnih sredstev. Pri tem morajo biti navzoči tako javni sektorji gospodarstva kakor sektorji z zasebno pobudo. Demokratična politična oblast mora določiti glavne cilje razvoja s tem, da — v izmenjavi mnenj med različnimi družbenimi silami in različnimi demokratičnimi središči — izdela načrt, ki naj bi bil natančen okvir, na katerega bi se opirali vsi javni in zasebni gospodarski delavci. Ko politična oblast izvaja reforme, mora načrtovati in usmerjati razvoj, upoštevajoč pri tem objektivne zahteve gospodarskega procesa. Še posebej je treba podpreti javne in zasebne pobude, ki z uresničevanjem namenov načrtovanja prispevajo k porastu proizvodnosti v podjetjih in v nacionalnem merilu.

Posebno funkcijo bodo imele svobodno združena obdelovalna kmečka posest, obrt, mala in srednja industrija, pa tudi zasebna pobuda na področju terciarnih dejavnosti. Razvoj sodelovanja in združevalnih oblik bo temeljnega pomena, spremljati pa ga morajo napredek in napredek proizvodne organizacije ter potemtakem porast proizvodnje.

Splošni nameni demokratičnega načrtovanja morajo biti v jedru takšni, da prispevajo k prevladovanju splošnega interesa skupnosti, načel in idealov napredka, pravičnosti in vzajemnosti.

V tej zasnovi preobrazbenega procesa družbe v socialističnem smislu mora biti gospodarski sistem tako razčlenjen, da jamči integracijo med načrtovanjem in trgom, med javno in zasebno pobudo, med nacionalnim, regionalnim in podjetniškim koordiniranjem in sodelovanjem delavcev pri opredeljevanju smeri proizvodnega procesa in nadzorstvu nad njimi.

XI. Pogoj za načrtovani razvoj je danes politika strogosti, ki naj bo orodje družbene proizvodnje, državljanskega in kulturnega napredka. V ta namen je neogibno potrebna demokratična politična oblast, ki mora biti zelo sposobna za vodenje in ki mora temeljiti na še širšem soglasju, kakor ga daje navadna večina. Samo tako je mogoče odstraniti ovire in premagati odpore ekonomskih in finančnih oligarhij, kakor tudi vsega tistega razsežnega in zapletenega gozda korporacijskih pozicij in zajedalskih slojev in skupin.

Pri izpolnjevanju te naloge se nam odkriva osrednja funkcija delavskega razreda, ki je antagonist kapitalizmu ne le po svojem objektivnem mestu v proizvodnem procesu, temveč tudi po svoji politični in idejni zrelosti, po svojih pozicijah in politični teži, ki si jih je pridobil v življenju Italije. Te hegemonije pa ni mogoče izvajati brez enotnosti med širšimi sloji delavcev v mestih in na deželi in brez razsežnih zavezništev. Ta zavezništva morajo temeljiti na ujemanju konkretnih interesov in na potrebi, da se začne razreševanje velikih, tako zgodovinskih kakor sedanjih vprašanj italijanske družbe. Iz tega je izviral in še izvira linija zavezništva med delavskim razredom in kmeti, ljudskimi množicami na italijanskem Jugu, intelektualci in delovnimi srednjimi sloji. Še poseben

pomen dobiva danes zavezništvo med zaposlenim delavskim razredom na Severu in Jugu in širokimi množicami mladih in žensk in še vsemi drugimi sloji prebivalstva, ki jih tovrstni razvoj in kriza družbe zmerom bolj potiskata v stran.

Uresničevanje prenovitvene smeri bo seveda neogibno dovedlo do spopadov s kapitalističnimi silami, ne le konservativnimi, temveč reakcionarnimi, ne le notranjimi, temveč tudi zunanji. Dejstva potrjujejo, da vsako napredovanje delavskega in demokratičnega gibanja zbuja odpor in tudi nasilne reakcije ter celo atentate na demokratični režim, teroristične akcije, najrazličnejše kampanje preprostih ljudi z ulic («kvalunkvistov»), poskuse odkritih ali prikritih udarov. Razmere pa so danes takšne, da je nasilje in poskuse napadov na demokratični režim mogoče premagati in preprečiti z aktivno povezanostjo velikanske večine prebivalstva z demokratičnimi ustanovami, z reformo gospodarskih struktur in z množičnimi boji delavcev.

Strategija demokratičnega napredovanja k socializmu mora potemtakem predvidevati učinkovitost in odločnost pri vladnem delu na temelju sklepov, sprejetih z vsemi ustavnimi jamstvi in podprtih s širokim soglasjem delavcev, delovnih ljudi in ljudskih sil; zahtevala pa bo seveda boj na področjih kulture, idej, morale in navad, da bi tako še bolj dozoreli razredna in politična zavest.

XII. Zgodovinska izkušnja potrjuje vrednost marksistične zasnove, ki postavlja način proizvodnje — skupaj z razrednimi odnosi in konflikti, ki v njej nastajajo in se razvijajo — za temelj ureditev, pravnih in političnih organizacij in idejnih usmeritev; ta povezanost pa ni mehanična odvisnost, temveč dialektična recipročnost.

Stranke so vezane na določene razredne interese, vendar pa niso navaden in mehaničen izraz le-teh. V italijanski stvarnosti so stranke temeljna, pa čeprav ne tudi izključna orodja za organizacijo demokracije. Tudi tedaj, ko se družba v svojih ekonomskih osnovah spremeni in v njej ni več cepitve na antagonistične razrede, še nadalje obstajajo različni interesi ter ohranjajo svoj pomen in vrednost različne usmeritve, idejna, politična, kulturna in verska izročila.

Iz tega izvira možnost obstajanja in delovanja več strank — in njihovega menjavanja na oblasti — tudi pri demokratičnem in socialističnem prenavljanju družbe in pri graditvi in vodenju nove družbe.

Enaka vodilna vloga delavskega razreda v procesu premagovanja kapitalizma in graditve socializma se lahko uresniči in se mora uresničiti s sodelovanjem in sporazumom med različnimi strankami in tokovi, ki težijo k socializmu, in to v okviru demokratičnega sistema, v katerem imajo polne pravice vse ustavne stranke, tudi tiste, ki si sicer ne želijo preobrazbe družbe v socialističnem smislu in ji nasprotujejo, seveda pa le ob spoštovanju demokratičnih ustavnih pravil.

Enako morata v socialistični družbi biti zajamčena svoboda in avtonomija družbenih organizacij in še posebej sindikatov.

XIII. Ta pluralistična vizija ni taktična poteza, niti nepričakovano odkritje današnjega dne, temveč je rezultat dolgega idejnega in političnega dozorevanja. To je sad tistega stržena kulture in izkušenj, ki je italijansko socialistično gibanje izvlekel iz zmehaniziranega in dogmatskega popačenja in zajamčil razvoj izvirnega marksističnega mišljenja — od Labriole do Gramscija in Togliattija — z analizo italijanske stvarnosti in plodnim odnosom do najvišjih dosežkov marksističnega študija v svetu. Je tudi sad demokratičnega boja, ki so ga toliko desetletij vodile delovne in ljudske množice z bistvenim prispevanjem KPI.

V takšni zasnovi je preobrazba struktur temeljni pogoj, vendar pa sama ne zagotavlja celotnih vrednosti socializma in svobode, niti ne razrešuje vseh problemov človeka in ne izčrpuje mnogoterih dimenzij človekove zavezanosti. Prav ta preobrazba gospodarske strukture, ki je temeljnega pomena, je tudi sama zgodovinski produkt zavezanosti ljudi in njihovih odločitev tudi na političnem, organizacijskem in idejnem področju.

Na tej osnovi KPI znova potrjuje svoje načelne in politične pozicije glede svobode kulture, umetnosti in znanosti, ki mora biti popolnoma zajamčena v zares laični socialistični družbi in državi. Samo tako lahko kulturne sile v celoti odigrajo svojo prenovitveno in kritično vlogo.

XIV. Posebno značilen je v naši partiji razvoj političnih in teoretičnih stališč glede vere. KPI znova potrjuje — za danes in za jutri — načelo spoštovanja vere in vseh verskih svoboščin ter osrednjo vlogo varstva verskega miru, da bi tako zagotovili sožitje in demokratični razvoj in pospeševali politiko enotnosti ljudskih množic.

Italijanski komunisti so si stalno prizadevali in si stalno prizadevajo, doseči sporazum s krščanskim in katoliškim svetom, da bi tako obvarovali človeško civilizacijo pred atomsko vojno in podprli pravico in napredek človeštva. Znova poudarjajo potrebo po dialogu, po medsebojnem priznanju vrednosti in po stiku s tistimi gibanji in katoliškimi silami, pri katerih je opaziti navzočnost in uveljavljanje zahtev in teženj po socialistični preobrazbi družbe.

Ta politična stališča imajo svojo teoretično osnovo, kajti italijanski komunisti — ki so doumeli stvarnost verske dimenzije — so že premagali pojmovanje, po katerem bi že sama razširitev znanja in sprememba družbenih struktur povzročili korenite spremembe v idejnih usmeritvah in zavesti ljudi.

XV. V KPI dajejo pečat in morajo vplivati na notranje življenje, moralno vzdušje in navade cilji in ideali vzajemnosti, pravice in bratstva,

svobode in demokracije. Že davno pa smo premagali pojmovanje komunistične partije kot »predpodobe« socialistične države in družbe.

Popolnoma jasno mora biti, da je partija del družbe in države. Predvsem pa hoče biti neposreden in organiziran izraz delavskega razreda in vseh ljudskih slojev, množična in bojevita partija, samostojna sila družbene preobrazbe, ki je sposobna biti nosilka zavestne vladne funkcije. V takšni pluralistični razsežnosti mora ostati samo del, ki se ne more razširiti v državo. Prav iz te plodne intuicije je izhajal Togliatti leta 1944; to je nacionalna, demokratična pot v socializem; v tem je nova partija.

Razmerje, ki poteka med komunistično partijo in njeno idejno tradicijo ne more biti iste vrste kakor razmerje, ki ga mora imeti demokratična država nasproti različnim idejnim in kulturnim tokovom.

Demokratična država — seveda laična, ne konfesionalna — se ne more istovetiti z nobenim posebnim miselnim, idejnim ali verskim tokom. Načela, ki sestavljajo v današnji Italiji njen zgodovinski, pravni in enotni idejni temelj, so: antifašizem, odpor in ustava.

KPI je že davno uveljavila in potrdila tudi v svojem statutu načelo o svoji laičnosti, ko je določila, da vključevanje v KPI temelji na političnem programu.

Komunistična partija pa se pri tem še posebej sklicuje na idejno in kulturno tradicijo, ki je zgodovinsko izvirala iz marksističnega navdiha in se potem oblikovala in se mora še nadalje razvijati v nenehnem in plodnem spopadanju z najbolj življenjskimi tokovi italijanske in svetovne kulture, z razvojem sodobnega mišljenja in sodobne znanosti in z različnimi predelavami in tolmačenji marksizma.

Nauk Marxa, Engelsa in Lenina ne pojmujejo kot doktrinarni sistem; zato že dolgo menimo, da formula »marksizem-leninizem« ne izraža vsega bogastva našega teoretičnega in idejnega premoženja. Mišljenje ustanoviteljev znanstvenega socializma, kakor tudi mišljenje Lenina in drugih teoretikov in voditeljev delavskega gibanja, med katerimi sta dala svoj poseben prispevek tudi Gramsci in Togliatti, je bilo in je za italijanske komuniste vir za usmerjanje analize razmer in politične obdelave, orodje za raziskave in temelj za usmeritve, ki se lahko koristno uporabijo po kritičnem preverjanju in prenavljanju v soočenju s stvarnostjo, z izkušnjami in drugimi miselnimi tokovi. V tem smislu je treba tudi v statutu opozoriti na bogastvo tega premoženja, hkrati za zahtevo, da ga spoznamo in poglobimo, s čimer bi premagali omejitveno formulacijo člana 5.

XVI. Metoda demokratičnega centralizma ustreza namenom partije, ki hoče preobraziti temelje in razredno naravo družbe in države z bojem množic in njihovim organiziranjem in ki se zaveda, da je moč izkoriščanih in zatiranih v njihovem organiziranju in enotnosti. Ta metoda — ki so jo italijanski komunisti uspešno izražali in prenavljali v dolgem zgodov-

vinskem preizkušanju — je omogočila KPI, da je izpolnila svoje dolžnosti do domovine s svojim notranjim demokratičnim in enotnim življenjem.

Vendar bo treba storiti še kak korak naprej, tudi s primernimi organizacijskimi spremembami.

Ljudska in množična narava partije, potreba, da se ujame z vsemi odtenci nacionalne stvarnosti, mnogovrstnosti njenih nalog v družbi in ustanovah pa terjajo v njenem notranjem življenju bolj organsko povezanost med demokratično in enotno platjo.

Prav zato je treba v partiji zmerom bolj razvijati globoko in množično demokratičnost, navado svobodnega razpravljanja, pripravljenost za kritiko, pobudnost vsake organizacije in vsakega aktivista. Hkrati je treba okrepiti duha enotnosti in konstruktivnosti, osebno neprizadetost, lojalnost v odnosih med tovariši z zavračanjem metode tokov, v katerih se kristalizirajo cepitve in ki nazadnje pokvarijo življenje v partiji ter preprečujejo in drobijo uspešno demokratično dialektiko.

c) Politika enotnosti

XVII. Politika enotnosti ima za KPI vrednost strateške izbire. Ta linija ni izvirala le iz sklepa v nekem izjemnem trenutku v življenju naroda med bojem za osvoboditev Italije izpod fašizma, temveč je bila stožer daljše perspektive v prizadevanju, da bi v Italiji zgradili novo in napredno demokracijo in da bi napredovali k socializmu v demokraciji. Temelj te usmeritve je umevanje zgodovine naše dežele, vrednotenje realnih — družbenih, političnih in idejnih — sil, ki so tu. Po tem navdihu in tej zahtevi po enotnosti se je KPI vseskozi ravnala v fazi ustanavljanja republike, pa tudi v delovanju in boju, ki sta jo po zlomu antifašistične in nacionalne enotnosti dolgo let obvezovala k nasprotovanju in pobijanju diskriminacijske zasnove proti delavskim silam in proti naši partiji. KPI si lahko lasti zgodovinsko zaslugo, da je vodila to bitko — tudi po poskusih zapuščanja ustavnega okvira — na demokratičnih tleh, ko je ustavo in izvajanje njenih prenovitvenih načel vzela za ščit in orožje delavskega gibanja.

Bistvena elementa naše politike enotnosti sta bila in ostajata odnos enotnosti s PSI (socialistično stranko Italije) ter iskanje dialoga in sporazuma z ljudskimi in progresivnimi silami katoliškega navdiha. Prav to je linija, ki je našla svoj izraz v formulaciji zgodovinskega kompromisa.

XVIII. Politika enotnosti je našla svojo novo potrditev in moč v sedanji kritični in dramatični stvarnosti političnih razmer. V zadnjem desetletju se je zahteva po enotnosti uveljavljala kot bistveni pogoj za to, da bi bili kos krizi in da bi prenovili deželo, in to tako v gibanjih, bojih in v zavesti širokih delavskih in ljudskih množic, kakor tudi v

političnih odnosih. Ta proces je dovedel do premagovanja, ki sicer še ni dokončano, starih cepitev iz dobe hladne vojne in je omogočil potolči nove poskuse čelnih nasprotovanj in spopadov. Politična teža in naloga delavskega gibanja sta sproti naraščali. Najbolj značilno dejstvo je bilo napredovanje komunistov v letih 1975 in 1976, ki je po eni plati določalo razširitev vladnih pozicij levice v lokalnih in regionalnih upravah, po drugi pa privedlo delavske razrede tik do praga neposrednega sodelovanja pri vodenju države.

Prav tu je temeljni vzrok za nove in zapletene posebnosti, ki jih je dobil politični boj v Italiji: tu so se na široko odprle možnosti novih bistvenih sprememb, hkrati pa tudi za obsežno in ostro nasprotno ofenzivo, uperjeno predvsem proti KPI, ki naj bi zaprla pot uvajanju prenovitvenega programa.

Po 20. juniju, ko sicer odpori, še posebej krščanske demokracije, niso dopuščali sestave koalicijske vlade, v kateri bi bili tudi KPI in PSI, so se vendarle uresničile nove oblike solidarnosti in sodelovanja ter določile skupne obveznosti med demokratičnimi silami.

Na tej osnovi je bilo mogoče zagotoviti rešitev demokratičnih ustanov pred napadom in uničevalnim in terorističnim izsiljevanjem, ki je doseglo svoj vrh z ugrabitvijo in umorom poslanca Mora; mogoče je bilo pozitivno rezešiti hudo krizo v predsedstvu republike; izogniti se neposredni nevarnosti gospodarskega in finančnega zloma; zavarovati življenjsko raven delavcev; postaviti nekaj pogojev za politiko državnega načrtovanja in načrtovanja v civilnem in kulturnem življenju.

Kriza dežele pa še zdaleč ni premagana, čeprav je treba to pripisati tudi vplivu sedanjih evropskih in svetovnih razmer, predvsem pa teži škode, ki so jo povzročile politične usmeritve in vrsta vladnega vodenja v zadnjih desetletjih, kakor tudi stalni negotovosti glede političnih perspektiv. Ustrezno uresničitev politike strogosti, pravičnosti in reform ovirajo po eni plati odpori privilegiranih sil in krčevita obramba oblastnih pozicij v nekaterih sektorjih krščanske demokracije, po drugi pa razdraženi korporacijski pritiski in pritiski partikularizmov, ki nevarno ogrožajo enotnost gibanja delavcev in nacionalno solidarnost. Kažejo se težnje in pojavi cepljenja in nereda, ki lahko pripravijo tla za vračanje k avtoritarnosti.

Razmere v deželi so potemtakem dospele do kritične točke. Politika solidarnosti in demokratične enotnosti je pred odločilno preizkušnjo. Treba je iti naprej: potolči je treba konservativne odpore in korporacijske pritiske; zagotoviti odločno obrambo reda in demokratičnega sistema; dati polet in dih pobudi za enotnost, da bi hitro razrešili probleme dežele v smislu prenovitve in reforme. Zato pa je potrebno, da se politika enotnosti globlje zasidra v zavesti ljudskih množic: da se spremeni v voljo in obveznost za boj. KPI ponovno poudarja, da se ni mogoče izviti iz dramatičnega pritiska krize in da ni nobene možnosti, da bi se organ-

sko lotili prepotrebne in temeljitega dela za preobrazbo družbe in države, če politika demokratične solidarnosti, ki se mora iznebiti vseh ostankov diskriminacije, ne bo našla svojega popolnega in ustreznega izraza tudi na območju vlade s sodelovanjem KPI v njej.

KPI se mora za to perspektivo, po kateri je obnove Italije pogojena z vključitvijo delavskih razredov v vodenje države, zmerom bolj odločno zavzemati. Ta perspektiva utegne prinesiti nove in hude trenutke boja. Vendar pa je vsak trenutek in na vsakem področju akcije treba uveljaviti linijo enotnosti; tako v splošnih usmeritvah kakor v konkretnih predlogih je treba znova in znova poudarjati sposobnost KPI, da se angažira v vladi.

(Prevod: dr. B. Vrčon)

BOGDAN KAVČIČ

Indijsko-jugoslovanski simpozij o participaciji in samoupravljanju

1. Organizacija in potek

Organizacija simpozija, na katerem bi pretresli in ovrednotili dosežke in probleme participacije v Indiji in samoupravljanja v Jugoslaviji, je bila predvidena z meddržavnim sporazumom o programu vzgojnega, kulturnega in znanstvenega sodelovanja za leta 1977—1979 in sicer z 21. točko tega sporazuma. Simpozij se je vršil v New Delhiju od 8. do 12. decembra 1978. Organizirala sta ga z indijske strani Indian institut of management iz Calcute in z jugoslovanske strani Centar za radniško samoupravljanje iz Beograda.

V petdnevem delu simpozija je bilo predvidenih in realiziranih osem delovnih sej ter uvodna in zaključna seja. Po udarek je bil na delovnih sejah. Vsaka seja je obravnavala neko zaključeno problemsko področje (kolikor seveda niso vsa področja med seboj povezana). O tej problematiki je bilo pripravljenih običajno enako število indijskih in jugoslovanskih referatov. Skupaj je bilo pripravljenih 26 referatov, vsaka stran je pripravila polovico. Na delovnih sejah so avtorji podali kratek povzetek svojega prispevka. Kot uvod v razpravo je vsako skupino referatov najprej obravnaval poseben komentator, ki je podal ne le stične točke indijskih in jugoslovanskih prispevkov, temveč tudi ocenil najbolj značilne diskusijske probleme. Nato je sledila razprava. Do naslednje delovne seje je nato poročevalec, ki je spremljal potek seje in zlasti razprave,

pripravil kratko poročilo o poteku razprave na prejšnji seji, posebej o glavnih temah razprave.

Posebej kaže omeniti, da je delo simpozija potekalo po načrtu. Referenti in razpravljalci so se obnašali dokaj disciplinirano. Če je kdo kršil predvidene časovne omejitve, potem so to bili predvsem jugoslovanski udeleženci. Zato je simpozij tudi v celoti uresničil predvideni načrt.

2. O vsebini in namenih simpozija

Glede na veliko geografsko oddaljenost, velike razlike v stopnji razvitosti, velike razlike v družbeni in politični ureditvi itd. med Indijo in Jugoslavijo, je seveda na mestu vprašanje, kakšen smisel ima tak simpozij.

Temeljni cilj simpozija je bil prikazati in ovrednotiti indijske in jugoslovanske izkušnje o sodelovanju delavcev pri odločanju v podjetjih in samoupravljanju. Na simpoziju naj bi prikazali: a) kateri so nujni pogoji za učinkovito in smiselno delovanje institucij, preko katerih delavci sodelujejo pri odločanju, oziroma samoupravljanju, ter b) katere so učinkovite in racionalne poti za pritegnitev delavcev k odločanju. Ugotovitve simpozija naj bi služile kot pomagalo politikom, managementu, sindikatom in tudi strokovnjakom pri načrtovanju in razvijanju sodelovanja delavcev pri upravljanju.

Za Jugoslavijo je bila to menda prva priložnost, da celovito predstavi svoj sistem socialističnega samoupravljanja v neki deželi, s katero je sicer trdneje povezana z neangažirano zunanjo politiko kot pa z gospodarskimi vezmi (čeprav tudi te niso posebno šibke). Predstaviti sistem v deželi je vsekakor nekaj drugega, kot če Jugoslavijo obišče nekajčlanska delegacija iz Indije.

Simpozij je v Indiji zbudil precej zanimanja. To se najbolje kaže v številu

in aktivnosti udeležencev simpozija. Organizator je na primer predvidel, da se bo poleg referentov iz Indije simpozija udeležilo še kakih sedemdeset interesentov. Dejansko je bilo udeležencev vsaj še enkrat toliko, kljub temu, da so morali plačati za njihove in tudi naše razmere dokaj visoko kotizacijo (pribl. 75 dolarjev). Udeleženci so vztrajali na simpoziju takorekoč od prvega do zadnjega dne, saj smo v dvorani tudi proti koncu zadnjih delovnih sej lahko našli še vedno preko sto udeležencev. Živahna je bila tudi razprava, saj je takorekoč vedno zmanjkalo časa, da bi razpravljali o vseh vprašanih, ki so v zvezi z obravnavano temo zanimala udeležence.

O simpoziju je poročalo dnevno časopisje in televizija. Nenazadnje kaže kot izraz posebne pozornosti omeniti tudi to, da je jugoslovanske udeležence sprejel na krajši razgovor predsednik zvezne vlade Morarji Desai.

Vsebinsko delo simpozija je mogoče na kratko povzeti z naslednjimi tematskimi področji:

— načela, motivi in cilji delavske participacije v Indiji in samoupravljanja v Jugoslaviji;

— uvajanje in razvijanje delavskega soodločanja v Indiji in samoupravljanja v Jugoslaviji;

— vpliv lastništva sredstev za proizvodnjo na razvoj participacije v Indiji in samoupravljanja v Jugoslaviji;

— politični sistem in delavsko soodločanje oziroma samoupravljanje;

— vloga sindikatov pri razvijanju participacije delavcev pri odločanju v Indiji in samoupravljanja v Jugoslaviji;

— vloga vlade in njenih institucij v razvijanju participacije in samoupravljanja;

— odnos delodajalcev do delavskega soodločanja pri odločanju v Indiji;

— organizacijska zgradba, sestava in funkcioniranje oblik delavske participacije v Indiji in samoupravljanja v Jugoslaviji;

— praktičen potek odločanja v pogojih participacije v Indiji in samoupravljanja v Jugoslaviji;

— delitev dohodka, produktivnost, tehnološke spremembe, planiranje in pro-

blematika investiranja v pogojih participacije in samoupravljanja;

— pomembnost izobraževanja za samoupravljanje in participacijo ter

— raziskovanje na področju participacije in samoupravljanja.

Udeleženci so v živahnih razpravah načeli vrsto vprašanj, o katerih bi kazalo razprave nadaljevati. K raznolikosti stališč je seveda prispevalo tudi dejstvo, da so se simpozija aktivno udeleževali tako predstavniki sindikatov kot tudi znanstvenih institucij.

Za razprave o indijskih izkušnjah glede dosedanjih oblik sodelovanja delavcev pri upravljanju oziroma odločanju v podjetjih je bila razen nekaj izjem značilna negativna ocena. Oblike in vsebina, ki so jo uveljavljali v dosedanjih poskusih, niso dale pričakovanih rezultatov. Vendar diskusije niso šle v smeri odklanjanja participacije. Torej ni bilo vprašanje participacija da ali ne, temveč je bilo vprašanje, kako uresničiti večjo vlogo delavcev pri odločanju o rezultatih njihovega dela. V Indiji so že leta 1957 uvedli konsultativne organe v podjetjih; pred nekaj več kot tremi leti pa je prišlo do oblikovanja organov, v katerih delavci odločajo skupno z vodstvom podjetja o nekaterih vprašanih. Vendar so ocene izkušnje negativne in zvezna vlada je angažirala tripartitni organ, ki naj bi pripravil boljše oblike in vsebino participacije. Glede na takšne razmere je jugoslovansko samoupravljanje že dokaj razvit sistem. Zato je bilo, podobno kot sicer v deželah v razvoju, mnogo vprašanj glede začetnih stopenj razvoja samoupravljanja. Obenem pa so se tudi živo zanimali za podrobne rešitve na posameznih področjih.

V zaključkih simpozija je bilo poudarjeno, da je bilo na simpoziju več vprašanj kot odgovorov nanje. To je gotovo točno. Seveda pa je odveč pričakovati, da bi lahko petdnevni simpozij dal odgovore na tako temeljna družbena vprašanja.

3. *Še nekaj zapažanj in komentarjev*

Indija je dežela, ki jo sorazmerno malo poznamo, kljub trajno dobrim in prijateljskim političnim odnosom. Človeka,

ki jo prvič obišče, preseneteni s svojo razsežnostjo, številom prebivalstva, socialnimi nasprotji, zgodovinskimi spomeniki itd. itd. Zato seveda kaže biti previden pri ocenah takšnega dogodka, kot je bil simpozij o participaciji v Indiji in samoupravljanju v Jugoslaviji. Vendar pa je bilo mogoče zaključiti, da ni bilo znakov, po katerih bi sklepali na neuspeh takšnega podviga. Prav nasprotno! Izredno zanimanje, prav gotovo večje kot v mnogih drugih deželah v razvoju. Indijski udeleženci so nas presenetili tudi z visoko stopnjo kulture v diskusijah in s presenetljivo visoko stopnjo poznavanja jugoslovanskih prispevkov (kar je neobičajno tudi za simpozije v razvitih državah). Njihova vprašanja so bila utemeljna, specifična, bistvena. Nobenega podcenjevanja, nobenega zmerjanja — tudi ne s strani tistih, ki se javno niso strinjali s samoupravljanjem. Torej se v mnogih pogledih imamo tudi Jugoslovani kaj naučiti od Indijcev.

Kakšen je bil dejanski uspeh simpozija, se bo pokazalo v interesu za knji-

go, v kateri bodo natisnjeni vsi prispevki in povzetki diskusij na simpoziju. Še v večji meri pa se bo to pokazalo v predlogih za konkretne akcije sodelovanja v naslednjem obdobju v novem predlogu obojestranskega sporazuma o medsebojnem znanstvenem, tehničnem in prosvetnokulturnem sodelovanju.

Ostaja še vprašanje, kakšno vlogo pripisati temu simpoziju v razvoju jugoslovanskega sodelovanja z deželami v razvoju. Najbrž je en uspešen primer premalo, da bi lahko govorili o splošnem obrazcu. Vsekakor pa se je pokazala uspešna povezava z raziskovalnimi projekti (v tem primeru s projektom Participacija delavcev pri odločanju in samoupravljanju kot družbenih sprememb in ekonomskega razvoja dežel v razvoju, v katerem sodeluje 10 dežel v razvoju, med njimi tudi Indija in Jugoslavija in ki ga koordinira Mednarodni center za upravljanje podjetij v javni lasti v deželah v razvoju iz Ljubljane). Zanimiva pa bi bila tudi povezava z ekonomskim sodelovanjem.

VLADO BENKO

Ernest Petrič: Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin

*(Založba Obzorja, Sociološka
in politološka knjižnica 7. zvezek)*

Menim, da doslej v naši znanstveni in strokovni publicistiki ter kritični misli še ni bila posvečena zadostna in dolžna pozornost v lanskem letu izišli knjigi dr. Ernesta Petriča o mednarodnopravnem varstvu narodnih manjšin. To delo pomeni tehtno pridobitev Sociološke in politološke knjižnice, ki jo izdajata založba Obzorja in Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, njegovo težo pa je meriti tudi spričo dokajšnje praznine, ki jo je čutili na območju obravnave pravne strukture mednarodne skupnosti. Zato se zdi povsem umestna ugotovitev, ki jo je bilo slišati na nedavni razpravi o Petričevi knjigi v krogu Slovenskega politološkega društva in slovenske sekcije jugoslovanskega društva za mednarodno pravo, namreč, da gre v tem primeru za viden premik v naši pravni miselnosti, ki ga ni moč prezreti.

Že iz strukture dela, kot je podana v kazalu, kot tudi iz številnih referenc in virov, ki jih avtor navaja, je razvidno, s kako obsežnim gradivom se je soočal. Ta, denimo, površen začetni vtis pa se slejkoprej umakne na solidnejših temeljih zasnovani sodbi, da je dr. Petrič to obsežno, aktualno in zahtevno problematiko uspel predstaviti z veliko mero pravne erudicije, analitične prodornosti in smislom za sintezo, čemur velja dodati še daleč ne nepomembno stvar, to

je, da ga hkrati odlikuje jasnost, preglednost in neutrujajoč jezik ter stil. Če gre za nekatere terminološke nedognanosti ali morda nekorektnosti, za ponekod nezadostno pozornost do nekaterih pomembnih dogajanj, kot so npr. manjšinski kongresi od 1925. naprej, je to moč odpraviti, prav tako pa tudi dopolniti delo z novimi dognanji in dejanji, ki jih avtor do oddaje rokopisa še ni mogel upoštevati. Res je namreč, da gre za izredno živo problematiko, katere razgibanost močno odseva v znanstveni misli in strokovni publicistiki zunaj naših meja.

Petričeva knjiga obsega sedem obsežnih delov, ki so smotno razčlenjeni v poglavja in podpoglavja.

V prvem delu (Mednarodnopravno varstvo manjšin do leta 1945) v zgoščeni obliki podaja zgodovino tega varstva, s tem, da posebno pozornost posveti mestu te problematike v sistemu Društva narodov. Ko obravnava njegove značilnosti, nas hkrati pripravi na vzporednejše z varstvom manjšin v okviru OZN, kar je predmet drugega dela (OZN in manjšine). Na kratko povedano: Pakt Društva narodov ni vseboval nobenih določil, ki bi zagotavljala pravice narodnih, rasnih ali verskih manjšin, marveč je sistem varstva videti v določilih v raznih mednarodnopravno zavezujočih deklaracijah oziroma mednarodnih pogodbah, ki so ščitile manjšine samo v nekaterih državah. V nekem smislu se ustanovna listina OZN ne »odmika« od Pakta, kajti res je, da med 111 člani v njej ni nobenega določila, ki bi se izrecno nanašalo na manjšinsko varstvo, kar priča o nizki ravni naklonjenosti tej problematiki. Pač pa je, po drugi strani, med Društvom narodov in OZN velika razlika v tem, ker vsebuje Ustanovna listina določila o spoštovanju človekovih pravic in prepovedi sleherne diskrimina-

cije, kar pa je bilo v sistemu Društva narodov zaobseženo, kot smo že rekli, samo v nekaterih mednarodnih pogodbah.

V nadaljnjem je avtor smotrno in pregledno navedel najpomembnejše mednarodne akte, ki so bili sprejeti v OZN in ki se — večinoma posredno, to je preko varstva človekovih pravic in preprečevanja diskriminacije — nanašajo na varstvo manjšin.

Da bi mogel pristopiti k uresničevanju obsežnega in zahtevnega četrtega dela (Norme in načela mednarodnega prava o pravicah manjšin in njihovih pripadnikov) je avtor moral osvetliti tako pojem »manjšina« kot pojem »pravica«. Spričo številnih pojavnih oblik manjšinskega vprašanja, ki le malo ustrezajo pojmu »narodna manjšina«, kot se je ustalil v naši vsakodnevni rabi, lahko samo pritrdimo njegovemu stališču, da je pojem »narodna manjšina« dejansko težko, če ne celo nemogoče zaobseči z jasno in čvrsto definicijo. Ker pa je OZN namenila svojo pozornost manjšinski problematiki *kot taki*, oziroma manjšinam *nasploš*, torej ne neki konkretni manjšini, je razumljiva pozornost, ki so jo v tej organizaciji posvetili opredeliti pojmov »manjšina« in »narodna manjšina«, čeprav doslej, kot je ugotovil avtor, brez vidnega uspeha.

Tako je kritično ocenil predlog definicije, kot ga je podala podkomisija OZN za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin. Pač pa je v tej zvezi opozoril na definicijo manjšin v posebnem poročilu generalnega sekretarja OZN, ki poudarja, da je načeloma tudi najmanjšo skupino, ki ustreza značilnostim manjšine, imeti za manjšino. Na ta vidik manjšinske problematike se vrne še kasneje — v zvezi s stališčem odbora OZN za odpravo vseh oblik rasne diskriminacije, razpravo v podkomisiji OZN itd. —, kjer pribija, da gre za grobo kršitev manjšinskovarstvenih določil vsakokrat, ko kaka država sama in ne da bi bilo to v kakem mednarodno-pravnem aktu izrecno določeno, postavlja pogoje o številu manjšinskega prebivalstva za uresničitev obveznosti do manjšine.

Ko je avtor, izhajajoč iz opredelitve pojma »narod«, definiral pojem »narodna manjšina«, je opozoril na to, da njegova definicija v bistvu pokriva le t. i. tipične narodne manjšine (v tej zvezi je navedel vrsto relevantnih in aktualnih primerov zanje), da pa mednarodno pravo posebnih pravic manjšinskega varstva ne namenja samo tipičnim narodnim manjšinam, kajti v mednarodnih aktih je poleg narodnih govor tudi o etničnih, rasnih, jezikovnih manjšinah in njihovih pripadnikih kot subjektih pravic. Iz tega sledi, da stališča in praksa držav povedo, da opredelitev pojma narodna manjšina v mednarodnih dokumentih pogostoma presega tipično predstavo in da so upravičeno zagotovljene manjšinske pravice tudi tistim skupnostim in njihovim pripadnikom, ki bodisi niso strnjeno naseljene, bodisi se še niso oblikovale kot narodne skupnosti.

Vsakršna presoja o posebnih manjšinskih pravicah in njihovem odnosu do splošnih človekovih pravic se prične z odgovorom na vprašanje, kaj je mišljeno s pojmom »enakopravnost narodne manjšine« in »enakopravnost pripadnikov narodne manjšine«. Ko na ta način avtor uvede razpravo o opredelitvi manjšinskih pravic — pred tem je ugotovil, da se vse bolj utrjuje stališče v mednarodni praksi in v delih teoretikov, da morajo manjšinsko varstvo, če naj bi bilo učinkovito, sestavljati tako pravice skupnosti, kot pravice posameznih pripadnikov manjšine — opozarja na stališče stalnega mednarodnega sodišča v Haagu, da, če imamo opraviti z manjšino, samo formalna enakopravnost ne zagotavlja dejanske enakopravnosti. Varstvo manjšin zahteva tako enakopravno uživanje splošnih človekovih pravic kot uživanje posebnih pravic, ki pripadajo bodisi manjšini bodisi posamezniku, pripadniku manjšine. Na podlagi analize mednarodnih dokumentov, prakse držav in zahtev samih narodnih manjšin je avtor na strani 115 opredelil, kaj bi mogli razumeti s posebnimi manjšinskimi pravicami, oziroma za katere konkretne posebne pravice gre.

V četrtem delu knjige je avtor obširneje razpravljal o pogodbenih virih

mednarodnopravnega varstva manjšin, načelu mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe, OZN in varstvu človekovih pravic, mednarodnem regionalnem varstvu človekovih pravic, razmerju med mednarodnim varstvom človekovih pravic in notranjo pristojnostjo držav, postopkih za uresničevanje mednarodnih konvencij o človekovih pravicah, mednarodnopravni prepovedi diskriminacije in končno o sklepni listini helsinške konference o varnosti in sodelovanju v Evropi. Menimo, da je težišče Petričeve knjige na tem delu, kjer nam ni ostal takorekoč ničesar dolžan v predstavitvi problematike, ki jo opredeljujejo naslovi posameznih, oziroma v tem prikazu navedenih poglavij. Samo fragmentarno se bomo dotaknili nekaterih avtorjevih stališč.

Če je vprašanje, ali velja obravnavati pravico narodov do samoodločbe kot politično ali pa kot pravno načelo slejkoprej razrešeno v prid slednjega — jugoslovanska pravna doktrina o tem ne dvomi —, pa so nekatera druga vprašanja, ki sledijo in s katerimi se avtor ubada, zahtevnejša. Tako na primer: ali daje pravica do samoodločbe kot univerzalno načelo, kot pravica vseh narodov in slehernega naroda, pravico do odcepitve tudi v tistih primerih, kjer ne gre za odpravo kolonialnega sistema? Zagata se namreč pojavlja spričo tega, ker so obstoj in nedotakljivost držav, spoštovanje njihove samostojnosti in ozemeljske nedotakljivosti tiste temeljne vrednote, ki naj jih varujejo pravila mednarodnega prava. Avtor meni, da je to zagato moč razrešiti oziroma, da je protislovje med načelom o spoštovanju samostojnosti in ozemeljske nedotakljivosti držav po eni strani in načelom o pravici narodov do samoodločbe na drugi moč preseči, kajti načelo o spoštovanju ozemeljske nedotakljivosti in samostojnosti varuje vse tiste državne tvorbe, ki so utemeljene na pravici narodov do samoodločbe. Ko se zavzema za takšno stališče, se sklicuje tudi na dokumente, ki so bili sprejeti v OZN, med katerimi je nedvomno najpomembnejša deklaracija o načelih mednarodnega prava o

prijateljskih odnosih in sodelovanju med državami v skladu z ustanovno listino OZN.

Ali so narodne manjšine nosilec, subjekt pravice do samoodločbe je naslednje vprašanje, ki ga avtor zastavlja. Nanj odgovarja negativno, opirajoč se pri tem na prakso držav in na dokumente, ki so bili sprejeti v OZN.

Politično izjemno občutljivo je vprašanje, kaj storiti v primeru, ko delu naroda, ki je prišel z določili o razmejitvi med dvema državama v okvir narodnostno tuje države in mu je z določili mednarodnega prava še posebej zagotovljen narodnostni obstoj, ta obstoj ni zagotovljen? Avtor prepričljivo odgovarja, da more v takšnem primeru nastati položaj, ko lahko narodna manjšina, sklicujoč se na pravico do obstoja, uveljavlja pravico do samoodločbe.

V paragrafih, ki sledijo, je avtor podrobno obdelal varstvo človekovih pravic v sistemu OZN. Tako ugotavlja postopnost v opredeljevanju tega varstva. V Ustanovni listini OZN namreč človekove pravice in svoboščine še niso bile konkretno določene, kar pa že ne velja več za splošno deklaracijo OZN o človekovih pravicah iz leta 1948 in še posebej za obe konvenciji iz leta 1966, tj. konvencijo OZN o državljanskih in političnih pravicah in konvencijo OZN o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. V neki meri razodeva ta postopnost težave, do katerih je prihajalo po eni strani, spričo potrebe po konkretni opredelitvi tistih človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki naj bi jih države sprejele kot pravno zavezujoče določilo mednarodnega prava, po drugi strani pa zaradi različnih stališč o postopkih za uveljavitev pravic iz obeh konvencij. Posebno pozornost je posvetil čl. 27 konvencije OZN o državljanskih in političnih pravicah, ki je, z vidika odnosa mednarodne skupnosti do posebnih manjšinskih pravic, zlasti zanimiv tako, kar zadeva njegovo genezo kot vsebino (str. 164). Dokaj prostora namenja mednarodnemu regionalnemu varstvu človekovih pravic ter odnosu med tem varstvom in univerzalnim varstvom, spet se

veda iz vidika varstva manjšin. Tako ugotavlja za evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic, da so določila o varstvu manjšin v njej dokaj skromna, medtem ko jih v ameriški konvenciji sploh ni. Za oboje pa velja, da v njih ni določila o pravici do samodločbe.

V poglavju »Mednarodnopravno varstvo človekovih pravic in notranja pristojnost držav« si je avtor zastavil vrsto vprašanj, na katera sistematsko odgovarja z zanj značilnim umirjenim načinom, ki pa hkrati odkriva visoko stopnjo pravne erudicije. Na kratko povedano: ko gre za črto ločnico, ki v zvezi z varstvom človekovih pravic poteka med mednarodnopravno neoporečnim poseganjem mednarodne skupnosti in samostojnostjo držav, tedaj o izključni notranji pristojnosti države ni več moč govoriti tisti trenutek, ko je kako razmerje urejeno s pravili mednarodnega prava, kar pomeni, da je mednarodno poseganje v problematiko varstva človekovih pravic — s tem pa tudi manjšinskih — legalno takrat in toliko, kolikor je varstvo človekovih pravic (manjšinskih pravic) vsebovano v določilih mednarodnega prava (str. 178).

Končno je v tem delu knjige avtor obravnaval mesto manjšinske problematike v Sklepni listini helsinške konference o varnosti in sodelovanju v Evropi. S podrobnejšo analizo nekaterih določil (posebej čl. VII deklaracije o načelih) in po poti primerjave s čl. 27 konvencije OZN o državljanskih in političnih pravicah je med drugim ugotovil naslednje: vsekakor je vključitev manjšinske problematike v helsinški dokument izjemnega pomena, kajti s tem je bil storjen velik korak k obče-evropskemu priznavanju pravic pripadnikov narodnih manjšin, pri čemer ne kaže prezreti sicer še vedno skromnega obsega mednarodnih obveznosti evropskih držav do narodnih manjšin.

Pomanjkanje prostora nam ne dopušča, da bi mogli izčrpeje predstaviti ostale dele Petričeve knjige, zato se bomo morali zadovoljiti s sumarnimi ugotovitvami. Tako menimo, da terja veliko pozornost zlasti poglavje o mednarodno-

pravnem urejanju položaja narodnih manjšin v posameznih evropskih državah, ker se v njem giblje avtor tudi na območjih, ki so nam politično in čustveno izredno blizu in koder temeljita opremljenost z znanji in argumenti ni nikoli odveč. Avtor nas (uvodoma) sicer opozarja, da je njegov namen zgolj podati kratek prikaz pravne problematike mednarodnih pogodb, ki zagotavljajo manjšinske pravice, res pa je, da je ta prikaz podal izjemno natančno in jedrnat. To posebej velja za obravnavo avstrijske državne pogodbe in mednarodnopravno urejanje položaja slovenske manjšine v Italiji in italijanske v SFRJ.

Predzadnji del Petričeve knjige je namenjen obravnavi »sredstev, ki jih države uporabljajo za urejanje manjšinskega vprašanja«. Gre za sistematski prikaz štirih skupin sredstev, ki so namenjena fizični odpravi narodne manjšine in jim je namen odvzeti narodni manjšini njeno narodnostno obeležje, ki jih uporabljajo države zato, da držijo narodno manjšino v položaju drugorazredne skupnosti in končno, ki so namenjena vzdrževanju obstoja in razvoja narodnih manjšin, s tem, ko jim zagotavljajo enakopravnost in posebne pravice. Izčrpan prikaz različnih tipov teh sredstev nam brez velikih težav omogoča primerjave s prakso nekaterih držav.

Ko v zadnjem delu avtor razpravlja o mednarodnopravnem varstvu manjšin *de lege ferenda* izraža stališče, da bo morala OZN slejkoprej pristopiti do izdelave mednarodnega akta, ki naj bi vseboval temeljna načela za ravnanja držav v odnosu do narodnih manjšin. Več problemov se sproža v zvezi s tem kot npr. ali bi obsežnejše mednarodnopravno reguliranje narodnomajnsinske problematike ne odprlo (bolj kot je zaželeno) poseganje v notranje zadeve tistih držav, kjer živijo narodne manjšine, nadalje, kaj storiti glede na neopredeljenost, oziroma kompleksnost pojma »manjšina« itd.

V razmerah številčne majhnosti našega naroda se je manjšinsko vprašanje v obdobju med obema vojnama pojavljalo kot eden od bistvenih delov sloven-

skega narodnega vprašanja. Takega usodnostnega značaja v sedanjem času nedvomno nima, kar pa nas ne odvezuje od tega, da smo znanstveno, strokovno, politično pa tudi čustveno v stiku s to problematiko. V tem smislu je Petričeva knjiga velika obogatitev, ki nas hkrati dostojno predstavlja mednarodni znanstveni in strokovni javnosti.

MARKO KERŠEVAN

Todo Kurtović: Cerkev in religija v socialistični samoupravni družbi

Knjiga vidnega družbenopolitičnega delavca že s svojim obsegom — skoraj 400 strani — daje vedeti, da ne moremo pričakovati sistematične razprave o temi, ki jo opredeljuje naslov.¹ Delo pa tudi ni zbirka bolj ali manj priložnostnih člankov in govorov. Skoraj polovico knjige zavzemajo posebej za knjigo napisane »analitične refleksije o cerkvi in religiji v socialistični samoupravni družbi« ter predavanja »Politika Zveze komunistov Jugoslavije in verske skupnosti« s posvetovanja »ZKJ v odnosu do religije in cerkve ter delovanje verskih skupnosti« junija 1977 v Zagrebu. Drugo polovico sestavljajo govori in članki iz obdobja 1958—1978.

Videti je, kot da bi knjiga že s svojo sestavo — od teoretičnih razmišljanj do zapisov diskusij z bolj ali manj »zaprthih« sej komisij za verska vprašanja in do nagovorov predstavnikom različnih

¹ Todo Kurtović: Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu, Rad, Beograd 1978, 386 strani.

verskih skupnosti v Bosni in Hercegovini, vse to v obdobju skoraj dvajsetih let — pričala za temeljno avtorjevo stališče: da nimamo v politiki do religije in verskih skupnosti ničesar skrivati, da temelji na trdnih teoretičnih in političnih izhodiščih, ki so omogočila njeno enotnost in kontinuiteto ne glede na krajevne in časovne razlike, stranske poti in nihanja, razhajanja v teoretičnih diskusijah in praktičnih ukrepah, povezana z raznoličnostjo in nihanji tudi v obnašanju verskih skupnosti.

Med ta izhodišča spadajo po Kurtoviću tale spoznanja:

— Da je osnovna naloga organiziranih socialističnih sil graditev nove brezrazredne in humanistične družbe, ki je v interesu verujočih in neverujočih in ki zahteva angažiranje vseh delovnih ljudi, religioznih in nereligioznih; pri tem »ni v oviro bog na nebu, temveč kapitalistični odnosi na zemlji«;

— Da se po mnenju marksistov v procesu človekovega osvobajanja osvobaja človek tudi od religije, ko zginjajo pogoji, ki ustvarjajo pri mnogih ljudeh potrebo po njej. Avtor dopušča možnost teoretičnih diskusij o koreninah in perspektivah religije, vendar te diskusije za družbenopolitični odnos do religije niso bistvene: ZK se v procesu osvobajanja človeka nikoli ni razumela kot osvoboditelj, kot nekdo, ki od zunaj »prinaša svobodo«; osvoboditev — tudi osvoboditev od religije — je lahko le stvar prizadetih ljudi samih, v tem primeru vernikov. »Proces emancipacije (tudi od religije — M. K.) ni proces podrejanja (vsiljenemu ateizmu — M. K.), temveč svobode in osvobajanja« (str. 30).

— ZK zato nima, ne potrebuje in tudi noče imeti programa boja za ateizem, antiteističnega in antireligioznega programa, čeprav je marksizem ateističen; z ustvarjanjem pogojev za osvoboditev človeka se bodo ljudje sami osvobajali vsega, kar jih oklepa, zasužnjuje, si jih podreja. V tem okviru ni pomembno le to, da danes narašča številno nereligioznih temveč tudi to, da se »stopnja in kvaliteta religioznosti pri nas bistveno spreminja: iz nje zginja tisto, kar je naj-

bolj izrazit mističen, fanatičen, ljudomrzen, fatalističen pogled na življenje in svet, tisto, kar je najbolj izraženo v klerikalizmu» (str. 37).

— Socialistične sile morajo biti stalno budne v boju proti klerikalizmu, ne v imenu boja proti religiji, temveč zaradi boja proti vsemu, kar se v imenu boja za religijo, pravice vernikov in cerkve, za religiozno nacionalno identiteto uveljavlja kot antimarksizem, antikomunizem, kar se uveljavlja kot politična pozicija in ravnanje, ki nasprotuje temeljem socialistične samoupravne družbe in njenemu razvoju.

Ob vsej pozornosti, ki jo Kurtović posveča problemom klerikalizma, politizacije cerkve na protikomunističnih in protijugoslovanskih osnovah v preteklosti in podobnim pojavom tudi še danes, preveva njegovo izvajanje globoko zaupanje v samoupravno socialistično opredeljenost religioznih ljudi pri nas, pravilneje rečeno, v tako opredeljenost delovnih ljudi ne glede na religioznost ali nereligioznost — zaupanje, na katerem gradi in ki ga hkrati soustvarja odnos organiziranih socialističnih sil do religij in verskih skupnosti.

Naj iz bogastva konkretnih primerov, analiz in stališč, ki jih srečamo v knjigi, izberem le dva. Ne, ker bi bila najpomembnejša — razumljivo, da je s tega vidika v zapletenem nacionalnem in religioznem prostoru Bosne in Hercegovine v ospredju vprašanje verskih in nacionalnih odnosov — pač pa zato, ker sta se v dolgotrajnih diskusijah pokazala kot indikatorja, ki ne glede na siceršnje abstraktne splošne opredelitve razkrivata dejansko razumevanje ali nerazumevanje problematike religije. Gre za vprašanje o religioznih učiteljih in sprejemanju vernikov v zvezo komunistov.

Kar zadeva zadnje vprašanje, Kurtović ne dopušča dileme: ZK je marksistična partija, marksizem pa je nedružljiv z religijo; vse teorije o zblizevanju marksizma in religije zdaj ali v prihodnje je treba odločno zavrniti. Zveza komunistov je — poleg drugega — tudi partija ateistov. (Formulacija, ki

je sama na sebi in brez tistega »poleg drugega« zunaj siceršnjega konteksta avtorjevih razmišljanj lahko tudi problematična.) Kurtović se ne spušča posebej v utemeljevanje drugačnega stališča ZK v primerjavi z nekaterimi drugimi komunističnimi partijami v tej zvezi. Toda: ZK je avantgardna organizacija v boju za socialistični družbeni razvoj, zato je »jasno tudi, da moramo imeti organizacije ZK povsod, kjer ni čistih nereligioznih okolij, zato vodimo akcijo ustvarjalno, da ustvarjamo organizacije in da imamo ateiste v zvezi komunistov, ne čakamo, da to sami postanejo, temveč jih oblikujemo v ZK — izhajajoč od vseh aktivnih, ki so pripravljeni, da se bore za uresničevanje programa zveze komunistov« (str. 308). »To je protislovje, toda realno protislovje«. Njegovo enostransko reševanje — najprej čisti ateisti, neobremenjeni z religiozno tradicijo, nepovezani z religioznim okoljem, njegovimi verskimi običaji itd. — bi na eni strani onemogočilo uveljavljanje zveze komunistov v določenih okoljih, na drugi strani pa bi neupravičeno dajalo prednost določenim socialnim okoljem oziroma posameznikom v njih, tistim, kjer je nereligioznost že stvar tradicije in načina življenja. Vemo, da so to praviloma mestne in uslužbenske sredine. Kot religija največkrat ni rezultat zavestne odločitve za stališča, ki jih zavzema neka cerkev, temveč rezultat tradicionalnega načina življenja, tako tudi nereligioznost v mnogih okoljih ni nujno rezultat in izraz opredelitve za marksistična svetovnonazorska gledanja, pa tudi ne za marksistično napredno družbeno pozicijo. Togo razumevanje stališča, da moramo v zvezo komunistov sprejemati le ljudi, ki so do kraja »razčistili z religijo«, bi pomenilo, da lahko sprejemamo zgolj ljudi iz ateističnih okolij. »To bi vodilo v elitistično teorijo in prakso v naših razmerah in naši socialni strukturi... Zvezo komunistov je treba še naprej razvijati v vseh okoljih in jo obnavljati iz vseh slojev.« (str. 309).

Vprašanje vernega učitelja oziroma vprašanje »dvojnega morales«, razcepljene osebnosti učitelja, ki je sam religiozen,

v šoli pa uči po programu, ki je izdelan glede na učnovzgojne smotre, vključno z marksistično usmerjenostjo... Kurtović pritrjuje, da lahko pri posameznikih res srečamo dvojno moralo, a nadaljuje: »toda zato jih še ne moremo anatomizirati; analizirajmo razvoj ljudi, večkrat smo bili v položaju, da smo tudi sami imeli dve osebnosti v sebi... življenja ne moremo presojati po črno beli shemi... Učitelj, ki se pošteno trudi, da vsebino ustrezno prenaša in ne zlorablja svojih verskih čustev in jih ne vsiljuje drugim, ni ovira za šolo« (str. 286). Tudi za vzgojitelje velja, da ateisti rastejo iz religioznih sredin in da je to dolg proces; za dolgo obdobje celo trajen proces. Šola in pedagogika se morata pri tem bolj zavediti, da ne delujeta zunaj družbenih razmer. »Šola se ne sme bojevati z družino... mnoge družine imajo religijo za svojo kohezivno silo, za kohezijo družbe oziroma obrambo pred zlim, ki v družbi še niso izginila... Ni mesta za nasilje in negiranje... za umetno širjenje ateizma«. Treba je pospeševati kritični proces osvobajanja, samoemancipacije človeka, toda »v nobenem primeru ne smemo priti v nepopravljiv spor z elementi družinske vzgoje« (str. 31, 302).

Lahko bi komentirali, da prav upoštevanje teh družbenih pogojev delovanja šole pokaže, kako osebnega problema dvojne morale nekaterih religioznih učiteljev ne moremo radikalno reševati na tak način, da bi s tem ustvarjali zavest o dvojni moralni družbenega sistema, ki predpostavlja in poudarja, da religija ni ovira za socialistično angažiranje delovnih ljudi, hkrati pa jo postavlja kot apriorno oviro za vzgojno izobraževalno delo, ki naj bi mlade ljudi za tako angažiranje usposabljalno in pripravljalo. To velja toliko bolj, ker se morebitnim škodljivim posledicam dvojnosti v vzgoji že tako ne moremo izogniti zaradi družinske in cerkvene religiozne vzgoje. Skratka, realno obstoječa protislovja je treba reševati tako, da omogočajo pot naprej, ne pa tako, da jih z odstranitvijo z enega področja prenašamo na druga in jih tam zaostrujemo s še težjimi posledicami.

Oba primera Kurtovičevih stališč in argumentacije kažeta še eno značilnost njegovega pristopa k problematiki religije: treba je gledati dogajanje v razvoju, ne statično; ne gre dolgotrajno dlakocepiti, kaj je in kaj ni statično opredeljena religija, klerikalizem, ateizem itn., temveč je treba predvsem pravilno oceniti, kam neka opredelitev in neko ravnanje vodita, v kakšen tok družbenih sprememb se vključujeta, kaj pomenita za osnovne dosežke in perspektive socialistične samoupravne družbe, za svobodno in ustvarjalno sožitje jugoslovanskih narodov, za osvobajanje človeka v naših konkretnih družbenogodovinskih razmerah. Zato ni naključje, če avtor uvodoma s poudarkom citira Kardeljevo misel iz knjige »Socializem in vojna«: »vsak poizkus, da bi »radikalizem« spremenili v absolutno načelo je sam po sebi simptom nezdravega idejnega stanja. Tak poizkus je politično absurden, ker ne upošteva objektivnih pogojev, z vidika znanstvenega socializma pa nesmiseln, saj ne temelji na analizi dejanskih odnosov, temveč na abstraktnih idejnih konstrukcijah ali celo le željah« (str. 5).

Kurtovičevo delo ne skriva, da gre za pisanje aktivnega družbenopolitičnega delavca, in to v dobrem in slabem: v dobrem (nasproti npr. akademskemu razpravljanju), ker je vseskoz vpeto v konkretna dogajanja v našem času in prostoru, ker vseskoz odgovarja na konkretna vprašanja; v slabem, ker nudi več odgovorov, kot postavlja vprašanj. Ne-eksplicitnost vprašanj je seveda nujna posledica tega, da gre za politične tekste, ki odgovarjajo na vprašanja, aktualna v okolju, na katero se obračajo in znotraj katerega učinkujejo — vprašanja, ki so tako očitna, da jih ni treba posebej predstavljati ali pa so nasprotno navzoča le v podtekstu, med vrsticami, v ozračju in jih tematizirajo šele sami odgovori. Prav ta odlika vsake uspešne idejne intervencije v neko okolje (da namreč odgovarja na taka vprašanja), pa je ovira pri razumevanju tekstov, ki so nastali na ta način, po daljšem časovnem obdobju v knjižni obliki in v dru-

gem okolju. Treba pa je reči, da je Kurtović uspešno kompenziral to značilnost (zaradi katere iz dobrih političnih govorov in člankov pogosto nastajajo slabe knjige) z večplastnostjo in hkratio izrazito notranjo koherentnost-

jo svojega dela. Mimo knjige tako ne bo mogel nihče, ki se sooča z vprašanji religije in cerkve v socialistični družbi, še posebej, če se želi orientirati v razsežnostih te problematike v versko zapletenem jugoslovanskem prostoru.

TELOS

št. 34, letnik 1977/78

Stalinizem: študija o notranjem kolonializmu

Ameriška revija za radikalno družbeno misel *Telos* je v 34. številki za leto 1977—78 objavila izpod peresa Alvina W. Gouldnerja odmevno in v teoretičnem pogledu dokaj inovativno razmišljanje o pojavu stalinizma. Gouldner se zdi dovolj primerna in usposobljena osebnost za teoretično soočanje s tem za socialistično misel in prakso širom po svetu precej usodnim družbenim pojavom. Pričujoča študija sestavlja sicer odlomek iz zadnjega dela trilogije, ki se spoprijema s teoretičnimi in političnimi potmi in stranpotmi v marksizmu, medtem ko se je avtor v prvem delu lotil antične družbene misli (*Enter Plato*) in v drugem krize zapadne meščanske družbene misli (*The Coming Crisis of Western Sociology*). Že v tem zadnjem omenjenem delu je Gouldner razvil tezo o istovetnih teoretskih izhodiščih tako meščanskega funkcionalizma kot tudi (neo)staliniziranega »marksizma«.

Za zapadno marksistično levico je neizprosno teoretski obračun s stalinizmom toliko bolj nujen zaradi katastrofalnih posledic, ki jih je ta imel v obliki nazadovanja izvorne marksistične misli in sploh na socialistično politično strategijo v tem svetu. Gouldnerjeva teoretična obdelava stalinizma ni dokončna in je tudi ne more ena sama osebnost zaključiti; lahko pa se reče, da je Gouldner svojo analizo naslonil na rezultate številnih drugih raziskovanj stalinizma v svetu, in še to, da je v kritični osvetlitvi pozoren tudi na tiste nove spremljevalne vidike stalinističnega mišljenja in prakse, ki dajejo temu videz nesmrtnosti, vsekakor pa gre tudi za njegovo še vedno zelo zakoreninjeno navzočnost. Stalinizem je

daleč od tega, da bi pomenil le še »zgodovino«; razpoznavati ga je mogoče v posameznih državnih sistemih, ne nazadnje pa tudi med delom razočarane »nove levice«, ki se je v obupu zatekla k tej ali oni različici starolevičarskega stalinizma.

Gouldner stalinizma ne jemlje kot »otroka« marksizma, niti se mu ne zdi, da ga je mogoče odpraviti z enim samim zamahom roke, češ da gre za ideološko potezo zagovornikov hladne vojne, da bi se marksizem čimbolj očrnil. O stalinizmu se ne da razmišljati prepričljivo v okviru dveh že kar »klasičnih« tez, od katerih trdi prva, da je stalinizem primer degeneracije delavske države oz. prelom z marksizmom in leninizmom, druga pa nasprotno zagovarja deterministično načelo, da gre pri stalinizmu za logično dovršitev marksizma-leninizma. Obe sholastični predpostavki si je brezuspešno prizadeval preseči tako imenovani »socialno-zgodovinski« pristop, po katerem je stalinistični družbeni sistem pomenil sicer nenačrtovani, vendar kumulativni odgovor na strukturalne »potrebe« kaotične porevolucionarne družbe. S Parsonsovo, Durkheimovo in celo Michelsovo analizo se je hotelo pokazati, da je bil stalinizem v bistvu centralistični odgovor oz. samo ena njegovih različic, povezanih z neizogibnim vprašanjem, kako zagotoviti enotnost med dezintegrirajočimi težnjami v sovjetski družbi in še posebej gospodarstvu. Toda tudi tak pristop Gouldnerja ne zadovoljuje, ker si ta ne postavlja vprašanje o *bistvu* stalinizma in ker se na sploh izogiba, da bi razvil substancionalno definicijo. Definicije pa se ne da potegniti iz kakšnih tekstualnih interpretacij in čisto logičnih postopkov, temveč jo je treba nasloniti na analizo empirično verificiranih študij kritičnih obdobj, ki jih je stalinizem obvladoval.

Bistveno v stalinizmu obsega po Gouldnerju naslednje sestavine: sistematični režim terorja z lastninskimi impli-

kacijami v smislu zamenjave privatne lastnine z državno oz. sploh z državo; vodilna vloga preide v režimu terorja v osebno diktaturo s posredujočim dejavnikom, tj. birokracijo z ambivalentno opredeljeno funkcijo »zgodovinskega dejavnika« in »zgodovinskega grešnega kozla«, kadar je za to potreba. Stalini-zein je za Gouldnerja svojevrstni »inter-ni kolonializem«, v bistvu nasilje enega dela družbe, ki je v manjšini (razmerje med delavstvom in kmečkim prebivalstvom je bilo na začetku revolucije v približnem razmerju 1 : 50!) nad drugim delom, nad večino torej; tako v razrednem kot tudi v čisto demografskem pogledu je družba razdeljena na »center« in na »periferijo«. »Center« ima privzdignjeno zgodovinsko vlogo, njegova politika, kultura in celo jezik šte-jeta za »visoko«, medtem ko je »perife-rija« v vseh teh omenjenih pogledih na najnižjih mestih na ta način opredeljene vrednostne skale. Avtor v nadaljevanju preverja oz. opravičuje tako formuliran metodološko-teoretski pristop na prime-rih iz posameznih obdobj, skozi katera je šla Sovjetska zveza za časa Stalinove vladavine.

V perspektivi stalinizma kot »notra-njega kolonializma« vidi Gouldner pred-šem proces državne izgradnje (a proces of state-building), utemeljenem na speci-fičnem zgodovinskem razporedju razred-nih odnosov. »Notranji kolonializem« se izmenoma vzdržuje s pomočjo birokracije ali terorja; če je odpor večji in sinhroniziran je večja verjetnost, da bodo uporabljena sredstva zatiranja, ki jih daje teror; v primeru ko je upor bolj pasivnega značaja in razdrobljen, zadostujejo posegi in alternative, ki jih daje birokracija. Tudi tokrat daje tako razmišljanje Gouldnerju priložnost, da se kritično spoprime in zavrne stare in nove durkheimovske razlage, da je teror odgovor na bolj ali manj »objektivi-stične« družbene potrebe. Avtor opozar-ja, da je treba upoštevati temeljnješo, tj. nasprotno zvezo, dejstvo, ki ga ni mogoče empirično nič kaj težko doka-zati, tj. da je teror družbo prej atomizi-ral kot pa integriral. Še več, socialni sistem se sploh ne more imenovati »in-tegriran«, če je to doseženo s strahom

in če se mora prikriti še tako majhna nasprotovanja. Fizična likvidacija poli-tičnih kadrov boljševiške partije in še posebej vodstva Rdeče armade, kar je v mnogočem olajšalo nacistično agresijo, sploh ni moglo biti narejeno v imenu kakršnih koli »potreb« socialnega si-стема in podobno. Iste trditve veljajo po avtorjevem prepričanju za znano Weber-Habermasovo tezo, češ da je de-politizacija rezultat rasti tehnokracije in birokracije; Gouldnerjeva analiza si je prizadevala dokazati, da je bil v primeru stalinizma režim terorja neznansko bolj odgovoren za ustvarjanje depolitizacije kot pa razraščanje tehnokracije. Stalini-zein je pomenil svojevrstni »konec po-litike« skozi porajanje širših procesov depolitizacije, ki so v sredini Evrope v tridesetih letih tega stoletja tudi tako usodno zamajali temelje evropske in ne le evropske civilizacije.

PROBLEMI DEL SOCIALISMO 10—11/1978

Revija Problemi del socialismo je takšna italijanska revija, ki že vseskozi z znanstveno ostrino in angažirano druž-boslovno mislijo problematizira temeljna vprašanja sodobnega sveta, še zlasti pa socializma. Očitno ji je dajal pomemben pečat prav njen direktor revije, znani italijanski napredni znanstvenik Lelio Basso, ki je pred krakim preminil. V zadnjem obdobju je revija Problemi del socialismo posvečala v svoji analizi sodobne družbe vidno pozornost prav vprašanjem demokracije. Pričujoča šte-vilka 10—11/78 je v svojem bistvu tematska številka in obravnava avtoritarne težnje v razvitem kapitalizmu. Te-matsko številko vpelje značilen pred-govor, ki ima razsežnosti redakcijskega uvodnika. V njem je poudarjeno, da je meščanska demokracija pravzaprav že v samem pojmu protislovna: sodobna družba, v kolikor je meščanska, pač ni demokratična; lahko ima samo omejeno stopnjo demokracije — v kolikor raz-redni boj omogoča tudi proletariatu »antagonistično participacijo«. Sestava

pričujoče številke revije *Problemi del socialismo* je grajena smiselno in lahko rečemo, da je tudi v vsebinskem pogledu notranje logično in organsko grajena. V nekem smislu je vodilna razprava, ki jo je napisal *Federico Stame* (Procesi podružbljanja v moderni državi ter politična in družbena funkcija odnosov oblasti), saj daje izhodišče za globlje razumevanje tudi drugih člankov, ki so usmerjeni v obravnavanje »študija primerov« razvoja demokracije v posameznih državah.

F. Stame poudarja, da je za analizo sodobnega kapitalizma nujno treba prodreti v vse zapletene procese sodobnega ekonomskega razvoja in še zlasti ugotoviti, kakšni so odnosi med državo in gospodarskimi strukturami. Zavzema se za podrobno družboslovno raziskovanje prav vseh državnih mehanizmov. Razlog za avtoritarne težnje v poznokapitalistični družbi je po njegovi presoji v vedno večji dinamiki naraščanja politizacije družbene sfere. Pri tem, ko komentira znano knjigo *Clausa Offea* *Država v razvitem kapitalizmu*, Stame podčrtuje tudi krizo legitimitete, ki smo ji priče v sodobnem kapitalizmu.

E. Altwater, J. Hoffman in W. Semmler pišejo o Zvezni republiki Nemčiji in ugotavljajo, da je tam prišlo do avtoritarnega oblikovanja parlamentarne demokracije. Ustavljajo se tudi ob korporativnih težnjah pri dviganju gospodarske učinkovitosti in ob nastajanju »prisilnega konsenza« kot posledice sodobnega terorizma. Na temo *Sodobne zahodnonemške družbe* je uglašen tudi prispevek *E. Collottija in E. Dal Bosca*, od katerih prvi razmišlja o avtokratskem tisku in ideologiji, drugi pa o avtoritarnih težnjah in krizi »države-blaginje«. Položaj v Italiji je v reviji našel svoj odblesk v dveh člankih. Prvi (avtor *A. Orsi Battaglini*) razčlenjuje temo *Svoboda in demokracija v Italiji*, drugi pa nosi naslov *Avtoritarnost in »dinamična stabilizacija« v Italiji v petdesetih letih*. *Paul Mattick* posveča svojo analitično pozornost temi *Oblast in demokracija v ZDA*. Čeprav izhaja iz teze o pomanjkanju politične zavesti ameriških delavcev, pa po njegovi sodbi to ne pomeni, da delavski razred ZDA ne bi mogel postati »družbenopolitično nemiren«, če bi se gospodarska kriza poglabljala.

R. R.

Dr. BRANKO CARATAN: Tradicije oktobra i suvremenosti, Globus, Zagreb 1978, str. 456.

Delo dr. Branka Caratana je eno izmed najbolj popolnih in kompleksnih del o problemu neposredne demokracije v Sovjetski zvezi po oktobrski revoluciji. Knjigo, v kateri avtor poglobljeno in na podlagi bogate empirične in zgodovinske dokumentacije razgrinja genozo teorije in prakse neposredne demokracije od oktobrske revolucije do najnovejše dobe, je avtor razdelil v dva dela.

V prvem delu razgrinja v treh poglavjih tiste vodilne ideje, ki so usmerjale in dajale odločilen pečat razvoju (in zastojem) neposredne demokracije: Leninove poglede na demokracijo, Stalinovo koncepcijo krepitve socialistične države in ideje odmiranja socialistične države, kot so bile izražene na 21. kongresu KP SZ.

Po tej zgodovinski analizi, v kateri se avtor ne omejuje zgolj na tisto dimenzijo, ki je predmet njegove študije: problem neposredne demokracije, temveč poda tehtno politično analizo odnosa med političnimi idejami in družbeno prakso teh idej, se poda avtor v kompleksno razgrinjanje in kritično analizo vprašanja neposredne demokracije v sodobni sovjetski stvarnosti.

V tem delu knjige je problematiko razvrstil v naslednje vsebinske sklope: osnovne oblike sodelovanja državljanov v upravljanju v okviru državnega gospodarskega sektorja (poudarek je na analizi vloge sindikatov in proizvodnih komitejev), oblike neposredne demokracije v okviru kolhozov, sodelovanje državljanov pri upravljanju v okviru državnih in partijskih kontrolnih organov (vloga državne in delavske kontrole in vzpostavitve partijsko državne kontrole) in v zadnji problemski sklop tega dela knjige, ki obravnava vlogo sovjetov v razvoju neposredne demokracije (sovjeti — druž-

beni ali državni organi, krepitev vloge sovjetov in njihov prehod iz državnih v državno-družbene organe).

Knjigo zaključí avtor z obravnavo odnosa med družbeno samodejavnostjo in družbenim upravljanjem in z analizo pomena in vloge referendumov in samodejavnih organov za zaščito družbenega sistema (tovariška sodišča in narodne družine; družbeni tožilci in družbeni branilci). Ne samo kot zanimivost naj v tem kratkem orisu problemov, ki jih delo obravnava, navedemo tudi obravnavanje ideje samoupravljanja in njeno vlogo v genezi in današnji strukturi področja neposredne demokracije v Sovjetski zvezi. Avtor analizira več vzrokov za to, da kljub izraženim pobudam in sklepom še ne obstaja enoten avtoritativen in samostojen organ družbenega samoupravljanja, ki bi imel pravico odločanja o vseh vprašanjih.

Glavna avtorjeva teza je v trditvi, da proces izgradnje raznih mehanizmov participacije oziroma neposredne demokracije spremljajo številna nasprotja. Pozive za krepitev neposredne demokracije in lokalne iniciative namreč neprestano spremlja poudarjanje centralizma kot osnovnega imperativa in metode v reševanju družbenih nasprotij in usklajevanju različnih interesov. Poleg poglobljene analize, s katero avtor podkrepi in utemelji svoje izhodišče in dognane metodološke usmeritve dela, je avtorjev nedvomen prispevek k naši marksistični in politični misli v tem, da nam odkrije to relativno še slabo poznano stran sovjetskega političnega sistema in javnega življenja nasploh. Avtor se v tem prizadevanju ni zadržal zgolj pri prikazu institucij in njihove vloge v procesu neposredne demokracije, ampak si je za nalogo, ki jo je v celoti opravil, postavil vprašanje, kakšne so dejanske možnosti sodelovanja državljanov v urejanju družbenih in politič-

nih zadev, kakšna je stopnja in možnost podružbljanja politike v SZ. V tem vidimo posebno vrednost tega dela in osnovno dimenzijo njegove aktualnosti in teoretične vznemirljivosti za našega bralca.

VIDA TOMŠIČ: Ženska, delo, družina, družba; Komunist, Ljubljana 1978, str. 511.

Knjiga s tem naslovom je že druga dopolnjena izdaja dela, ki je prvič izšlo 1976. leta. Obsežen ustvarjalni opus tovarišice Vide Tomšič je tako kot to pokaže že naslov knjige, razdeljen v štiri vsebinske sklope.

Prvi sklop obravnava problem ženskega vprašanja, delavskega gibanja in naloge komunistov. V nizu izbranih tekstov na teme, nanizane v naslovu poglavja, ki segajo od leta 1940 do današnjih dni, je opazna tista rdeča nit, ki izpričuje kontinuirano hotenje tovarišice Vide Tomšič, da vprašanja žena v naši družbi in v socialističnih družbah nasploh, nikoli ne izvzema iz najširšega spleta družbenih in zgodovinskih konstelacij in iz nujnosti stalne povezave med delavskim, revolucionarnim gibanjem in vprašanjem družbenega položaja in vloge žena. Tekst z naslovom »Samoupravljanje združuje emancipacijo žensk z bojem za emancipacijo človeka« je glede na povedano (in v tem vidimo njegov pomen) le nujna stopnica v avtoričinem bogatem prispevku na tem področju in na določen način vsebinska sinteza teoretičnega opusa, ki ima svoje osnove že v tekstu »Naloge KP pri delu med ženskami«, ki je bil objavljen 1940.

Drugi sklop zajema avtoričine prispevke o vprašanju vloge ženske in njihovega dela v razvoju delovne organizacije, krajevne skupnosti, občine, države in sveta. Izbor člankov dokazuje večdimenzionalnost naslova tega poglavja in bogat diapazon avtoričinega hotenja in teoretičnega interesa. Naj naštejemo nekaj tem: razvoj, znanost, enakopravnost, osvobajanje dela...

Tretji sklop zajema problematiko družine v socializmu. Prispevek Vide Tom-

šič k tej. za marksizem in za socializem nadvse pomembni problematiki, je bogat, vsestranski in prežet s soodvisnostjo teorije in prakse. Še posebno je v tekstih, ki so uvrščeni v ta sklop, poudarjena družbena akcija in vloga subjektivnih in organiziranih sil v reševanju vseh vprašanj, ki so povezana z vlogo, dejavnostjo in pomenom družine v socialistični družbi.

Četrty sklop zajema problematiko načrtovanja družine in populacijske politike sploh.

Delo, ki je po svojem izboru izredno aktualno (saj sega izbor vse do leta 1978), je gotovo eno temeljnih del o problemih, ki jih obravnava. Zaradi razvojne dimenzije avtoričine teoretične ustvarjalnosti, sodelovanja in usmerjanja v procesih reševanja teh vprašanj v družbeni praksi, je delo dragocen in bogat prispevek k razvoju marksistične misli na tem področju in k boljšemu in jasnejšemu razreševanju tovrstnih problemov v naši družbi.

Dr. MIRKO BUNC: Marketing v združenem delu (področje plasmaja), Delavska enotnost, Ljubljana 1978, str. 338.

Avtor je na podlagi bogatih osebnih izkušenj iz dela v gospodarstvu, obsežne domače in tuje literature, študija v tujini in na podlagi svetovne dejavnosti v domačih in mednarodnih institucijah napisal delo o marketingu kot integriranemu sistemu tržnega inženiringa. Ob upoštevanju specifik naše družbe in poznavanju naše družbenoekonomske stvarnosti se zavzema v delu za primerno aplikacijo integriranega marketinga. Tega razume kot v praksi verificiran poslovni koncept, ki ne more škoditi temeljne blagovne proizvodnje samoupravne socialistične družbe. Ob tem zavrača tisti marketinški koncept, ki je pomešan z zapadno ideologijo, predvsem v obliki ekonomske propagande in profitnega principa. Kot eno od zaključnih ugotovitev navaja avtor, da je marketing združenemu delu izredno potreben in to ne le tistim gospodarskim organizacijam,

ki proizvajajo fizične proizvode, temveč vsem delavcem v združenem delu.

Avtor je knjigo razdelil v dva dela. V prvem delu — po razgrnitvi osnovnih pojmov o marketingu — analizira marketinški koncept in gospodarsko poslovni sistem samoupravnega socializma in marketinški informacijski sistem. Prvi del zaključuje poglavje o pripravi tržnih akcij.

Drugi del knjige je skoraj v celoti namenjen problemu oblikovanja temeljnih marketinških instrumentov. Knjigo zaključita poglavji o izvrševanju tržnih akcij in o spremljanju in kontroli v marketinškem sistemu.

LENART ŠETINC: Temelji samoupravnega sistema informiranja, Delavska enotnost, Ljubljana 1978, str. 185.

Avtor je v uvodni besedi v svojo knjigo zapisal metodološko izhodišče, ki ga je hotel razviti v analizi tega pomembnega vidika naše družboslovne teorije in družbenopolitične stvarnosti: »Temelji in načela, ki določajo bistvo in naravo samoupravnih in delegatskih odnosov, hkrati določajo in pogojujejo tudi odnose na področju informiranja in komuniciranja«.

Glede na to izhodišče je obravnavana problematika razdeljena v štiri poglavja. Poglavje z naslovom »Družbeni sistem informiranja« predoči bralcu temeljna izhodišča za poznavanje našega sistema informiranja kot so ustavna opredelitev, struktura in cilji, vloga in naloge tega sistema. V poglavju, ki sledi, usmeri avtor svojo pozornost na izhodišča in temeljna načela družbenega sistema informiranja. Med izhodišči avtor posebej poudarja pravico do obveščanja in obveščenosti in podružbljanje kot izhodišče, temeljno in univerzalno načelo družbenega sistema informiranja. Med načeli družbenega sistema informiranja avtor posebej izpostavlja avtonomnost, svobodo in odgovornost, javnost in odprtost, dvosmernost in reciprocitetu.

Centralni del študije je avtor uvrstil v poglavje, ki govori o delegatskem sistemu kot institucionalni poti za oblikovanje javnega mnenja. Avtor po

uvodnem razmišljanju o družbenim bistvu delegatskega sistema preide na obravnavo vloge javnega mnenja v delegatskem sistemu in na funkcijo politične javnosti v samoupravni družbi. Potem, ko v nadaljevanju našteje in opredeli družbena vprašanja, ki so vsebina javnega mnenja v socialistični družbi, analizira in razčleni proces oblikovanja in izražanja javnega mnenja po delegatski poti. Knjigo zaključijo poglavje, ki prikazuje strukturo in povezanost temeljnih elementov modela informiranja in komuniciranja v delegatskem sistemu.

Dr. BORIS MAJER: Strukturalizem, Komunist, Ljubljana 1978, str. 172.

Knjiga je druga dopolnjena izdaja dela, ki je prvič izšlo leta 1971. Delo je že ob svojem prvem izidu doživelo velik odmev in je tako s tega stališča in s stališča avtorja, ki je za drugo izdajo delo še dopolnil in delno spremenil strukturo teksta, upravičena druga izdaja tega prav gotovo najbolj kompleksnega slovenskega dela o strukturalizmu. V uvodnem delu pojasnjuje avtor različne razloge in vzroke, ki so pripeljali do pojave strukturalizma kot novega filozofskega gibanja v začetku šestdesetih let. Avtor opredeli tudi faze v razvoju strukturalizma. Opredeli pa tudi odnos med strukturalizmom in marksizmom. V nadaljevanju poda avtor ob svojem bogatem poznavanju tega filozofskega in miselnega toka analizo osnovnih pojmov, kategorij in teorij (struktura, semiologija, jezik, znak, teorija signifikacije, semantika...)

V naslednjem poglavju z naslovom: »Literarna teorija in estetika« poda avtor bogat in celovit prikaz in analizo različnih šol, ki so pomembne za razvoj na tem področju strukturalističnega mišljenja. Tako kot je to značilno za celo delo, je avtor tudi v obravnavi različnih usmeritev in šol v strukturalizmu kritičen in jasen. Vendar njegova kritika ni nekaj prirodnega, je vpeta v razumevanje in analizo različnih pojavov v okviru te filozofske struje; zato je delo v svojem osnovnem hotenju jasno napisano in razčlenjeno.

Poglavje, ki sledi, obravnava antropološki vidik strukturalizma. V ospredju je kritičen pretres strukturalne antropologije Clauda Lévi Straussa. V zadnjem poglavju z naslovom »Človek — struktura — zgodovina« obravnava avtor nekatera temeljna vprašanja najnovejšega poststrukturalističnega obdobja. Poleg prikaza in analize nekaterih poglavitnih nosilcev strukturalizma obravnava kot posebna pomembna še vprašanja razumevanja odnosa med ideologijo, znanostjo, filozofijo in strukturalno dialektiko.

K boljšemu pregledu problematike in k spoznavanju celote tega filozofskega toka precej pripomorejo tudi izbrana in urejena bibliografija ter stvarno in imensko kazalo.

IX. Kolo male marksistične biblioteke, Delta pres, Beograd 1978

Pri založbi Delta pres v Beogradu je izšlo že deveto kolo v zbirki mala marksistična biblioteka. Zbirko ureja uredniški odbor v sestavi M. Pašić, B. Špadijer, M. Marinković in P. Vuković. Zbirka, v kateri sodelujejo s svojimi deli politologi, sociologi, pravniki in ekonomisti, posega s svojimi deli v žgoča vprašanja jugoslovanske samoupravne resničnosti, v problematiko mednarodnega delavskega gibanja, marksizma in politične ekonomije. Dolej je v zbirki v devetih kolih izšlo že 56 del.

Pričujoče IX. kolo zbirke mala marksistična biblioteka je izšlo prav pred kratkim in zajema osem monografij. *Najdan Pašić piše o pluralizmu interesov in političnem sistemu.* Zaustavlja se ob pojmu pluralizma interesov, ki ga pojmuje kot dejansko stanje, ki obstaja in vsaki razviti in razlikovani družbi, kjer je uveljavljena delitev dela. Iz različnega položaja skupin, razredov, narodov v sistemu proizvodnje in delitve se porajajo tudi različni interesi. Avtor razpravlja o političnih sistemih z vidika (ne)možnosti izražanja interesov. Delo *B. Špadijerja* nosi naslov *Partijski siste-*

mi in socialistična demokracija. V njem razčlenjuje pojem in vsebino političnih partij ter v zvezi s tem različne partijske sisteme. V zaključnem delu monografije obravnava socialistično samoupravno demokracijo in orisuje njene značilnosti. *Vukašin Pavlović* piše o *Razredni samodejavnosti in zavestnem usmerjanju družbenega razvoja.* Njegova pozornost je usmerjena zlasti v proučevanje dialektike odnosov med samodejavno in usmerjajočo dimenzijo revolucionarne prakse. Tudi samoupravljanje pojmuje kot spoj razredne samodejavnosti in zavestnega usmerjanja. *Radoslav Ratković (Zveza komunistov v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja)* analizira funkcijo zveze komunistov v našem političnem sistemu in potrjuje pomen preseganja prvin monopola v zvezi komunistov. *Jovan Marjanović* politološko razčlenjuje *socialistično zvezo v sistemu samoupravljanja* in jo ocenjuje predvsem z vidika oddaljevanja od družbenopolitične omejenosti klasičnega političnega pluralizma. Veliko si obeta od integracije pluralizma socialistične demokratične misli in akcije v socialistični zvezi. *Boštjan Markič* govori o temi *Volitve in kadrovska politika.* Podčrtuje razliko med funkcijo volitev v meščanskem sistemu in v sistemu socialističnega samoupravljanja. Volitve v delegatskem sistemu pojmuje kot demokratsko razdelitev delovnih funkcij. Posebej se zaustavlja ob kadrovski politiki v samoupravni družbi in vlogi družbenopolitičnih organizacij v volilnem procesu. Prispevek *Milorada M. Radovića* z naslovom *Sindikat v samoupravni družbi* se osredotoča na temeljna področja delovanja sindikatov pri nas, na organiziranost in njihove metode dela. Opozarja, da so v nekaterih sredinah sindikati še privesek poslovnih organov in delavskih svetov, ne pa samostojen družbeni dejavnik. Zbirko Mala marksistična biblioteka zaključuje monografija *Branka Pribičevića Evrokomunizem.* Pribičevićev Evrokomunizem je politološka razprava o pogledih, teoretičnih izhodiščih in akcijah nekaterih zahodnevropskih komunističnih partij glede izgradnje socialistične družbe v razmerah zahodnoevropske družbeno-

politične resničnosti. Avtor razmišlja o strategiji družbene preobrazbe kot se zarisuje v konceptu »evrokomunističnih« partij.

V nekem smislu »uglašeno« na problematiko zavestno organiziranih subjektivnih sil in tvorno navzočnost človeka v samoupravnem sistemu, tvori IX. kolo zbirke notranjo zaokroženo celoto. Monografiji o večpartijskem in enopartijskem sistemu ter o evrokomunizmu se organsko vključujeta v zamisel IX. kola in nas popeljeta v ocenjevanje in razmišljanje o politični stvarnosti, ki se od naše razlikuje.

JOVAN MIRIĆ: Delo in politika, Suvremene političke misli, Zagreb 1978

Center za kulturno dejavnost Zveze socialistične mladine Zagreb, je v zbirki Biblioteka sodobne politične misli (politične teme) izdal delo profesorja Fakultete za politične vede v Zagrebu Jovana Mirića Delo in politika. Prispevki, ki so zbrani v knjigi, so pretežno nastajali v letih od 1974—1978 in nekatere med njimi je avtor že objavljati v naših družboslovnih revijah, kot npr. v Politični misli, Kulturnem radniku, v Naših temah. Avtorjeva knjiga Delo in politika je razdeljena v tri dele. V prvem delu pisec razčlenjuje teoretično metodološke vidike, v drugem teoretično praktične probleme, tretjemu delu pa je J. Mirić dal naslov Raziskovanja.

V prvem delu družboslovec Mirić govori o marksizmu in problemih utemeljevanja politične znanosti; posebej se zaustavlja ob kategorijah, kot so moč dela, politična moč, lastnina in oblast, trg in politično posredovanje, politika in tehnika. Politika kot odtujena moč dela in pota za preseganje odtujenosti politike, še zlasti pritegujejo našega avtorja. Po Mirićevem prepričanju je

težnja, da bi se v političnih vedah iznašle metode in tehnike, s katerimi bi se lahko vse izmerilo (»kvantomanija«), v skladu z logiko potrošniške družbe, ki sloni na zasebni lastnini.

V drugem, očitno osrednjem delu knjige, pisec razmišlja o zasebni lastnini in skupnosti dela, o prisilni ali svobodni menjavi dela, o družbeno razrednem temelju in revolucionarni vlogi zveze komunistov, o inteligenci in politiki ter o kulturi. Avtor sodi, da proces oblikovanja združenega dela ni (samo) ekonomska operacija, temveč predvsem politično oblikovanje. Samoupravljanje je revolucionarni proces, v katerem so protislovja, negotovosti, krizni pojavi malone zakonit pojav. V takšne okvirje je potisnjena tudi zveza komunistov, ki deluje v neprekinjeni dialektiki odnosov med procesom in sistemom, med revolucijo in konstitucijo. Stalno izpopolnjevanje političnega sistema za zvezo komunistov ni organizacijsko tehnično vprašanje, temveč revolucionarna naloga. V zaključku obravnavanega dela Mirić razpreda misli o inteligenci in politiki. Zanj je politika kot človekov zavesten in organiziran napor pri izbiranju ciljev in sredstev ter v nadzoru posledic skupnega življenja, eminentno intelektualno dejanje in politik je *per definitionem* mislec, intelektualec.

Sklepni, tretji del knjige (Raziskovanja) je posvečen problematiki interesnih skupin v procesu delovanja in uresničevanja delegatskega sistema. Tu se avtor naslanja na empirične podatke iz obče jugoslovanskega projekta *Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema*, ki ga je v DR Hrvatski izvedel Institut za politične znanosti in novinarstvo pri Fakulteti za politične vede v Zagrebu. Zdi se nam, da je avtorjeva raziskava delegatskega sistema smotrno vključena v knjigo in jo tudi smiselno zaključuje. Delegatski sistem je tudi svojski instrument povezovanja dela in politike.

Marksistička misao (Beograd)
št. 6/1978

Diskusija: ALEKSANDAR M. VACIĆ: Proizvodno-poslovno ponašanje samoupravnih blagovnih proizvajalcev — normativno, aktualno in potencialno (v razpravi so sodelovali: Valeksander Bajt, Milenko Bojanić, Dragoljub Dragišić, Neca Jovanov, Ljubisav Marković, Mijo Novak, Anton Polajnar, Aleksandar Pavlović, Živojin Rakočević); *Članki in prispevki:* ŽARKO RISTIĆ: Analiza sodobnih ekonomsko-finančnih odnosov v razvitih kapitalističnih državah; VOJISLAV VUKIČEVIĆ: Svetovni mir v teoriji klasikov marksizma; MIODRAG ZIVANOVIĆ: Metodološka vprašanja pojmovanja in tolmačenja konfrontacij v sodobnem marksizmu; *Pogledi:* TOME MOMIROVSKI: Tito — motiv književne ustvarjalnosti; *Pričevanja:* VASILJE KALEZIĆ: Krleža — Ustvarjalni nemir in odpori; *Iz neobjavljene študije:* VUKO PAVIČEVIĆ: Proces sekularizacije v sodobni industrijski družbi; *Raziskovanja:* IVAN PERIĆ, RADOSLAV BOKIĆ, HEJRUDIN HODŽA, RUDI RIZMAN, IVAN STOJANOVIĆ: Nacija in mednacionalni odnosi v pogojih samoupravnega združevanja dela; *Razgovor z ustvarjalcem:* Prihodnost je v ljudeh, v idejah ki jih vzgibavajo (z Bogdanom Bogdanovićem se je pogovarjal Miloš Jevtić); *Prikazi.*

Pregled (Sarajevo)
št. 10—11/1978

In memoriam: Dr. Nikola Babić; *Članki:* NIKOLA BABIĆ: O pomenu IV. in V. pokrajinske konference KPJ za BiH; MUSTAFA IMAMOVIĆ: Berlinski kongres in južnoslovanski prostor; NEDIM ŠARAC: Konceptija KPJ o

»narodnostni avtonomiji Bosne in Hercegovine« v luči zgodovinskih dokumentov; MIRKO BEROŠ: Industrija in rudarstvo SR BiH — povojni razvoj, aktualni problemi, perspektive; VOJISLAV BAJIĆ: Značilnosti blagovne menjave BiH s tujino; DRAGOLJUB STOJANOV: Kapitalizem — dolar mednarodni monetarni sistem; MUHAMED FILIPOVIĆ: Novoveški antropocentrizem in problem jezika v sodobni filozofiji; PETAR JOVIĆ: Situacijska, tehnološka in industrijska informacija; ANTON JEKAUC: Tehnično-tehnološki progres in izboljševanje življenjskega okolja; *Iz zgodovine BiH:* DEJAN ĐURICKOVIĆ: Revija »Bosanska vila« v književni in kulturni zgodovini BiH; *Pogled:* BORISLAV J. DIMKOVIĆ: O politiki in kriterijih za sprejemanje kmetov v ZKJ; *Prikazi.*

Naše teme (Zagreb)
št. 11/1978

Članki, razprave: FIKRETA BAHTIJAREVIĆ-SIBER: Delitev po delu — teoretična izhodišča in nekateri problemi njenega uresničevanja; ANTUN PETAK: Vrednostne orientacije kot naloga in problem sociologije; NIKŠA POLJANIĆ: Kritični pogled na sedanje stanje in sistemu zaščite pri delu; MUZAFER HADŽAGIĆ: Krajevna skupnost in samoupravno odločanje v kulturi; *Mediteran:* MIHAJLO JAVORSKI: Beograjska konferenca — obračun in perspektive; RADOVAN VUKADI-NOVIĆ: Varnost in razoroževanje na Mediteranu; GEORGES BUIS: Vojaške sile, oboroževanje in varnost na Mediteranu; RANKO PETKOVIĆ: Balkan in Mediteran; *Marksizem in sodobni socializem:* MILOŠ NIKOLIĆ: Ekonomija in revolucija; MOMA PUDAR:

Moč in nemoč leveice v Franciji; *Esej*: WALTER BRÖCKER: Evrologija; *Prikaz knjig*, *Iz domačih in tujih revij*.

Obeležja (Priština)

št. 5/1978

Zgodovina: MILAN SKAKUN: »Makedonsko nacionalno vprašanje« in razvoj makedonsko-bolgarskih odnosov; *Filozofija*: BRANIMIR BRLJEVIĆ: Negativna dialektika in njene meje; *Informatika*: MILENKO JEVTIČIĆ: Razvoj in nekatere posebnosti tiska v TOZD na Kosovu; JORGOVANKA MILOJEVIĆ: Informacijska sredstva SAP Kosova v kulturni, izobraževalni in zabavno-rekreacijski vlogi; *Lingvistika*: MILORAD ČORAC: Funkcionalni učinki sintakstične strukture v srbsko-hrvaškem jeziku; *Izobraževanje*: HAJREDIN HODŽA: Integracija in samoupravna transformacija Prištinske univerze; *Kulturna dediščina*: VLADIMIR BOVAN: Prozni zapisi Dene Debeljkovića; FAZLI SULJA: Odnos med srbohrvaškimi in albanskimi pesmimi o hajdukih; *Prikazi*.

Savremenost (Novi Sad)

št. 10—11/1978

V žarišču: Kmetijstvo in združeno delo; *Politična dogajanja*: BORISLAV DIMKOVIĆ: Spremembe v deležu kmetov v strukturi članstva in vodstev ZKJ; *Teoretsko osmišljanje politike*: MILAN VUKOJEVIĆ: Politika zveze komunistov in praksa socialistične preobrazbe kmetijstva in vasi; *Izkustva prakse*: Okrogla miza z aktivom komunistov v Kikindi na temo »Združene delo v kmetijstvu«; MITAR RADONIĆIĆ: Izkustvo o praksi minulega dela; *Pogledi in mnenja*: Okrogla miza na Ekonomski fakulteti v Subotici na temo »Praksa, teorija in politika združevanja v SAP Vojvodini«; SAVA ILIĆ: Protislovja, objektivne težave in odpori v samoupravnem združevanju individualnih kmetovalcev; DANILO TOMIĆ: Družbeno-ekonomski

pogoji združevanja dela, sredstev in zemljišč kmetovalcev v Vojvodini; JOVAN MILJUŠ: Nekatera vprašanja družbeno-ekonomskega položaja TOZD v procesu družbene reprodukcije; TOMISLAV BANDIN: Smeri razvoja dohodkovne avtonomije v združenem delu socialističnega samoupravljanja; ČEDOMIR TORBICA: Suficitarni in deficitarni poklici in dejanska nezaposlenost kadrov v Vojvodini; ŽARKO PAPIĆ: Metodološke opombe k lotevanju problematike teorije in planiranja gospodarskega razvoja; SRETEN MILOSAVLJEVIĆ: Prispevek k razpravam o tako imenovani »razbremenitvi gospodarstva«; DESA ROMIĆ: Narava in pojem štrajka in odnos do štrajka po socialistični revoluciji; GYÖY LUKÁCS: Ideološka izhodišča vidika od-tujenosti (II); *Prikazi, poročila*.

Argumenti (Rijeka)

št. 2/1979

Razprave in razsikave: VJEKOSLAV KOPRIVNJAK: Zveza komunistov in federativna skupnost; VLADIMIR MARUŠIĆ: Formiranje in razvoj idejnih usmeritev reške mladine; SLOBODAN DRAKULIĆ: Izobraževanje, znanje in progres; IVAN IVEKOVIĆ: Subjektivne sile revolucije; LJUBINKA KARPOVIĆ: Deseti svetovni kongres sociologov; *Evrokomunizem in dogajanja v Italiji*: PREDRAG VRANICKI: Evrokomunizem; ORESTE BIANCHI: Izvori zgodovinskega kompromisa; DARIVOJ ŽILIC: Italijanske teme v sovjetski reviji »Novaja in novejšaja istorija« letnik 1977; EZIO GIURICIN: Napadi na KPI in »evrokomunizem«; VINKO JURCAN: Teorija strukturalnih reform KP Italije; *Marksizem in teorija prava*: ANTON PERENIĆ: Pravo in ideologija; MICHEL MAILLE: Uvod v marksistično teorijo prava; WOLF PAUL: Sodobni pojem marksistične teorije prava; OSKAR NEG: Deset tez za marksistično teorijo prava; HUBERT ROTTLEVTHER: Marksistično ni antična teorija prava; UMBERTO CERONI: Sovjetske pravne teorije;

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 4—5/1978

Socializem in Afrika (I): IVAN IVEKOVIĆ: Problemi prehodnega obdobja v »črni« Afriki — tri vprašanja in en odgovor; Anonimni avtor: Socialni značaj boja za nacionalno osvoboditev; AMILCAR CABRAL: Nacionalna osvoboditev — kulturno dejanje; HOWARD SCHISSEL: Problemi nacionalne obnove Gvineje-Bisao; AHMED SEKOU TOURÉ: Revolucija in kultura; Anonimni avtor: Vloga kulture v nacionalnem in demokratičnem boju; W. JONES: Problemi etiopske revolucije; BERHANU BAYIH: Etiopska revolucija: težavno obdobje; Anonimni avtor: Od kritičnega sodelovanja do opozicije vojaškemu režimu; Anonimni avtor: Somalijska pot; MATIEU KÉREKOU: Za socialistično revolucijo; Vprašanje partije v kolonialnih in neokolonialnih deželah; JOACHIM YHOMBY—OPANGO: Storili bomo vse, da bo dediščina Mariena Ngouabija rodila sadove; MARIEN NGOUABI: »Radikalizacija — gibanje revolucije Kongo — boj za oblast; DENIS SASOU—NGYESSO: Kongo — ključne naloge pri sedanjem stanju; DIDIER RATSIRAKA: Listina malgaške socialistične revolucije; JOSEPH KI-ZERBO: Intelektualci, delavci in kmetje: novi odnosi za afriško samoupravljanje; FERNANDO DE ASSIS: Nekapitalistična pot; AGOSTINHO NETO: Graditev marksistično-leninistične partije; SAMORA MOISÉS MACHEL: Boj za ljudsko oblast; *Portreti:* BENOIT VAR-

HAGEN: Patrice Lumumba, mučenik nove Afrike; MANUËLE GACHA: Prebujanje nacionalne zavesti in revolucionarna strategija v delu Amilcarja Cabrala; *Prikazi.*

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 6/1979

Socializem in Afrika (II): GLYN HIGHERS: Pogoji socialističnega razvoja v Afriki; CLIVE Y. THOMAS: Odvisnost in prehod v socializem; HERNÁN SAN MARTIN FERRARI: Evolucija in revolucija v Afriki — razmišljanja o političnih ideologijah v novih afriških državah; YVES PERSON: Socializem v »črni« Afriki in afriški socializem; M. I. BRAGINJSKIJ: Nastajanje proletariata v tropski Afriki; CATHERINE COQUERY-VIDROVICH: Politična ekonomija in proizvodne oblike afriških kmetov; TAMAS SZENTES: Družbeno-ekonomske posledice dveh načinov investiranja tujega kapitala — s posebnim ozirom na vzhodno Afriko; ISSA G. SHIVJI: Razredni boji v Tanzaniji; FRANZ J. T. LEE: Za teorijo revolucije v južni Afriki; SAM MHLONGO: Za razredno analizo južne Afrike; CHARLES McCOLLESTER: Politična misel Amilcarja Cabrala; R. M. AVAKOV: Modifikacija problema razvoja dežel Azije, Afrike in Latinske Amerike; ROGER GARAUDY: Za dialog civilizacij; RAINER ARNOLD: Problemi naprednega razvoja in kulture v Afriki; *Prikazi.*

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI in KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

DOHČEVIĆ Dušan D.: Osnovi marksizma. I. Uvod u marksističku sociologiju. Beograd, Stručna knjiga 1978. 299+XV str. — sig. II/14.648-1.

KOS Janko: Marksizem in problemi literarnega vrednotenja. 3. in 4. nad. Sodobnost, Lj., 1978, št. 10, 11, str. 961—972, 1064—1071.

MATTICK Paul: Kritički eseji. (Prev. M. Fran, M. Crnobrnja, J. Bajec). Beograd, Komunist 1978. XXIV+323 str. (Marksizam i savremenost, 5, kolo, sv. 4.) — sig. 13.103-5/4.

PUDAR Siniša: Marksova kritika kapitalistič-kog ugovora o radu i prevazilaženje tog ugovora. Socijalizam, Bgd. 1978, št. 11, str. 36—49.

RUBIN I. I.: Ogledi o Marxovoj teoriji vrijednosti. — i »Odgovor kritičarima«. Pogovor: Z. Baletić. (Očerki po teoriji stoisnosti Marksa. — »Otvrt kritičarima«) Zagreb, Stvarnost 1978. 397 str. (Svijet suvremene stvarnosti, 19) — sig. 12.137-19.

II. FILOZOFIJA

BENSE Max: Estetika. (Aesthetica.) Prev. R. Putar. Rijeka, Otokar Keršovani 1978. 328 str. — sig. II/14.641.

BRÖCKER Walter: Evropologija. Naše teme, Zgb, 1978, št. 11, str. 2659—2679.

JERMAN Frane: Iz filozofije znanosti. Ljubljana, Mladinska knjiga 1978. 115 str. (Družboslovje za mladino) — sig. I/2927.

KORAC Veljko: Filozofija i njena istorija. Zagreb, Naprijed 1978. 177 str. (Enciklopedija filozofskih disciplina, 2) — sig. 14.023-2.

MAJER Boris: Strukturalizam. 2. dop. izd. Ljubljana, Komunist 1978. 172 str. — sig. 14.151.

PAVLOVIĆ Branko U.: Filozofija prirode. Zagreb, Naprijed 1978. 257 str. (Enciklopedija filozofskih disciplina, 3) — sig. 14.023-3.

PETROVIĆ Gajo: Mišljenje revolucije. Od »ontologije« do »filozofije politike«. Zagreb, Naprijed 1978. 282 str. (Biblioteka Naprijed) — sig. II/14.645.

RUS Vojan: Ali je možna marksistična zgodovina filozofije? Anthropos, Lj., 1978, št. 3/4, str. 289—303.

III. SOCIOLOGIJA

GOLOB Matija: Družbeni pogoji nastajanja korupcije. (V raznih tipih sodobnih družb). 1. del. Ljubljana, Inštitut za sociologijo 1978. 1oč. pag. — sig. IV/2721-1.

GORIČAR Jože: Kako je z našo sociologijo? Naši razgledi, Lj., 12. 1. 1979, št. 1.

—: INTELEKTUALCI in delavsko gibanje. Posvetovanje, Sarajevo, 11—12. jan. 1978. Anthropos, Lj., št. 3/4, str. 45—116.

KLINAR Peter: V spremenjenih družbenih odnosih, vrednotah in normah. Migracije s sociološke plati. Delo, Lj., 23. 12. 1978.

MARKOVIĆ Luka: Klasna borba in koncepcije razvoja. Zagreb, Naprijed 1978. 208 str. (Biblioteka Naprijed) — sig. II/14.644.

MILIĆ Anđelka: Klase i porodica. Sociološki presek stanja i perspektive razvoja savremene porodice. Beograd, Radnička štampa 1978. 140 str. — sig. 14.150.

MILIĆ Vojin: Sociološki metod. 2. dop. izd. Beograd, Nolit 1978. 767 str. (Biblioteka savremene filozofije Symposium) — sig. II/14.646.

PAVLOVIĆ Vukašin: Samoupravljanje i socijalni uspon radničke klase. V: Politička sociologija, 1978, str. 423—429.

PETAK Antun: Vrijednosne orijentacije kao zadatak i problem sociologije. Naše teme, Zgb, 1978, št. 11, str. 2536—2550.

—: POLITIČKA sociologija. Redak. R. Smiljković, M. Pečujlić. Beograd, Radnička štampa 1978. 438 str. — sig. III/3228.

PRIMORAC Igor: Prestup i kazna. Razprave o moralnosti kazne. Beograd, Mladost 1978. 202 str. (Velika edicija »Idea«, 15) — sig. II/12.972-15.

RADENOVIĆ Predrag: Sociološki aspekti funkcije rukovođenja. Leskovac, RU »Kosta Stamenković« 1970. 218 str. (Biblioteka sociološko-političke literature) — sig. II/14.647.

RALIĆ Prvoslav: Nove ljudske potrebe i revolucija. Niš, Gradina 1978. 171 str. (Biblioteka misao, 6) — sig. 13.145-6.

—; **SISTEMSKI Pristop v prostorskem planiranju.** Del 2, zv. 1.: Nosilec naloge: Ranko Bon, delovna skupina Ranko Bon, Jože Dekleva, et al. Ljubljana, Urbanistični inštitut SRS 1978. loč. pag. — sig. IV/2711-2/1.

SMILJKOVIČ Radoš: Politička sociologija. V: Politička sociologija 1978, str. 9—35.

ŠTER Jože: Morala za vsakdanjo rabo. Ljubljana, Univerzum 1978. 67 str. (Družbeno izobraževanje, 43) — sig. 172952-43.

SUVAR Stipe: Neformalne grupe kao centri moći u samoupravnom društvu. V: Politička sociologija, 1978, str. 303—323.

—; **TERITORIJALNO-POLITIČKI sistemi.** Prilozi izučavanju društvenog sistema. Redaktor: Eugen Pusić. Zagreb, Filozofski fakultet 1975. 136 str. (Čovjek i sistem, 1) — sig. III/3229-1.

TOMSIČ Vida: Ženska, delo, družina, družba. 2. dop. izd. Ljubljana, Komunist 1978. 511 str. — sig. 14.149.

IV. PSIHOLOGIJA

LAMOVEC Tanja: Novejše smeri v humanistični psihoterapiji. *Anthropos*, Lj., 1978, št. 3/4, str. 161—168.

McBAIN William N. & R. C. Johnson: Mala psihologija. (Prev. Jože Vilfan). Ljubljana, DZS 1978. 150 str. ilustr. — sig. 14.146.

MUSEK Janek: Psihološka pojmovanja in razlage metaforične simbolike. *Anthropos*, Lj., 1978, št. 3/4, str. 127—148.

POLIČ Marko: Psihološke razsežnosti človekovega okolja. *Anthropos*, Lj., 1978, št. 3/4, str. 149—159.

SZASZ Thomas S.: *Etika psihoanalize.* (The Ethics of psychoanalysis.) Teorija i metod autonomne psihoterapije. (Prev. O. Stefanović. Predgovor: Dj. Bogičević.) Beograd, Vuk Karadžić 1978. 241 str. (Zodijak, 40) — sig. 11.320-40.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

KIRN Andrej: Popularizacija znanosti. *Anthropos*, Lj., 1978, št. 3/4, str. 233—236.

KIRN Andrej — Manca Košir: V socialistično-komunistični družbi ni neproduktivnih dejavnosti. Delo, Lj., 6. 1. 1979.

KRAJNC Ana: Andragoški razgovori s predavatelji. Ljubljana, Univerzum 1978. 95 str. (Družbeno izobraževanje, 38) — sig. I/2952-38.

POGAČNIK Jože: Nekaj izkušenj iz dela za visokošolsko reformo. Naši razgledi, Lj., 12. 1. 1979, št. 1.

PREGL Živko: K planom in zakonom o znanosti. Naši razgledi, Lj., 22. 12. 1978, št. 24.

—; **PROUČEVANJE študijske poti študentov v SRS.** (Nosilec naloge: Andrej Žižmond, sodel.: D. Budihna, et al.) Ljubljana, Center za razvoj univerze 1977. — sig. 2732-1.

—; **RAČUNALNIŠKO oblikovani centralni katalog knjig.** Raziskovalna naloga. (Nosilec Jože Kokole. Sodel. Vera Mirt-Levovnik, et al.) Ljubljana, Društvo dokumentalistov in informatorjev Slovenije 1977. 100 f. — sig. P IV/2719.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

PETRIČ Ernest & Gojko Stanič: Sodobni politični terorizem. Ljubljana, Univerzum 1978. 51 str. (Družbeno izobraževanje, 40) — sig. I/2952-40.

STANIČ Gojko: Demokracija i prava čoveka u socijalizmu. Socijalizam, Bgd, 1978, št. 11, str. 152—157.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

BAKARIĆ Vladimir: S samoupravnimi dohodkovnimi odnosi moramo prevladovati bistvene gospodarske probleme, ki so vzrok za nestabilnost in inflacijo. Delo, Lj., 20. 12. 1978.

BRISKI Lojze: Na vseh ravneh odločanja... Delo, Lj., 9. 1. 1979.

JANŽIČ Vlado: Aktualna vprašanja družbene vloge in delovanja ZK. Ljubljana, Komunist 1978. 80 str. (Dopisna šola marksizma, 6) — sig. I/2914.

JUSTINEK Ivan: Idejnopolitično usposabljanje v osnovnih organizacijah ZK. Ljubljana, Komunist 1978, 103 str. (Dopisna šola marksizma, 5) — sig. I/2914-5.

MARINC Andrej: Primena novog sistema društvenog planiranja. Socijalizam, Bgd, 1978, št. 11, str. 3—13.

—; **SOCIJALISTIČKO samoupravljanje u Jugoslaviji.** Od radničkog samoupravljanja do samoupravne organizacije društva. Redak. N. Pašić, S. Grozdanić, M. Radević, Beograd, Radnička štampa 1978. 301 str. — sig. III/3227.

ŠETINC Franc: Dialektika v razvoju socialističnega samoupravljanja. Ljubljana, Univerzum 1978. 44 str. (Družbeno izobraževanje, 44) — sig. I/2952-44.

TITO: Le malokaterata država ima tako armado kot je naša. Delo, Lj., 22. 12. 1978.

—; **PROJEKT istorije Saveza komunista Jugoslavije.** (:Drugi deo — istoriografski osvrt:) Socijalizam, Bgd, 1978, št. 11, str. 108—151.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Nove prvine dohodkovnih odnosov še ne vplivajo dovolj na kvaliteto dela. Delo, Lj., 16. in 17. 1. 1979.

KRAIGHER Sergej: O nekaterih vprašanih razvoja politične ekonomije. Ljubljana, Univerzum 1978. 55 str. (Družbeno izobraževanje, 39) — sig. I/2952-39.

VERBIČ Boris: EGS pred razpotjem. Ljubljana, Komunist 1978. 263 str. (Gospodarskopoli- tična zbirka, 3) — sig. 13.479-3.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

BARBIČ Ana: Družbena vloga komunikacij- skih tipov. Ljubljana, ISF 1978. 68 f. — sig. IV/2725.

MARIN Darko: Informacije za odločanje. Ljubljana, Univerzum 1978. 76 str. (Druž- beno izobraževanje, 46) — sig. I/2952-46.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

KLUN Albert: Iz Afrike v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije. Ljubljana, Partizanska knjiga 1978. 1136 str. ilustr. — sign. 14.148.

—: **LENJINOV Oktobar i savremenost.** Okrugli sto Političke škole SKJ »Josip Broz Tito« i »Komunist«... Beograd, Komunist 1977. 195 str. (Marksističke studije. 10) — sig. 13.854—10,

TOMSIČ Vida: Komunistična partija Jugoslavi- je v boju za emancipacijo žensk. Ljubljana, Komunist 1978, 84 str. ilustr. — sig. I/2926.

KLINAR, dr. Peter: On Life-Style of Social Strata in Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. XVI. No. 2, p.

The introductory part refers to the relationship of social non-equality and vertical social stratification as the starting point of further research. Different social status influences different choice-possibilities of life-style, differences in man's freedom and his creativity, as well as differences among values and behaviour. In classifying the social strata in Slovenia, the author uses only one criterium of the working status e. g. different degree of education and skill. Using the data from the 1978 research on the Slovene public opinion, the author comes to the conclusion that there exist differences in the life-style of the stratum of employees with university and secondary school education, the stratum of highly skilled workers, the stratum of employees with elementary school education, the stratum of non-skilled workers and the stratum of farmers — private small-scale commodity producers. In the conclusion some of these differences of the life-style of strata with different education and skill in Slovenia are presented. The acquired education and skill, as an important factor of the working and social status, explicitly influence the quality of the life of the individual social strata. The author does not deal with the style differences of the above mentioned strata only, but as well with the inter-relation of these phenomena. The conclusive thoughts are oriented toward contemplation on possible changes of the existing quality of life, which are dictated by the basic humane values of the socialist society.

KLINAR, dr. Peter: O življenjskem stilu družbenih slojev na Slovenskem
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, let. 16, št. 2, str.

V uvodnem delu beremo o povezanosti pojavov družbene neenakosti in vertikalne družbene slojevitosti kot izhodišču avtorjevega nadaljnega raziskovanja. Različen družbeni položaj vpliva na različne možnosti izbora stila življenja, na razlike v človekovi svobodi, na njegovo ustvarjalnost, na razlike med vrednotami in stvarnim ravnanjem. Avtor razporedi družbene sloje v Sloveniji samo po enem kriteriju delovnega položaja, to je glede na različno stopnjo izobrazbe in kvalifikacije. S pomočjo podatkov iz raziskave slovenskega javnega mnenja 1978 ugotavlja nekatere razlike v stilu življenja pri sloju uslužbencev z visoko in srednjo izobrazbo, sloju visoko kvalificiranih delavcev, sloju uslužbencev z nižjo izobrazbo, sloju nekvalificiranih delavcev in sloju kmetov — zasebnih drobno blagovnih proizvajalcev. V sklepnem delu so prikazane nekatere razlike v stilu življenja slojev na Slovenskem z različno stopnjo izobrazbe in kvalifikacije. Dosežena izobrazba in kvalifikacija kot pomemben dejavnik delovnega in družbenega položaja, izrazito vpliva na kvaliteto življenja posameznih družbenih slojev. Avtor ne razglablja samo o razlikah v stilu življenja obravnavanih slojev, marveč tudi o medsebojnem prepletanju teh pojavov. Sklepne misli so usmerjene tudi v razmišljanje o spremembah obstoječe kvalitete življenja, ki jih narekujejo temeljne humane vrednote socialistične družbe.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Vučina Vasović: Razvojni pristop k proučevanju političnih sistemov socializma

Najdan Pašić: Politične znanosti v samoupravni praksi

Dušan Pirec: Refleksije o ideologiji rasti

Primož Južnič: Redni študij in študij ob delu

Zdravko Mlinar: Enotnost nasprotij v urbanističnem in prostorskem planiranju

Ranko Petković: Kitajska in neuvrščenost

Drago Fils: Prevrat v Iranu

Boris Verbič: Evropski monetarni sistem (interesna navzkrižja)

Ivan Iveković: Sodobne razprave o historičnem materializmu — problemi prehodnega obdobja v deželah »črne« Afrike

Andrej Grahor: Upokojenec ali delavec v združenem delu?